

**გურამ ლორთქიფანიძე
გონა გერაძე**

კოლხური თეთრი – კულტუროლოგიური ასპექტები

რედაქტორი: გიორგი ჯანჯღავა
რეცენზენტები: პროფ. მარია მშვილდაძე
პროფ. ლევან გორდეზიანი

**Гурам Лорткипанидзе
Гоча Герадзе**

Колхидки – Культурологические аспекты

Редактор: Г. Джанджгава
Рецензенты: проф. Марика Мшвилдадзе
проф. Леван Гордезиани

**Guram Lortkipanidze
Gocha Geradze**

**Colchis - Colchuri Tetri:
/Culturological Aspects/**

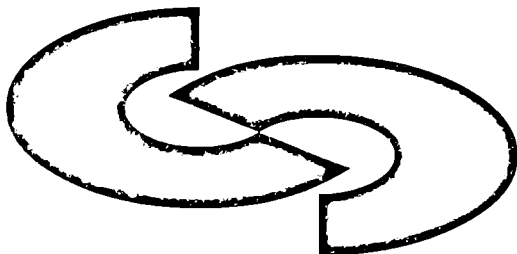
Editor: G. Janjgava
Readers: prof. Marika Mshvildadze
prof. Levan Gordeziani

თ ბ ი ლ ი ს ი
2005

ავტორები მადლობას
უხდებიან სახალხო ბანკს
წიგნის გამოცემაში თა-
ნადგომისათვის

Авторы выражают бла-
годарность Народному
Банку за поддержку на
издание книги

The authours express their
deep gratitude to the Peo-
ple's Bank for their help in
the publication of the book

შინაარსი

რელაქტორისაგან 5

წინასიტყვაობა 7

კოლხური თეთრი –
კულტუროლოგიური
ასპექტები 9

ბოლოსიტყვაობა 33

ბიბლიოგრაფია 34

სურათების აღწერა 39

შემოკლებათა სია 40

Содержание

От редактора 43

Предисловие 45

Колхидки
культурологические
аспекты 47

Послесловие 69

Описание рисунков 70

Contents

Editorial 73

Foreword 75

Colchis Tetri:
Culturological
Aspects 77

Afterword 95

Bibliography 96

Illustration 99

A List of Abbre-
viations 99

რედაქტორისაგან

უკანასკნელ წლებში, განსაკუთრებით დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ, საგრძნობლად გაიზარდა ინტერესი ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების, მათ შორის კოლხური თეთრების მიმართ (Sear D.R., 1996, pp.336,338). ეს აისახა მოვლ რიგ სააუქციონო კატალოგებში, რომლებიც რეგულარულად გამოდის დასაყვლეთ ვეროპასა და ამერიკაში (იხ. მაგალითად F.r. Künker –ის ფირმის – “Münzerhandlung”-ის გამოცემა Prof. Dr. H. Tronnier, “Münrkunst der Antiken welt”. Kat. 94, Auk.27, 2004, p.130, №939). კოლხური ნახევარდრაქმიანი მონეტის აღწერილობა ასეთია:

“ვერცხლი, ჰემიდრაქმა, ქრისტეს შობამდე 400 წელი; 2,16გრ. არტემიდა - დალის თავი, ხარის თავი” მონეტის ორ ფოტოპირზე, აქედან ერთი გადიდებულია 1,5 1, მეორე კი ნატურალური. მკვეთრად ჩანს ღეთაების მარჯვენა პროფილი, ორი რელიეფური წერტილით ყელის არეში. სიქის ცენტრალური ღერძიდან აცდენის გამო აღბეჭდილია წერტილოვანი რკალის მარჯვენა ნაწილი. მონეტის შუბლზე, მრგვალ ჩაღრმავებაში მარჯვნივ - ხარის თავია. მისი სააუქციონო ღირებულება 200 ევროა. ფრანკფურტის 2004 წლის ნოემბრის “Auktion 380”-ის Dr. Busso Peus Nacht-ის კატალოგში (გვ.65, №440). აღწერილია კიდევ ერთი ნახევარდრაქმიანი კოლხური თეთრი: “ვერცხლის ჰემიდრაქმა. 2,29გრ. IV საუკუნე ქრისტეშობამდე, ქალის არქაული თავი მრგვალ ნაჭდეში / არქაული ხარის თავი”. შეფასებულია 150 ევროდ. თუ გადავხედავთ ამავე პერიოდის ინგლისურენოვან კატალოგებს (მაგ. Baldwin’s Auktion, 37, London, 2004, №301-305), ქართული მონეტების მრავალფეროვან A. კოლექციაში დ. ლანგზე დაყრდნობით განხილულია ხუთი კოლხური თეთრი, რომელთა ფასი მერყეობს 40-დან 70 გირვანქა სტერლინგამდე.

301. კოლხური. 400 წელი ქრისტეს შობამდე. ჰემიდრაქმა, 2,0გრ.

Av: ქალის თავი მარჯვნივ, არქაული სტილისა, კისრამდე ჩამოშლილი სამი კულულით, წერტილოვან რკალში.

Rv: ხარის თავი მარჯვნივ, ხაზოვან რკალში. ძალზე კარგი ხარისხისა.

302. კოლხური. 400 წელი ქრისტეს შობამდე. ჰემიდრაქმა, 2,2გრ.

Av: ქალის თავი მარჯვნივ, არქაული სტილისა, თმების ოთხი კულული კისრამდე, წერტილოვან რკალში.

Rv: ხარის თავი მარჯვნივ, ხაზოვან რკალში

303. კოლხური. 400 წელი ქრისტეს შობამდე. ჰემიდრაქმა, 2,3გრ.

Av: ქალის თავი მარჯვნივ, ჩამოშლილი თმებით კისრამდე.

Rv: ხარის თავი მარჯვნივ, ხაზოვან რკალში. ძალზე კარგი ხარისხისა

304. კოლხური. 400 წელი ქრისტეს შობამდე, ჰემიდრაქმა, 2გრ. ზემოთ აღწერილის ანალოგიური. მაღალხარისხიანი, ნატიფი.

305. კოლხური. 400 წელი ქრისტეს შობამდე, პემიდრაქმა, 2გრ. ანალოგიური 304-ისა.

მათი აღმონენის ადგილი აღნიშნული არ არის. შესაძლოა ეს მონეტები, რომლებიც კარგი დაცულობით გამოირჩევა, აუქციონებზე თურქეთიდან, კერძოდ ტრაპეზუნტ - მაკრიალის სექტორიდან მოხედნენ, სადაც ხშირია მათი აღმონენის შემთხვევები. იქ მათი ფასი ხუთ დოლარს არ აღემატება. აქედანვე უნდა იყოს მოხედრილი სტამბოლის არქეოლოგიური მუზეუმის კოლხური თეთრის ხუთთოდე უპასპორტო ცალი. კატალოგებში დაფიქსირებული საკმაოდ მაღალი ფასებიდან გამომდინარე (იხ. Sear D.R., 1996, p. 338, №№3627, 3628), სადაც “მინორტავრის” გამოსახულებიანი სტატერის ფასი 5000, ხოლო ჩვეულებრივი ძვ.წ. V-IV სს დათარიღებული პემიდრაქმა – ტრიობოლისა 90 ინგლისური გირვანქა სტერლინგით არის განსაზღვრული, უნდა დავასკენათ, რომ დასავლეთის სამონეტო ბაზარი მათ ნაკლებობას განიცდის, ისევე როგორც უახლესი ქართული ნუმიზმატიკური ლიტერატურისა.

იმედია, პროფ. გურამ ლორთქიფანიძისა და მისი კოლეგის გონა გერაძის მიერ კულტუროლოგიური ასპექტით განხილული კოლხური ნახევარდრაქმები, რომლებიც დიდი რაოდენობით იჭრებოდა დასავლეთ საქართველოში ძვ.წ. V-IV სს, მიიპყრობს სპეციალისტებისა და კოლექციონერების ყურადღებას, როგორც ჩვენში, ასევე საზღვრებს გარეთაც.

გიორგი ჯანჯაღაია,
საგანგებო და სრულუფლებიანი დესპანი,
აშშ გეოგრაფიული და აღმოსავლური
ნუმიზმატიკის საზოგადოებათა წევრი

თბილისი, 2005 წ

წინასიტყვაობა

მკითხველის სამსჯავროზე წარმოდგენილი ნაშრომი პირველი ცდაა კოლხური თეთრის ძ.წ. VI-IV ს.ს. სამონეტო ჯგუფის კულტუროლოგიური გააზრებისა. მიუხედავად იმისა, რომ დასაველეთ საქართველოში მოჭრილ ამ ვერცხლის ფულს დიდძალი გამოკვლევა მიეძღვნა, მთელი რიგი პრობლემები კვლავ გადაუჭრელია (დუნდუა გ. 2003, გვ. 33) და დავას იწვევს. კოლხური თეთრი იმდენად არის გაერცვლებული ანტიკური ხანის დასაველეთ საქართველოში, რომ კოლხური კულტურის ერთერთ შემადგენელ ელემენტადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს, კოლხურ ქვეყრებთან, საღვინე კერამიკასთან, იარაღთან და სხვა მატერიალური კულტურის ძეგლებთან ერთად. ამ კულტურას გვიანი ბრინჯაოს ეპოქაში ჩაეყარა საფუძველი. იმდროინდელ საქართველოში, (ისევე როგორც დასაველეთ ევროპაში), დიდი რაოდენობით გვხვდება ეგრეთ წოდებული მდნობელთა განძები, რომელთა გაერცვლება ემთხვევა კოლხური თეთრების განძების არეალს. ანტიკური მეტალურგიის ცნობილი მკვლევარი რ. ფორბსი (Forbes R. 1950 p.322) ახასიათებდა რა მელითონეთა განძებს, გამოკვლავდა მათ ოთხ კატეგორიას: საოჯახო-სამეურნეო, ეოტიეურს, კომერციულსა და ინდუსტრიალურს. კოლხური თეთრების სამონეტო განძები თავისი არსითა და დანიშნულებით მკვეთრად განსხვავდებიან მათგან. ისინი წარმოადგენენ განვითარებული სავაჭრო-სასაქონლო ურთიერთობების (საქონელი, ფული, საქონელი) პროდუქტს, რომელიც ახასიათებს კლასობრივ სასოგადოებასა და სახელმწიფოს. ამასთანავე ამოუხსნელი რჩება გამოცანა, რის გამო ვერ მოახერხეს განძის მფლობელებმა დანაშოვის გამოყენება. კოლხური განძების რაოდენობა ხომ ორმოცდაათს აღემატება. ამ განძებში წარმოდგენილი დიდი უმეტესობა ნახევარდრაქმიანი საფასეებია, რომელთა საშუალო წონა შეიძლება 2,1 გრამით განისაზღვროს. ნ. ხოშტარია დაბლაგომში აღმოჩენილ მცირე ზომის კოლხურ თეთრზე დაყრდნობით ეარაუდობდა ნახევარდრაქმასე უფრო კნინი ერთეულის არსებობას (საქ. არქ. 1959 გვ. 230); შემდგომ ეს ვარაუდი დადასტურდა ფიჭვნარის სამაროვანზე ძე.წ. V ს ბერძნულ სამარხში ა. კახიძის მიერ აღმოჩენილ ვერცხლის სამი უმცირესი მონეტის წყალობით (გ. დუნდუა ა. კახიძე 1979 გვ. 66, სურ. 1-3) მონეტაზე ამოტიფრულია იგივე ლეთაება, რასაც ეხედავთ ნახევარდრაქმიანების მასობრივ სერიებზე და რომელიდაც გრძელფეხა ფრინველი. მათი წონაა 0,150; 0,111 და 0,110 გრ. რაც ატიკური ობოლის 1/4 ან 1/8 უნდა შეადგენდეს. ასეთი დანაწეერება სამონეტო საწონი სისტემისა ახასიათებს პოლისურ და არა სამეფო ემისიებს. ასე რომ უპრინანია მათი გამოშეება ფასისის სარაფხანას დაეუკაეშროთ (დუნდუა გ. 2003 გვ. 39). ამასთანავე მათი ტოპოგრაფირება ნათლად გვიჩვენებს, რომ კოლხური თეთრები წარმოადგენდა კოლხეთის სამეფოს ძირითად ფულად ერთეულს. სიმდიდრის დაგროვების ნაცად საშუალებას თითქმის სამი საუკუნის განმავლობაში ძე. წ. V-III ს.ს.

“კოლხური თეთრი” – კულტუროლოგიური ასპექტები

დასაყვედუთ საქართველო, ისტორიული კოლხეთი, სამონეტო ცივილიზაციის ერთ-ერთი უძველესი ქვეყანაა. აქ ძვ.წ. VI-IV სს იჭრებოდა და III-III სს სპორადულად მიმოიქცეოდა კავკასიაში პირველი ვერცხლის ფული ე.წ. კოლხური თეთრი (კაპანაძე დ., 1969, გვ. 27-31; Голенко К. 1964, с. 10; Lang D., 1955, pp. 5,6; დუნდუა გ. 2003, გვ. 33-45). XIX საუკუნიდან დღემდე მათ მეცნიერების ყურადღება არ მოკლებიათ (იხ. ბიბლ. Пахомов Е. А., 1910, с. 4-9; Дундуа Г., 1987, с. 3-9, 165-181; Braund D. 1994, pp. 118-121), თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ მათი კვლევისას კულტუროლოგიურ ასპექტებს ნაკლები ყურადღება ექცეოდა.

დიდია ამ მონეტების როლი და მნიშვნელობა კოლხური საზოგადოების ეკონომიკურ ცხოვრებაში, იმ გეოგრაფიულ-სამეურნეო კომპლექსის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში, ქვეყნის “სასიცოცხლო არე” რომ მოიაზრება (გამყრელიძე გ., 1993, გვ. 17-19). ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ კოლხური თეთრების, განსაკუთრებით ე.წ. II ტიპის ჩვეულებრივ ტრიობოლ-ნახევარდრაქიმების /1/2-2,6გრ/ (Капанадзе Д., Голенко К., 1957, с. 91; კაპანაძე დ. 1969, გვ. 30) წერილი საფასეების არეალი ზუსტად ემთხვევა ქვეყნის ზემოთ აღნიშნულ სასიცოცხლო არეს, კოლხეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური გაელენის სფეროს(სურ.1). ეს მონეტები პრაქტიკულად დასაყვედუთ საქართველოს სასღერებს გარეთ არ გადიოდა. ქვეყნის შიდა ბაზარზე კი, ინტენსიურად მიმოიქცეოდა. ეჭვგარეშეა, ისინი ყოველდღიურ საცალო სავაჭრო-სასაქონლო გარიგებებში, წვრილმან ოპერაციებში ხურდა ფულის დანიშნულებას ასრულებდნენ. ბერძნული კლასიკური სამონეტო ტექნიკით მოჭრილი კოლხური თეთრის ჩვეულებრივი სერიები შეადგენდა ამ დროის დასაყვედუთ საქართველოს ძირითად სამონეტო ნომინალს, რომელიც ამასთანავე კონკრეტული ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის სოციალურ სტრუქტურასთან სრულ შესაბამისობაშია (დუნდუა თ., 1997, გვ.41). ასევე ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენების კონტექსტში უნდა მოვიხაროთ ამ მონეტებზე სხვადასხვა მხატვრული ღირებულებების სიქით ამოტივფრული, ალბუკილი რეალისტური და ფანტასტიკური გამოსახულებები (სურ. 2, 4). მონეტის შუბლი: არქაისირებული სტილის თმაგაშლილი, თმაჩამოშვებული ღვთაების თავი, მარჯვნივ, დიადემაში. ჩასმულია ხაზოვან ან წერტილოვან რკალში. ზურგი: ასევე წერტილოვან ან ხაზოვან რკალში ჩასმული ხარის თავი მარჯვნივ. თუ აღნიშნული მონეტები მართლაც ფასისის (ფოთი) ზარაფხანაში იჭრებოდა (ხოშტარია ნ., 1959, გვ. 224, 231; დუნდუა გ., 1972, გვ.71; Дундуа Г., 1987. с. 9-32; Дундуа Г., 2004, с. 66; Балтупова А., 1973, сс. 97-103; დუნდუა გ., 2003, გვ. 43), სადაც არქეოლოგიური მასალითა და ბერძნულ-რომაული წყაროებით დადასტურებულია ლეტოს და

მისი ტყუილების: აპოლონიისა და არტემიდეს, აგრეთვე ჰეკატესა და სხვათა, მათ შორის ქალაქის მფარველის-ფასისის კულტების არსებობა, მაშინ უპირიანია ამ მონეტებზე გამოსახული ღვთაებები მათ წრეს დაეუკავშიროთ (იხ. Лорткипанидзе О., 1997. сс. 15-34; ო. ლორთქიფანიძე, 2001, გვ. 45-49; შეად. Капанაძე Д., Шенгелиа Г., 1968. сс. 154-161; Лорткипанидзе Г., 1982, сс. 31-34; მიწიშვილი ნ. , 2002, გვ. 8; მათიაშვილი ნ. , 2004, გვ. 226-235). გამოსახულებათა სემანტიკის, მათი იკონოგრაფიული კვლევისას აუცილებლად გასათვალისწინებელია ქვეყანაში არსებული კონკრეტული კულტურულ-ისტორიული ვითარება. კოლხური თეთრი 200 წელზე მეტ ხანს, სულ ცოტა, რვა თაობისათვის მაინც ეროვნული ვალუტის როლს ასრულებდა - ის კოლხეთის მოსახლეობის ყოველდღიური ყოფის შემადგენელი ნაწილია. შესაბამისად, მონეტებზე მოცემული ღვთაება და მისი წმინდა ცხოველი, ნაყოფიერების კულტის სიმბოლო, არ უნდა ყოფილიყო კოლხთათვის უცხო, მათი რწმენისთვის მიუღებელი. ეს რომ ნამდვილად ასეა, დასტურდება დ. კაჭარავას მიერ ვანში ახლაბან აღმოჩენილ მდიდრულ, №24 ძვ.წ. IV ს სამარხში ნაპოვნი ეურცხლის ფარაკიან ბეჭედზე ამოტვიფრულ ანალოგიური ხარის თავის გამოსახულებითაც. შესაძლოა ისიც, რომ მონეტაზე გამოსახული ღვთაება აპოლონია ან ფრიქსე (Braund D., 1994, p.119, შენიშვნა 200). არ გამოვირიცხავთ, რომ აპოლონის ხატი იკონოგრაფიულად შეერწყა კიდევ ადგილობრივ უსენაეს ღმერთს - მზეს. აპოლონიოს როდოსელის(ძვ.წ. III ს) ცნობის თანახმად [Arg. III, 714-716], კოლხთა მთავარი ღმერთი მზეა - პელიოსი, აიეტისა და გრძნეული კირკეს მამა. კოლხების უმთავრესი საფიცარია ცა (ურანი) და მიწა (გეა), რომელსაც იგი ღმერთების "დიდ დედასაც" უწოდებს. მიუხედავად იმისა, რომ ფასისი აკონტროლებდა კოლხეთის შიდა ბაზარს, რიონ-ყვირილას საეპატრო მაგისტრალს, მისი გავლენა ჰინტერლანდის ხალხის ყოფა-ცხოვრებაზე მაინც უედაპირულია. ეს იმაში გამოიხატა, რომ საგრძნობი ცვლილება ძვ.წ. VI-IV სს არქეოლოგიურ კულტურაში არ შეიმჩნევა. კოლხური პანთეონი ძირითადად ინარჩუნებდა თავის თვითმყოფადობას, რაც ვანის ნაქალაქარის (სურიუმი) არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მრავალრიცხოვანი მასალებითაც დასტურდება. ამგვარად, კოლხურ მონეტებზე გამოსახული მზისა და ნაყოფიერების ღვთაება კარგად თავსდება კოლხური რწმენა-წარმოდგენების სისტემაში. ცნობილია, რომ ეროვნულ ღმერთებს შეეძლოთ სხვა ხალხების ღმერთების შეწყენარება თავიანთ გვერდით, რაც ძველ ცივილიზაციებში გავრცელებული წესია. ამასთანავე ადგილობრივი ღმერთები არ ითმენენ უცხო ღმერთების თავიანთ თავზე გაბატონებას; ხოლო, თუ ეროვნული ღვთაებები ვერ იცავენ თავისი ქვეყნის, ერის დამოუკიდებლობას, თავისთავადობას, თვითონ კნინდებიან და ელებათ ბოლო (ენგელსი ფ. , 1955, გვ.13). ვანში, ძვ.წ. IV-III სს კულტურულ ფენაში აღმოჩენილ ბრინჯაოს სტე-

ლა-დაფასე შემორჩენილ ძვ.წ.IV-III სს ბერძნულ წარწერაში მოხსენიებულია კოლხეთისათვის ტრადიციული კულტები: მსე, დედამიწა და მთეარე (ყაუხნიშვილი თ. 2004, გვ.150)

კოლხური თეთრების აბსოლუტური უმრავლესობა ანონიმური, უსახელო, ანეპიგრაფიკულია. აღნიშნული ვითარება, კულტურულ-ისტორიული გარემოება სულაც არ უშლიდა ხელს მის ემისიებს მოეხდინა შიდა კოლხური ბაზრის მონოპოლიზაცია. მაშინ იქ კარგად იცოდნენ მისი იკონოგრაფია (დღეს სადავოა მონეტაზე ქალის თავია ამოტეიფრული თუ მამაკაცისა), ისიც თუ ვინ ჭრიდა ამ მონეტებს, იცოდნენ მისი რეალური შინაგანი ღირებულება და, შესაბამისად, ნდობით ეკიდებოდნენ მას. ამით უნდა აიხსნას ძვ.წ.V-IV სს განძების მომრავლება, მონეტების ფულადი მიმოქცევიდან ამოღება, ტეზაურაცია. (სურ.3). კოლხური თეთრი ისეთივე ნდობით სარგებლობდა ადგილობრივ მოსახლეობაში, როგორც მასთან ერთად მიმოქცევაში მყოფი “პასპორტიზირებული” ბერძნულწარწერიანი ფულეები, მაგალითად, ქალაქ სინოპეს საქალაქო ვერცხლის მონეტები. (იხ. დუნდუა გ. 1971, გვ. 144-147). მოგვიანებით, ძვ.წ. IV ს მიწურულისათვის, კოლხეთშიც წარმოშობილა (კონტროლის მიზნით?) მათზე ბერძნული ზედწერილობის – ასონიშნების დატანის საჭიროება. საუბარია ჩვეულებრივი ტიპის ტრიობოლ-ნახევარდრაქმებზე (სურ.4). სხვა უსახელო მონეტებთან შედარებით მათი რიცხვი საგრძობლად მცირეა; თვინიერ “ბარლების განძისა” და კერძო კოლექციებისა, კოლხურ ასონიშნიან მონეტათა რეგისტრირებული რაოდენობა 150 თუ აღწევს (შეად. Капанაძე Д. Голенко К., 1957. С. 89, прим. 6; Дуида Г., 1987. с. 22, 30, 189, прим. 17). ამ ასო-ნიშნებს (Α, Δ, Σ Ο / ΜΟ, Μ, Ε, Ο, Π Φ Ψ), რომელთა რიცხვი ჯერ-ჯერობით 7 - 8-ს არ აღემატება, კოლხეთის ქალაქების სარაფხანებს ან მაგისტრატებს უკავშირებენ (ხოშტარია ნ., 1959. გვ. 243; ინაძე მ. 1952, გვ. 241; Дуида Г., 1987. сс. 16, 22-26; დუნდუა გ., 2003, გვ. 39). რიცხობრივად მათზე ბევრად მეტია დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნი ანონიმური კოლხური თეთრების ტრიობოლ-ნახევარდრაქმების რაოდენობა. მაგალითად: საქართველოს ისტორიის ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუსეუმის ფონდებში დღეისათვის რამოდენიმე ათასი მონეტა ინახება, მოსკოვის საისტორიო მუსეუმსა და პეტერბურგის ერმიტაჟში — 1500-ზე მეტი. ათეულობით და ასეულობით არიან ისინი წარმოდგენილი კერძო კოლექციებში (სურ. 6), ჩვენი პროვინციების (მაგ. მესტიის მუსეუმში დაცულია 20 კოლხური თეთრი) თუ სასლავარგარეთის მუსეუმებში (იხ. Lang D., 1955, p.7; Капанაძე Д. Голенко К., 1957. с. 89, прим. 6; შეად. Казамаиова А. Н., 1969, с. 9; დუნდუა გ. 2003, გვ.39). ასევე სიმპტომატურია კოლხური განძების აღმოჩენის ხშირი შემთხვევები, რომელიც არასრული მონაცემებით 50-ს აჭარბებს. მარტო “მშრალი ხიდის” თბილისის ბაზრობაზე 2003-

2004წ.წ. დაფიქსირებულია “კოლხური თეთრების” ოთხი დიდი განძის გამოჩენა: 1) დიდი ჯიხიშიდან 2) ფოთიდან 3) სენაკიდან და 4) ხობიდან (სოფ. ხორგა). ეს უკანასკნელი 1200 წყეულებრივი კოლხური ტრიობოლებისაგან შედგებოდა (მადლობას მოვახსენებთ ბატონებს სვეერიან თურქიასა და გოგა გაბაშვილს აღნიშნული ცნობის მოწოდებისათვის).

იხსენებდა რა ფოთის შემოგარენში 1910 წელს აღმოჩენილ და თბილისში გასაყიდად ჩამოტანილ დიდ განძს, ე. პახომოვი ამბობდა: წემს ხელში გაიარა ასეულობით კოლხურმა მონეტამ და რამოდენიმე განძმა. წემს პირად კოლექციაში კი 500 კოლხური მონეტა მაქვსო (Пухомов Е., 1911, с. 4). ჯერ კიდევ XIX ს დასაწყისში ე. პახომოვი ხაზგასმით აღნიშნავდა: “ძნელია მოინახოს დასავლეთ საქართველოში დღესაც კი ოდნე გაერცილი რაიონი, სადაც არ იყოს ნაპოვნი კოლხური თეთრი” (Пухомов Е. А., 1970, с. 10). (მარტო ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში XX საუკუნის სამოციან წლებში შემოვიდა კოლხური თეთრების ორი განძი, სოფელ დღნორისიდან - 80ც. და მესხეთიდან - 174ც., შ.წ. №7182, ინვ. №-506; შ.წ. №7430, ინვ. №-507. სამუზეუმო აღწერების მიხედვით, “ზოგიერთი დაფარულია მწვანე პატინით”; “ზოგიერთი უანგი”, ზომა: d=1,2სმ). არ არის გამორიცხული, რომ კოლხურ თეთრებს გულისხმობდა ზ. ჭიჭინაძე, როდესაც წერდა: “ლასისტანში “მაკრიალიდან ტრაპიზონამდე” ხშირად პოულობენ “მიწაში დამარხულ ღირსსახსოვარ ფულებს” (ჭიჭინაძე ზ., 1913, გვ.243). ამ ასპექტით არანაკლებ საინტერესოა ცნობილი რუსი ნუმიზმატის ა.ზოგრაფის 1937 წლის ინფორმაცია. მან ანტიკური მონეტების კოლექციების გაცნობის მიზნით მოიარა დასავლეთ საქართველოსა (ფოთი, ზუგდიდი, ქუთაისი და სხვ.) და თბილისის მუზეუმები და მათი ფონდების შესწავლის საფუძველზე აღნიშნა: “ჩვენ დაეაფიქსირეთ, კოლხური მონეტების, ხშირად საკმაოდ დიდი განძების პონის 30-ზე მეტი შემთხვევა! მათი აღმოჩენები რეგისტრირებული ყოფილა უპირატესად სამეგრელოს, გურიასა და იმერეთში; განძები აღმოჩენილია აჭარასა და აფხაზეთში.” კოლხეთის მუზეუმის დირექტორ ე. გიგოლაშვილზე დაყრდნობით, ის დასძინდა - სამეგრელოში ისე ხშირად პოულობდნენ მათ, რომ ადგილობრივი მონადირეები “კარტქნად”, ტყვიადაც იყენებდნენო (Зорпач А. Н. 1945, с. 35). როგორც ვხედავთ, ანტიკურ ხანაში ფულად-სასაქონლო ურთიერთობებს ისეთი ხასიათი მიუღია, რომ საკლებით მისაღებია აზრი ქვეყნის ეკონომიკურ აღმავლობაზე ძვ.წ. V-IV სს (დუნდუა თ., 1997, გვ. 43).

ამ თვალსაზრისით საყურადღებო დასკვნების გაკეთების საშუალებას უნდა იძლეოდეს კოლხური თეთრების აღმოჩენის ფაქტების ანალიზი საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით. ძალზე საინტერესოა ხონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მონაცემები. (სურ. 14-17) ამ მხარეში, კოლხური თეთრის სულ

ცოტა, 4 განძია აღმონივნილი და მოპოვებული მონეტების საერთო რაოდენობა 1270 აღწევს (ფაილოძე ა., 1999, გვ.22). ამ შედარებით მცირე სასოფლო-სამეურნეო მხარის მაგალითი ნათლად გეინიქნებს, თუ რაოდენ აქტიურად იყო ჩართული ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში ცალკეული სასოფლო თემი. კოლხური მონეტების გაცემის ხარისხი ადასტურებს, რომ სავაჭრო გარიგებები მხოლოდ პატარა, საკუთარი დასახლების, სოფლის მასშტაბით არ იფარგლებოდა; ფულადი-სასაქონლო ურთიერთობა ბევრად ვრცელ ეკონომიკურ სივრცეს, ერთმანეთისაგან დაშორებულ რეგიონებს მოიცავდა, რაც, შესაბამისად, ქვეყნის სტაბილურობისა და უსაფრთხოების მაჩვენებელია. სამონეტო მიმოქცევის ინტენსივობით გამოირჩევა კოლხეთის ქალაქები, განსაკუთრებით ზღვისპირეთში. ამ მხრივ შთამბეჭდავია არქეოლოგიური მონაცემები ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრის ქობულეთ-ფიჭვნარიდან, სადაც დღესაც წარმატებით გრძელდება არქეოლოგიური გათხრები (კახიძე ა., ვიკერსი მ., 2004, გვ. 16). ქობულეთ-ფიჭვნარში, მხოლოდ 1940 წლიდან 1952 წლამდე კოლხური თეთრების ოთხი დიდი განძია რეგისტრირებული (კახიძე ა., 1971, გვ. 7, 116). აქედან ყურადღებას იპყრობს 1948 წელს აღმონივნილი რამოდენიმეკილოგრამიანი განძი, რომლის, მხოლოდ 110 მოაღწია მიხილვების აზრით მუზეუმების საცავებამდე. ნაქალაქარზე არქეოლოგიური გათხრების დაწყებისთანავე ნ. ხოშტარიამ “ნაპურვალას” კულტურულ ფენებში 1953 წელს რამოდენიმე კოლხური თეთრი დააფიქსირა. ხშირია კოლხური თეთრების აღმონივნილი შემთხვევები ფიჭვნარის ნაქალაქარის ძვ.წ. V-III სს ორმოსამარხებში, როგორც კოლხურ, ასევე ბერძნულ და განსაკუთრებით ელინისტური ხანის სამაროვნებზე. საფლავებში აღმოჩენილია დაახლოებით 353-ზე მეტი მონეტა, მათ “ქარონის ობოლის” დანიშნულება ჰქონდათ (კახიძე ა. ვიკერსი მ., 2004, გვ. 38,102; Braund D., 1994, pp115-116). ამ მონეტებს მიცვალებულებს პირში ან მარცხენა ხელში უდებდნენ, რათა სულების გადაწყვანისათვის მიეცათ.

18 მონეტა და ერთი ე.წ. “ფოცხოს” განძი დაკავშირებულია ნოქალაქეთთან და მის “ქვეყანასთან” (აბრაშიშვილი თ., 1987, გვ. 75; 1993 გვ. 270, 275). კოლხური თეთრი დაფიქსირებულია ძვ.წ. II ს დათარიღებულ №24 ქვევრსამარხში (გეინიძე გ., 1981, გვ.170). ხშირია მათი აღმონივნილი შემთხვევები მდ. ტეხურის აუზის სამარხებში (გეინიძე გ., 2003, გვ. 23-26). უნიკალური ნუმისმატიკური ძეგლები, მათ შორის კოლხური თეთრის სამი განძი (საბერიოს, ნაბაკეის(400 ცალი) და ბარდების) ინახებოდა აფხაზურ-ქართული კონფლიქტის დროს განადგურებულ გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. საყურადღებო ცნობები შემოგვინახა გალის მუზეუმის გზამკვლევი (ზუხბაია ვ., ხვისტანი რ., 2000, გვ. 27,28, 67-75), რომლის გადამოწმების საშუალება დღეს აღარ არსებობს. განსაკუთრებით საინტერესოა გალის რაიონის ს. ბარდებში 1982 წელს აღმოჩენილი კოლხური მონეტების განძი (387ც).

ამ განძში თავმოყრილი მონეტების წონა მერყეობს 1,1 გრ და 1,9გრამს შორის. გამოსახულებათა ნაწილი მხატვრულად, ფაქიზად, ყოფილა შესრულებული, დანარჩენი უხეში და სქემატურია. განძის 160 მონეტაზე ბერძნული ასონიშნები, უპირატესად – MO –ა დატანილი. ერთ ცალზე ხარის კისერთან მოთავსებულია ასო – A. ასევე ერთ ცალზეა ხარის ყელთან ასო Φ.

განსაკუთრებით გამოირჩევა კოლხური თეთრების ინტენსიური მიმოქცევით კოლხეთის ველის, რიონის ორივე სანაპიროსუ მდებარე დასახლებები, სადაც ძვ.წ. IV–IIIსს ქვევრსამარხებიც არის გამოვლენილი – კოლხური ნახევარდრამებით (სურ. 5, 9).

სამხარეთმცოდნეო ლიტერატურაში ხშირია ცნობები მათი აღმოჩენის შესახებ. ასე მაგალითად, ერთ მათგანში ნათქვამია, რომ აბაშის რაიონის ადგილ ოფანაფეში ქვევრსამარხებში “აღმოჩნდა კოლხური თეთრის, ფულის ჭრელი კოლექცია. აქ არის კოლხური ნახევარდრამებიანები, მათზე ჯერ კიდევ ჩანს გამოსახულებანი, მაგრამ საკმაოდ მოცუვითი შუბლი და ზურგი აქვთ” (ელიავა გ. 1971, გვ.64)

ასევე საყურადღებოა სამტრედიის რაიონის სოფელ დაფნარის შედარებით პატარა სამაროვანი: აქ ძვ.წ. IV–IIIსს ქვევრსამარხებში აღმოჩნდა 50-მდე კოლხური თეთრი, რომელთაც “ქარონის ობოლის” დანიშნულება ჰქონდათ. მათი უმეტესობა მიცვალებულის კბილებთან დაფიქსირდა (კილურაძე ნ., 1970, გვ. 15-19). ასეთივე 14 მონეტა და ვერცხლის ჯამში ჩადებული 109, მათ შორის ასონიშნის კოლხური თეთრია ნაპოვნი მეზობელ სოფელ – დაბლაგომშიც (Хоштариа Н., 1977, с. 154). ვანის “ქვეყნის” სოფელ მთისძირში აღმოჩენილია ცალკეული კოლხური თეთრები და ერთი განძი, რომელიც შემდეგ მოსახლეობაში გაიფანტა.

ამგვარად, კოლხური თეთრების გაერცვლება და გაცხოველებული მიმოქცევა ქვეყნის შიდა ბაზარზე ძვ.წ. V–IIIსს ეჭვს არ იწვევს. ის ინტენსიური ეკონომიკური ცხოვრების და ქვეყნის მაღალი პოლიტიკური ორგანიზაციის მანქანებელი კონკრეტული რეალობაა. ფულადი მიმოქცევა, თავის მხრივ, რთული ეკონომიკური სტრუქტურის, კონსოლიდირებული კლასობრივი საზოგადოების, ამ ურთულესი ორგანიზმის არსებობის უტყუარი ნიშანია. ფული ყველგან ექსპლუატაციის საშუალებაა. მისი მეშვეობით იმართება სახელმწიფო, რომლის პოლიტიკური საზღვრები და ეკონომიკური გაელენის სფერო, როგორც აღენიშნეთ, ზუსტად იფარგლება კოლხური თეთრის გაერცვლების ტერიტორიით. ფ. ბროდელის სიტყვებით “ფულად მიმოქცევასთან ერთად ნებისმიერი საზოგადოება ახალ სახეს იღებს” (Бродель Ф., 1986, с.466)

ყველა შემთხვევაში, ძვ.წ.Vს ორმოსამარხებიდან დაწყებული ძვ.წ.IIIს ქვევრსამარხებით დამთავრებული, ისინი ირეალურ, ვირტუალურ, იმქვეყნიურ ცხოვრებასახალხო განიკ

შიც თავის ფუნქციას, ამ შემთხვევაში “ქარონის ობოლის” დანიშნულებას ასრულებდნენ. ეს კი უძველესად, ანარეკლია იმ სასოგადოებაში, ბერძნულ-ქართულ საქალაქო და სასოფლო თემში არსებული ღრმად ფესვგადგმული, განვითარებული ფულად-სასაქონლო ურთიერთობისა. წარმოებას უდავოდ სასაქონლო ხასიათი აქვს, რასაც შეესაბამება ეაჭრობის ორგანიზაციის გარკვეული დონე (ლორთქიფანიძე ო. , 2002, გვ.206). მკვლევართა დასკვნით, აქ “ეკონომიურად მნიშვნელოვნად დაწინაურებულ სასოგადოებასთან” გვაქვს საქმე, რაც ჩვენი მონაცემებითაც დასტურდება (ინაძე მ., 1974, გვ.171).

არქეოლოგიური მასალებიდან კარგად ჩანს, თუ რა დიდ როლს თამაშობდა კოლხური თეთრი ძველი ვანის (სურთუმი) ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ჯერ კიდევ ე. თაყაიშვილი აღნიშნავდა, რომ ვანის ნაქალაქარის გათხრების პროცესში, 1896 წელს, სხვა მონეტებთან ერთად უპოვნია პატარა ვერცხლის ფულები ხარის თავის გამოსახულებით. მისი დაკვირვებით, “მათ დიდი გასაგალი ჰქონიათ ძველ საქართველოში” (თაყაიშვილი ე., 1907, გვ.7), რაც სავსებით შეესაბამება ობიექტურ სინამდვილეს. კოლხური თეთრები (საერთო რაოდენობა 210-ზე მეტი) გეხედება როგორც ნაქალაქარის ძვ.წ. IV–IIIს კულტურულ ფენებში, ასევე IV–IIIს მდიდრულ სამარხებში (დუნდუა გ., ლორთქიფანიძე გ., 1977, გვ. 120). ამ მხრივ აღსანიშნავია მდიდრული სამარხი №16, დათარიღებული ძვ.წ. IVს მეორე ნახევრითა და ძვ.წ. IIIს დასაწყისით, სადაც 80 კოლხური თეთრი აღმოჩნდა (კაჭარავა დ. მჟავანაძე ზ. , 1986, გვ.22). ასევე დიდი რაოდენობით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი კოლხური თეთრი №17 გაძარცვულ სამარხში, სადაც ორი ტრიობოლი დავარდნით მძარცველებს. 90 კოლხური თეთრი იქნა ნაპოვნი 2004 წელს, დ. კაჭარავს მიერ გათხრილ, ძვ.წ. IVს მეორე ნახევრით დათარიღებულ №22 სამარხში. არქეოლოგიების დაკვირვებით ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ ორივე შემთხვევაში მონეტები ქისაში იდო და მიცვალებულებს ხელში უჭირათ. ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ვანის ნაქალაქარის მდიდრულ სამარხებში, რომლებიც ძვ.წ. V–IIIსს ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში თავსდება, ოქროსა და ვერცხლის მონეტებთან ერთად დაფიქსირებულია ოქროს ზოდების აღმოჩენის შემთხვევები (სამარხები №№6,11,16,24), რაც კიდევ ერთხელ ავლენს კოლხური თეთრების წვრილი ნომინალების, როგორც ხურდა ფულის დანიშნულებას. მსხვილი საგარეო - საეაჭრო გარიგებები ჩანს ხდებოდა ამ ოქროს ზოდებისა და ოქროს მონეტების მეშვეობით. ძვ.წ. IVს კოლხი ქალის №6 მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ზოდი (სურ.7) იწონის 21,46 გრამს, №11-ში - 5გრ, №16-ში - 24,7გრ , რაც გარკვეული მეტროლოგიური სტანდარტის არსებობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. ოქროს ზოდი დაფიქსირებულია ძვ.წ. Vს საირხის მდიდრულ სამარხშიც. 1896 წელს ოქროსა და ვერცხლის სპეციალურტყდებიანი ზოდები აღმოუჩენიათ

ძვირფასი სამკაულთან ერთად სოფელ ჭუბურხინჯში (Иессен А., Пасек Т., 1935, с. 173.174). აღმოსანილი ზოდების საგანგებო კვლევამ შეიძლება ნათელი მოფინოს კოლხური სამონეტო სისტემის საიდუმლოს, ფულის მონეტამდელი ფორმების, შემდეგ კი ოქროს სტატერისა და ვერცხლის დრაქმის რაციოს ერთმანეთთან მიმართებას. ძვ.წ. VI-IV სს არსებული რაციოს შესაბამისად 8,1გრ ოქროს სტატერი უტოლდებოდა 108გრ ვერცხლს, ხოლო 8,4გრ “დარიკებისა” – 112გრ ვერცხლს (Зорпач А., 1951. с. 42; Грамм М., 2004, с.35,36,43). თუ როგორი იყო ოქროსა და ვერცხლის რეალური შესაბამისობა კოლხეთში, ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ მას რომ კონკრეტულად შიდა ბაზარი განსაზღვრავდა, ეჭვგარეშეა. ძვ.წ. IV ს ვანის მდიდრულ №№16, 22 სამარხებში აღმოსანილი კოლხური თეთრების საერთო წონიდან გამომდინარე (160გრ და 180გრ.), ისინი №16 სამარხის ოქროს სოდთან მიმართებაში (ვანი VIII, გვ22), რომელიც მიცვალებულის თავთან იღო, უნდა განეხილოთ; რაც კიდევ ერთხელ გვინიშნებს მათ ყოველდღიურ, პრაქტიკულ მნიშვნელობას. ძირითადი სამონეტო ერთეულის თვალსაზრისით კოლხური ნახევარდრაქმები თავის დანიშნულებას ძვ.წ. II-Is ს ალბათ აღარ ასრულებდნენ, მაგრამ ვანი - სურიუმის ე.წ. დიდი სატაძრო კომპლექსთან დაკავშირებულ კულტურულ ფენებში ხუთიოდე კოლხური თეთრის აღმოსენის ფაქტი (მათიაშვილი ნ., 2002, გვ250-255) მათ შორის Σ O ნიშნიანი ცალისა, სპეციალურ კვლევას მოითხოვს.

ვანის ნაქალაქართან (ქალაქი სურიუმი) კავშირში უნდა განვიხილოთ რიონის მარცხენა შენაკადის მდ. სულორის ხეობაში სოფელ სულორში (სურ. №19), სადაც მესხეთისაკენ მიმავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზის მონაკვეთი გადიოდა, 1990 წელს სიმინდის ყანაში აღმოსანილი განძი, საიდანაც ვანის მუსეუმში მიიღო 694 ცალი (Lebanidze L., 1999, p.156), დანარჩენი გაიფანტა მოსახლეობაში. ჩვენ შევაგროვეთ ინფორმაცია კიდევ 150 კოლხურ თეთრზე (სურ. 8) , რომელთა წონითი მაჩვენებელი ასეთია: 1,4გრ – 3ც; 1,7გრ – 3ც; 1,8გრ. – 4ც; 1,9გრ – 4ც; 2გრ – 32ც; 2,1გრ – 91ც; 2,2გრ. – 39ც; 2,3გრ. – 12ც; 2,4გრ. – 2ც. საერთო წონა - 314გრ. მუსეუმში დაცული მონეტების წონა მერყეობს 1,48გრ – 2,72გრ. შორის (Lebanidze L., 1999, p.157), მთლიანად განძის საერთო წონა 1,041კგ-ია. სხვაობა ამ კოლხური თეთრების წონაში, პირველ პუბლიკაციაში ახსნილია ტექნოლოგიური პროცესების თავისებურებებით, რადგან თითქოს არ ხდებოდა ცალკეული ნაშაადების “სამონეტო რგოლების” აწონა (შეად. Зорпач А., 1951,с.40). წერილმან გაჭრობაში ასეთ სხვაობას პრაქტიკული მნიშვნელობა არც პქონდა, მაგრამ სოლიდურ სავაჭრო გარიგებისას, აუცილებელი ხდებოდა ვერცხლის ფულის აწონა. იქნებ ამით აიხსნას ის გარემოება, რომ სულორის განძში ძველადვე გაჭრილი მონეტები იყო, ისევე როგორც ნოქალაქეთან აღმოსანილ “ფოცხოს განძში”.

ვანის ნაქალაქარსე და ქობულეთ-ფიჭვნარში აღმოჩენილია ატიკური საწონი სისტემის ტყევის საწონები (Лорткишанидзе Г., 1966, с.131-134), რომლის ამოსავალი წერტილი დრაქმაა. ჩანს, სულორის განძის ფორმირება ორ ეტაპად მიმდინარეობდა. თავდაპირველად ერთი პატარა კოჭობი ჩაუფლავს პატრონს, სადაც ათ კოლხურ თეთრთან ერთად სამი ვერცხლისავე უცხოური მონეტაა წარმოდგენილი. თუ განძი ასახავს ფულადი მიმოქცევის ხასიათს დროის იმ მონაკვეთში, როდესაც მისი ჩაფლვა მოხდა, მაშინ გასაგებია – მასთან ერთად კოლხეთის ბაზარსე შედარებით მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც მიმოქცეულა უცხოური ფული. სამივე ეს უცხოური მონეტა, როგორც ჩვეულებრივი კოლხური ნახევარდრაქმიანები, ანეპიგრაფიკულია:

1) კრესოიდი, შუბლი: ლომისა და ხარის თავი, ერთმანეთის პირისპირ

სურგი: ორი კვადრატული ჭდეული (quadratum incusum) წონა – 5,37გრ., ლიღია, მეფე კრესის ეპოქა (ძე.წ. 561-564წწ) (Lebanidze L., 1999, p. 165; Dundua G., Dundua T., 1999, p. 108) ან მისი გეიანდელი ვარიანტი, მოჭრილი კრესის ეპოქის შემდეგ, დაახლოებით ძე.წ. 500წ. (ლორთქიფანიძე ო., 2002, გვ.206)

2) სიკლოსი, შუბლი: მუხლმოყრილი მოისარი, მარჯვნივ

სურგი: ჭდეული კვადრატი, (quadratum incusum), წონა - 5,25გრ. მოჭრილია სარდსში, დაახლოებით 490 წლის ახლოს (ლორთქიფანიძე ო., 2002), თუმცა, აღწერილი გამოსახულებიანი ე.წ. აქემენიდური სიკილები იჭრებოდა დარიოს I (523-486წწ) მექმედრეების დროსაც ძე.წ. V-IVსს (Зорпач А., 1951, с.42; Eisen J., 2003, p. 20, №230).

ამ დროისათვის მცირე აზიის, იონიის ზღვისპირეთის ფულადი მიმოქცევის საფუძველს წარმოადგენდა აქემენიდური სიკილები, რომლებიც სასულეო საეაჭრო გზებით ფასისის გავლით კოლხეთში უნდა მოხვედრილიყო. სულორის განძმა დაადასტურა ცნობის სისწორე XIXს შუა წლებში სურამში კოლხურ თეთრებთან ერთად აქემენიდური სიკილის აღმოჩენის შესახებ (Bartlomaeu Gr., 1843, pp. 23, 63. ; Зорпач А., 1945, с. 35 მიხედვით)

3) შუბლი: ლომის თავი, მარჯვნივ

სურგი: quadratum incusum-ი, ჩაჭდეულ კვადრატში ვარსკვლავისებურად ამოტვიფრული ღოტოსის 4 ყვავილის გამოსახულება. წონა 1,22გრ. მოჭრილია ძე.წ. 540-530წწ შორის (დუნდუა თ., 1997, გვ. 53, განსაზღვრულია Colbi R., 1978, tab. 60, №1058,166; ლორთქიფანიძე ო., 2002, გვ.206, განსაზღვრულია J. Price, 1989 და J. Garrzadice –ს 1987, მიხედვით, მას მილეტურ ობოლად თვლის, შეად. დუნდუა გ., 2003, გვ. 42)

ეს უცხოური ძე.წ. VI-Vსს მონეტები კიდევ ერთხელ ავლენენ კოლხეთთან საშუამავლო ეაჭრობაში ფასისის მნიშვნელობას, რომელიც შესაძლოა “სამონეტო ექსპანსიას” (დუნდუა თ., 1997, გვ 32) მართლაც ახორციელებდა ძე.წ. V-IVსს,

რასაც თითქოს კოლხური თეთრების ქიმიური ანალიზიც (იხ. ცხრ. I-III) ადასტურებს.

ამ პატარა განძის გვერდით, რომლის საერთო წონა 32 გრამია (იმ უკიკის კურსით, ოქროსთან დარიოს I-ის "დარიკებთან" მიმართებაში 8,4გრ), რაც მისი ღირებულების 1/3 შეადგენს, აღმოჩნდა ასევე თიხის ქოთანში ჩაფლული დიდი განძი, წონით - 1,321კგ, მისი რაციოს შეფარდებითი ღირებულება 12 ოქროს სტატერს უნდა უდრიდეს, რაც მნიშვნელოვანი თანხაა. თუ, პირველი განძის ფორმირება დროის შედარებით მოკლე მონაკვეთში ხდებოდა, რაც დასტურდება კოლხური თეთრების, ტრიობოლ-ნახევარდრაქმების ადრეული ძე.წ. Vს I და II სერიების ერთად ყოფნით, მეორე - ხაგრძლივი დაგროვების პროცესის შედეგია. აქ წარმოდგენილია კოლხურების არამარტო ცნობილი სერიები (განსაკუთრებით ხშირია გოლენკო-კამანაძისეული V-VI სერიები), არამედ, აქამდე უცნობი ვარიანტებიც. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ განძში აღმოჩნდა ერთი "A" ნიშნიანი კოლხური თეთრი, რომელიც იძლევა საშუალებას მეორე დიდი განძის თარიღი ძე.წ. IVს მიწურულით განესაზღვროთ. ნიშანდობლივია, რომ ვანის მდიდრულ IVს მეორე ნახევარით დათარიღებულ სამარხებში აღმოჩენილ კოლხურ თეთრებში არ ურევია არცერთი გრაფემიანი ეგზემპლარი! რაც შეეხება პატარა განძს, თუ აქემენიდური სიკილის თარიღი ჩვენს მიერ სწორად არის განსაზღვრული, ძე.წ. V-IVსს შეიძლება დათარიღდეს. სხვა შემთხვევაში მათ ერთ პატრონთან, ერთ მფლობელთან დაკავშირება არ მოხერხდება, თუ არ დაუშვით, რომ აღნიშნული ძე.წ. VIIს ლიდიური მონეტები კოლხეთში დიდი ხნის, სულ ცოტა 100 წლის განმავლობაში მიმოიქცეოდა. არც ის არის გამოსარიცხი, რომ აქ ორ, ძე.წ. Vს და ძე.წ. IVს განძთან გვაქვს საქმე, რომლებიც შემდგომ მექანიკურად გააერთიანეს (სურ. 12).

ჩვენთვის მთავარია გავერკვეთ მრავალრიცხოვანი კოლხური თეთრების განძების დაგროვების მექანიზმში, რასაც ადგილი აქონდა ძე.წ. V-IVსს კოლხეთის ეკონომიკური ბუმის პირობებში. მათი დაკავშირება არ შეიძლება ომიანობის საფრთხესთან ან რაღაც კონკრეტულ რელიგიურ-საკულტო მოქმედებასთან (შუად. ლორთქიფანიძე ო., 2001, გვ. 178-194), ის წმინდა სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენაა, პირველ რიგში დაკავშირებული ქვეყნის შიდა ბაზართან, ერთიან პოლიტიკურ სისტემასთან, მის სასაქონლო წარმოებასა და ვაჭრობასთან. უსაფრთხოების მიზნით მათ სახლში კი არ ინახავენ, არამედ მიწაში ფლავენ უკეთესი მომავლის იმედით.

ამასთან, კოლხური თეთრების თითოეული განძი, ხანმოკლე თუ ხანგრძლივი დაგროვების შედეგია, ძირითადად პატრონის დანაზოგი ფულისაგან შემდგარი. ამ საფასუებს თავისი შინაგანი ობიექტური ღირებულება აქვს, რაც ყოველთვის

მიბმულია შიდა საბაზრო ეკონომიკასთან, სადაც ვერცხლის ფასი ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში მაღალი უნდა ყოფილიყო. უნდა ვიფიქროთ, ეს განაპირობებდა საბოლოო ჯამში კოლხური თეთრების ფულადი მიმოქცევიდან ამოღებასა და განძებში დავანების ხანგრძლივ პროცესს მთელი ქვეყნის მასშტაბით, მთასა თუ ბარში. ასეთი, ხურდა ფულის, ვერცხლის კინი მონეტების ფართო გავრცელება დამახასიათებელია ბერძნული საქალაქო ეკონომიკისათვის. მათ ბაზრობაზე პირით ატარებდნენ და აქედან იღებს სათავეს მიცვალებულისათვის პირში მონეტის ჩადების წესიც (Robinson C.E., 1933, p. 92), ე.წ. “ქარონის ობოლი”, რომელიც ასევე გავრცელებულია საქართველოში მთელი ანტიკური ხანის განმავლობაში. უფრო მეტიც, დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ის დღემდე შემოინახა. ეს იყო გასამრჯელო მოხუცი ქარონისათვის, რომელსაც მიცვალებულების სულელები გადაჰყავდა ნავით მდინარე სტიქსის მეორე ნაპირზე. აქედან ქართული გამოთქმაც “გალმა გაეიდა”.

კოლხური თეთრის ე.წ. მეორე ტიპის ტრიობოლის მსყიდველობითი უნარის მიახლოებით დადგენაში შეიძლება დაგვეხმაროს ძვ.წ. V-IV სს ატიკაში დაფიქსირებული ფასები საქონელსა თუ მომსახურებაზე. მაგალითად, შავი მუშის დღიური გასამრჯელო 6 ობოლს ანუ ერთ დრაქმას შეადგენდა. კვალიფიციური ხელოსანი დღეში 2 - 2,5 დრაქმას იღებდა (Robinson C.E., 1933, p.94), ისე რომ, სულორის განძის მფლობელი თავის დროისათვის საკმაოდ მდიდარი კაცი უნდა ყოფილიყო.

გრეშემის (XVII ს) კანონის თანახმად, ვაჭრობის ყოველდღიურობაში უფრო იაფი მონეტა ფულადი მიმოქცევიდან დევნის უფრო ძვირ საფასეებს. ამ ფენომენის გამო ძვირფასი ლითონის მონეტების განძებში პრაქტიკულად არ გვხვდება სპილენძის ფული ე.წ. საკრედიტო მონეტები. ისინი მიმოქცევიდან ამოღებისთანავე უფასურდებოდა და უბრალო ჯართად იქცეოდა. კოლხეთის შიდა ბაზარი ძვ.წ. VI-III სს საერთოდ არ სცნობდა და არ აღიარებდა მათ, რაც იქნებ ფულადი მეურნეობის განვითარების შესაძლო დაბალ დონეზეც მიგვანიშნებს, თუმცა კოლხური თეთრის “უწვეულად დიდი რაოდენობით” ტრიალი (კაპანაძე დ. 1967, გვ. 186), მათი “არაწვეულებრივი სიმრავლე” (ლორთქიფანიძე ო., 2002, გვ.206) ქვეყანაში არსებული თავისებური, სპეციფიკური ეკონომიკური ვითარების, ფულადი მეურნეობის, ვაჭრობის ორგანიზაციის მაღალი დონის მანევრებელია. დასავლეთ საქართველოს (სურ. 10, 11) ფულად მიმოქცევაზე XVIII ს მეორე ნახევარში საინტერესო დაკვირვება აქვს იოჰან გიულდენშტედტს. მისი გადმოცემით, ამ დროს იმერეთის სამეფოსა და გურია-სამეგრელოს სამთავროებში ფულს არ ჭრიდნენ და არც არავითარი საბადოები არსებობდა. აქ მხოლოდ თურქული ვერცხლისა და ოქროს მონეტები მიმოიქცეოდა. სპილენძის ხურდა ფული საერთოდ არ

ტრიალდება, ხოლო მის მოვალეობას ასრულებდა ცუდი სინჯის ვერცხლის წვრილი ფულები. ისინი “ქველასე გაერცხლებული” ყოფილა (ბელაშვილი გ., 1962, გვ. 263). ერთი ფარა 8 გრანს (დაახლოებით 1,2გრ) იწონიდა, რაც რუსული კურსით 1,5 კაპიკს უტოლდებოდა, რამაც არ შეიძლება არ გამოიწვიოს ასოციაცია ანტიკურ კოლხეთთან.

ქველა შემთხვევა კოლხური თეთრის განძის აღმოჩენისა, სუსტად ასახავს კულტურულ-ისტორიული ეპოქისათვის, კონკრეტული რეგიონისათვის დამახასიათებელი ფულად-სასაქონლო მიმოქცევის ხასიათს. დაგროვების საშუალება აქ ქველგან წამქვანი ფულადი ერთეული, წვრილი ნომინალის (ტრიობოლ-ნახევარდრაქმები) ვერცხლის მონეტებია, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ნდობით სარგებლობდა მოსახლეობაში, მათ ძე.წ. V-IIIს საფლავშიაც ატანდნენ და ოჯახებშიც ინახავდნენ. რაც უფრო წონადია განძი, მით უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო მისი საბაზრო ღირებულება. მსხვილი სავაჭრო გარიგებებისას, როგორც აღენიშნეთ, ხდებოდა მათი აწონა, წერილმანი ვაჭრობისას ამის საჭიროება არ არსებობდა, რადგან ნაკლები ან გაცევეთილი ნომინალი შესაბამისად კარგადა ფასს და მსიდეველობით უნარს. როგორც აღენიშნეთ, დადგენილია ატიკაში ძე.წ. V-IVს არსებული ფასები, მათ შორის ფართო მოხმარების საგნებზეც. ანტიკურ სამყაროში, მაგალითად, ამფორა ლეინო 4 დრაქმიდან 10,5 დრაქმამდე მერყეობდა, 1 მეტრეტესი სეითუნის სეითი ანუ 40 ლიტრი 12 დრაქმა ღირდა, თხის ფასი 10 დრაქმას არ აღემატებოდა, ძროხისა კი 50-70 დრაქმას შორის მერყეობდა. კარგი ცხენი ძვირად ფასობდა და ბევრად აღემატებოდა მონის საბაზრო ღირებულებას – 60-დან 360 დრაქმამდე. რკინის ცულის ფასი 2 დრაქმას არ აღემატებოდა, ტანსაცმლისა 20 დრაქმას, ხოლო ფეხსაცმლისა 8 დრაქმას (Selcuk Gur, O, 1998, p 48.49). დღიური პურის რაციონი ნახევარი ობოლი იყო, ამდენივე ღირდა თევზი, ბოსტნეული (Шелов Д., 1973, с.64). დაახლოებით ასეთი უნდა ყოფილიყო ფასები სახელოსნო ნაწარმზე კოლხეთში, ხოლო რაც შეეხება კვების პროდუქტებს, მათი ღირებულება უფრო დაბალი უნდა წარმოედგინოთ. აღბათ ამაში გამოიხატებოდა ფასისის ეკონომიკური ინტერესები, რომელიც მის მიერ მოჭრილი ვერცხლის მონეტების მეშვეობით იაფად იძენდა და მერე გაჰქონდა კოლხური ნედლეული. წანს, ეს იყო ძვირფასი ჯიშის ხე-ტყე, ცვილი, სელისა და კანაფის ნაწარმი და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები [Strabo, XII, 2, 17], ლითონი და სხვა. საგარეო ვაჭრობაში კოლხურ თეთრს საერთაშორისო ვალუტა, ინტერლოკალური, ელექტრუმის(კიზიკინები) და ოქროს მონეტები ცვლიდა, რომელთა აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა დაფიქსირებული ფიჭვნარსა და ვანში.

ანტიკურ სამყაროში, იქ, სადაც დაწინაურდა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობა, დიდი ინტენსივობით მიმოიქცეოდა ძვირფასი ლითონის, ოქროსა და ვერცხ-

ლის მონეტა, აღინიშნება სასოგადოებრივი ცხოვრების გაცხოველება და ეკონომიკური აღმავლობა, სასოგადოებრივი ცნობიერების ევოლუცია, ფული მისი ინკულტურისაციის ანუ სოციალისაციის მექანიზმი ხდება. მონეტამ ყველგან შეცვალა ძველი “პრესტიჟული და პრიმიტიული ფასეულობანი” (Dalton g., 1975. pp.97), რადგან მონეტის ვერცხლი, კეთილშობილი ლითონი, თავად გამოდიოდა რეალური მომხმარებლური ღირებულების მატარებლად. არც ის არის შემთხვევითი, რომ კოლხური თეთრები მაღალმხატვრული, რეალისტური იერის საკულტო, რელიგიური ხასიათის გამოსახულებითაა შემკული. მისი ესთეტიკური მხარე შესაბამისობაშია მონეტის მომხმარებელი სასოგადოების გემოვნებასთან, მისი კულტურული განვითარების დონესთან. ამასთანავე კოლხური მონეტები მაღალპროფესიონალი, და არა უცილობლად ბერძენი ოსტატების ნაწარმაა (შეად. Braund D., 1994, p.118,119). ასეთი სპეციალისტების ყოლით სახელმწიფო ინსტიტუტები იყენენ დაინტერესებული, შესაბამისად მაღალი უნდა ყოფილიყო მათი სოციალური სტატუსი. კოლხეთში მონეტების ასეთი ფართო გავრცელება გვიჩვენებს რომ ამ სასოგადოებაში უკვე ფული ყველგან და ყველაფერში საჭირო გამხდარა, კლასობრივ სასოგადოებაში “ყველგან ვერცხლის მონეტების წკრიალი ისმის” (Бродель П., 1986, г.464), ის მისი ინდიკატორი და ექსპლუატაციის საშუალებაა. სადაც მონეტა მიმოიქცევა, იქვე ჩნდებიან საგადასახადო ინსტიტუტები, გადამხდლები და გადასახადის ამკრეფები, სახელმწიფო მოხელეები, კაპიტალის, ჩვენ შემთხვევაში განძების დამგროვებლები. ამასთანავე, ამ უკანასკნელებმა, რაც შეიძლება მეტი საქონელი უნდა გაიყიდონ და ნაკლები შეიძინონ, რათა შექმნან დანაზოგი - კაპიტალი. ძვ.წ. V-III სს კოლხეთში მონეტების დაგროვება, მათი ამოღება მიმოქცევიდან ნამდვილად ასეთი ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების მანქანებელია. საყურადღებოა დ. კაპანაძის და კ. გოლენკოს დაკვირვება კოლხური განძების წარმოშობაზე. მათი აზრით: “განძების ფორმირების პროცესში უპირატესობა ყოველთვის ძველ მონეტებს ეძლეოდათ თუ კი ისინი მაღალი სინჯის, ხარისხისა იყენენ.” ეს კარგად ჩანს “ქობულეთის განძის” მაგალითზე, რომელშიც სრულფასოვანი, სრულწონიანი, საგანგებოდ შერჩეული მონეტებია შეგროვებული, ხოლო მისი “პატრონის ხელში, კოლოსალური რაოდენობის კოლხურ თეთრებს გაუვლია” (Голенико К. Капанадзе Д., 1968, сс. 45,46,48). იგივე შეიძლება ითქვას სულორის განძის თაობაზეც. შესაბამისად, კოლხური თეთრის მიმოქცევა კოლხური სასოგადოების ყოველდღიური ცხოვრების ფონზეა განსახილველი, რადგან ფულად-სასაქონლო ურთიერთობებს მოსახლეობის ყველა სოციალურ ჯგუფზე, მმართველ ფენებზე თუ უშუალო მწარმოებლებზე, მევენახე-მეღვინე მეთემეებზე, ერთნაირად ღრმა გავლენა მოუხდენია. მხოლოდ ასეთ განვითარებულ, ხანგრძლივი ტრადიციის მქონე ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების

ბას შეეძლო შეეცვალა იდეოლოგიის, რწმენა-წარმოდგენების ისეთი კონსერვატორული სფერო, როგორცაა დაკრძალვის წესები თავისი მკაცრად რეგლამენტირებული დასაკრძალავი ინვენტარით. ძვ.წ. V საუკუნიდან ვერცხლის კოლხური მონეტები სამარხეული ნივთების აუცილებელი ელემენტია, არა მარტო ზღვისპირეთში, არამედ ქვეყნის შიდა რეგიონებში, მაგალითად, ყვირილის ხეობაში, ხაჩხერესა და საირხეში (სარეკე). აქ ძვ.წ. V-IV სს ორმოსამარხებში 34 კოლხური ნახევარდრამა-ტრიობოლია დაფიქსირებული (ნადირაძე ჯ. 1975, გვ. 34,35, ტაბ. XIV; ნადირაძე ჯ. 1990, გვ. 38, ტაბ. VI), ძვ.წ. V ს მეორე ნახევრის მოდინახეს N4 ორმოსამარხში 4 კოლხური თეთრი აღმონდა, ასევე კოლხური თეთრი აღმონილია ხაშურში გათხრილ ძვ.წ. V ს სამარხშიც. ამგვარად, “ქარონის ობოლი”-ს ნატანების წესი (როგორც აღენიშნეთ, ბერძნული მითოლოგიით გასამრჯელო იმ ქვეყანაში სულუბის გადაძვეან მოხუც ქარონისათვის - იხ. Garland R. 1998, pp.23,49,54). ადგილობრივ ნიადაგზე ჩანს წარმოშობილი (შეად. კაჭარავა დ., მკაფიანაძე ს., 1986, გვ.22). ეს ეარაული მით უფრო გასათვალისწინებელია, რადგან კოლხური თეთრის წვრილი ნომინალები აღმოჩენილია ქუთაისში, ძვ.წ. VI-V სს კულტურულ ფენებში, “გაბაშვილების გორაზე” თ. ლანჩავას მიერ ნატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს (ლორთქიფანიძე ო., 2002, გვ. 207) და ამბროლაურის რაიონის სოფელ ლიხეთში ძვ.წ. V ს სამარხშიც (გ. გობეჯიშვილის გათხრები, Голенко К., Капанაძე Д., 1966, с. 32). ამ დროისათვის ბერძენ მოახალშენეთა კულტურული სუბკულტურა პინტერლანდზე, როგორც ეს ზემოთ აღენიშნეთ მხოლოდ შედაპირული შეიძლება ყოფილიყო; მას არ შეეძლო შესაღწეული კონტაქტების პირობებში სიღრმისეული (კვლილებების მოხდენა ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებზე, მით უმეტეს, დაკრძალვის არქაულ რიტუალზე; ამისთვის სხვა პირობები, კონტაქტის ხანგრძლივი პერიოდი იყო საჭირო.

ქვეყანაში, სადაც წვრილი ხურდა ფული ასეთი დიდი რაოდენობით მიმოიქცეოდა, მიუხედავად სავაჭრო ბრუნვიდან მათი რეგულარული ამოღებისა, უბრალო პრიმიტიული გაცვლისთვის ადგილი არ რსებოდა. ქვეყნის შიდა ტევადი ბაზრის საფუძველზე ჩამოყალიბებული ჩანს ერთიანი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონი, სადაც “კოლხური თეთრი ლოკალური იურიდიული სუბიექტის სამონეტო განხორციელება” (დუნდუა თ., 2002, გვ. 10) და რომელსაც სახელმწიფოებრივი ორგანოები იცავენ და წარმართავენ. გეაროვნულმა სასოგადოებამ არ იცის ვალისა და სესხის ინსტიტუტი, მევახშეობა და სხვ. ზოგიერთი მკვლევარი არ გამოირიცხავს, რომ კოლხურ თეთრებზე ამოტვიფრულია კოლხეთის “მმართველის ბიუსტი” (იხ. Кошелев Г.А., 1989, с. 174).

ძვ.წ. VI-IV სს პრაქტიკულად ყველა ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფო ჭრიდა პოლისურ მონეტებს, რომლის სისტემის საფუძველს ჩვეულებრივ დრამა (4,36გრ)

შეადგენდა. ისინი იჭრებოდა, როგორც წესი, კარგი ვერცხლისაგან. ცნობილია ქალაქ სინოპეს მონეტების ნედლეულის წყარო, მისი ვერცხლის საბადოები მიკლეულაა მდ. კიზილ ირმაკის (ჰალისა) ქვედა დინებაზე, თანამედროვე მერსიფონის შემოგარენში ე.წ. გიუმიუშხანეს საბადოები (Максимов М., 1981, с. 18). უდიდეს შემოსავალს აძლევდა ათენს მისგან სამხრეთით 40-იოდე კმ-ით დაშორებული ლავრიონის ვერცხლის ცნობილი მადაროები, რომლის სინჯი ცნობილია. შესაბამისად დასადგენია კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა, მისი მრავალრიცხოვანი ემისიების ნედლეულის წყარო, ეკონომიკური ბაზა. ვარაუდობენ, რომ ფასისუფლო კომერციულ წარმატებებს, ქალაქის მფლობელობაში მყოფი ვერცხლის საბადო განაპირობებდა; ის იქცა “ბაზად ვერცხლის ფართო მაშტაბის სამონეტო ემისიისათვის” (დუნდუა თ., 1997, გვ. 43), დასადგენია ფასის ვერცხლის საბადოების ადგილმდებარეობა, (შეად. Braund., 1994, p.120,121) თუკი ასეთი საერთოდ არსებობდა, რაც ჯერ-ჯერობით უცნობია. არც ის ვიცით, ათენიდან ან სინოპედან სასლვაო გზით შემოტანილი ვერცხლი გამოყენებოდა აქ, თუ ადგილობრივი, იაფი ნედლეული. ზ. ჭიჭინაძის დაკვირვებით, მურღულის ხეობაში ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში ამუშავებდნენ თითბერს (ციციკი), სპილენძსა და რკინას, მათი წარმოების ნიშნები “დღესაც ჩანს” (ჭიჭინაძე ზ., 1913, გვ.211). გიულდენშტეტის ცნობით, ერეკლე II საკუთარი სამეფო ვერცხლის საბადოების ექსპლუატაცია იაფი უჯდებოდა და “ამ კარგი ჭედილი ვერცხლისაგან მეფე სახელმწიფო ფულეებს ჭრიდა” (გელაშვილი გ., 1962, გვ. 283, 285, 313). ხელ ადვილი შესაძლებელია ფასისის ზარაფხანისათვის იაფი ნედლეულის, ვერცხლის ზოდების მომწოდებელი სამხრეთ-აღმოსავლეთი საქართველო ყოფილიყო. გეოლოგიური მონაცემებით კავკასიის მთიანეთში ვერცხლის საბადოები უცნობია (შეად. Braund D., 1994, p.121). სტრაბონის თანახმად, “მონტოს აღმოსავლეთ ნაპირას” მოსინიკებისა და ხალიბ-ქაღდების მიწა-წყალზე, ქალაქ ფარნაკიის (გვიანდელი კერასუნტი, თანამედროვე თურქულ ქალაქ გირესუნთან) მკეიდრნი, “მომთამადნეები თავს ირწმუნდნენ ლითონის მოპოვებით”. ისინი “მიწიდან იღებდნენ ლითონებს უწინ ვერცხლსა” [Strabo, XII, 3,19]. ამ დროს ვერცხლის მადანი იქ უკვე ამოწურული ყოფილა [Strabo, XII, 3,21], რაც მხოლოდ მათი ხანგრძლივი ექსპლუატაციით შეიძლება აიხსნას. სტრაბონს ეჭვი არ ეპარებოდა იმაში, რომ კოლხეთის წიაღისეული სიმდიდრე: ოქრო, ვერცხლი, რკინა და სპილენძი იყო არგონავტების ლაშქრობის მიზეზი [Strabo, I, 2,39].

სპეციალისტებმა ყურადღება მიაქციეს იმ გარემოებას, რომ “კოლხური თეთრის” წონის მერყეობა (რემიდიუმი) სერიოზულ გადახრას იძლევა 1.1 – 2.8გრ. შორის (კაპანაძე დ., 1969, გვ.30), სახესუა კოლხურების სინჯისა და წონის “ეტაპობრივი შემცირება”, მათი დეგრადაციის ტენდენცია (დუნდუა თ., 1995, გვ.40), რაც

ელისიტური ხანის კოლხეთში არსებულ კრიზისულ მოვლენებთან, კონკრეტულ პოლიტიკურ-ეკონომიურ ვითარებასთან კავშირში უნდა გაეანალიზოთ, ისევე, როგორც ე.წ. ხუბერატულ-ხილენძისბუკლათიანი ვერცხლის ფორფიტაგადაკრული ე.ი. ნაყალბევი კოლხური თეთრების პრობლემა. დ. კაპანაძის დაკვირვებით, ეანის ნაქვლაქარზე აღმოსწიფლია ორი კოლხური თეთრის "მთლიანად ხილენძისბუკლათიანი დამზადებული" (კალი (კაპანაძე და, დორთქიფანიძე გ., 1967, გვ.143), მათი გამოყენების მიხედვით ხახუდმწიფებრივი ინსტიტუტების მიზანდასახულ ეკონომიკურ პოლიტიკაშია ხაზიკებული, როგორც ეს ათენში პელაპონესის კრიზისის დროს იყო. ხილი იმ შემთხვევაში, თუ ეადბი ფულის მტრულთა კერძო ინციტატივასთან გუკვს ხაქმე, პრობლემა ძნელად გადახაწვევია. ორივე შემთხვევაში ამ უკანონო ხაქმისაბიდან მიღებული ეკონომიკური ეფექტი, ცხადია, მოსახლეობის ფართო ფენების ხარჯზე დიდი უნდა ყოფილიყო, ხელ ცოტა, 1 5 მისეც (შეად. Верауи Г., 1990, с 13), ხილი თუ მათ ემისიას მასობრივი ხასიათი კქინდა, მაშინ კოლხური თეთრების ავტორიტეტი თავისავე ეკონომიკურ სიერეკეში, შესაბამისად, მალე დაეკქმისა და მოსახლეობის ნდობას დაკარგავდა. შესაძლოა, საბოლოოდ ამ ფაქტორმაც გადაწვევია მისი შემღაობი ბუდი, ემისიების შეწვევა IV ბოლო მეთოხედში. კოლხური თეთრების გარკვეული ნაწილი ხანგრძლივი მიმტკევის გამა იმდენად არის გაკვეთილი, რომ მათი წინა განახევრებულა, ცალკეულ შემთხვევაში 0,60 - 0,80გრ შორისაც შერეობს. შესაბამისად, შექცირებული უნდა ყოფილიყო ასეთი მონეტების მხიდეველობითი უნარიც. ამის გამო ბახარზე გარისება უნდა მიმხდარიყო არა მარტო ნომინალის კურსის შესაბამისად, არამედ ვერცხლის ფულების წინაა, მისი რეალური ავითარებულებით, რადგან როგორც მოელ ანტიკურ სამყაროში, ასევე კოლხეთშიც ყველაზე საიმედო გახაცველად ხაქინდა, მის ექვთვალურად ძვირფასი დითონა, ოქროს და ვერცხლის მონეტები რხებოდა. სტაბილურ და ხანდა ბერძნული ვერცხლის დრაქმის ფულად ხიხემაზე მიბმული კოლხური თეთრის მასობრივი ემისიების (ნახევარდრაქმები საშუალო წინაა 2, სტრ.) სინჯი, როგორც ხანს, თანდათანობით გაეარხედა.

ერ დიცივლად, კოლხური მონეტების ვერცხლის ხარისხის სინჯის დადგენა ვიხეღურად ხედბოდა. ასე მაგალითად, გალის მხარეთმცოდნეობის მუხეუმის გ. ხეღეღეში ბარლების განისთან დაკვეშირებით ნათქვამია: "შეიმხნევა ვერცხლის სინჯის სხვაობა. ნაწილი მონეტებისა შედარებით მაღალი ხარისხის ვერცხლისგანაა მიტრული, ნაწილი კი დაბალხარისხიანი ვერცხლისაგან" (სუხბათი ვ. სვისტანი რ., 2000, გვ. 69). სხვები სინჯის ხარისხს პატიის ინტენსივობით ედენენენ. კოლხურ თეთრზე დაკვირვება გვიხევენებს, რომ გურტზე გაკეთებული ექვების მეშვეობით უკვე ძველ დროში ხედბოდა მათი სანდოობის შემოწმება.

როგორც ითქვა, კოლხურ თეთრებში გვხვდება სპილენძის გულიანი, ვერცხლის თხელი ფირფიტებით გადაფარული ე.წ. პლანკირებული მონეტები (სურ. 13). ჩვენთვის ძალზე საყურადღებოა ზუგდიდის რაიონის სოფ. ერგეთაში აღმოჩენილი კოლხურების განძი, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილმა (79ც) მიაღწია საქ. სახ. ისტორიის მუზეუმამდე. ყველა მათგანზე ბერძნული მაგისტრატის სახელთან დაკავშირებული ასო-ნიშნებია – უპირატესად “Σ Ο”, რაც კონკრეტული ქრონოლოგიური ჯგუფის მანიფესტებელია, მიუხედავად სიკათა მრავალფეროვნებისა (Дундуа Г., 1987, с.30). ამ განძის მონეტების “აბსოლუტური უმრავლესობა”, მათ შორის 11 ნატეხი გ. დუნდუას სიტყვებით: “დაფარულია მოწითალო ფერის ბრინჯაოს ნაფიფქით, სოციერთი მათგანი საერთოდ სპილენძისაგან უნდა იყოს დამზადებული”. გარდა ამისა, მონეტის თერთმეტივე გადანაჭერი სუბერატული ჩანს.

1950 წელს ქიმიკოსმა თ. აროშიძემ ე.წ. წვეთოვანი მეთოდით შეისწავლა მხოლოდ ოთხი კოლხური თეთრის სტრუქტურული შემადგენლობა და, მიუხედავად ამისა, მეტად საყურადღებო შედეგი (იხ. ცხრილი I) მიიღო: ამ მონეტებში სპილენძის რაოდენობა მერყეობდა 48,00% - 71,73%-მდე, ხოლო ვერცხლის შემცველობა შესაბამისად 28,42%-დან 51,17% აღწევდა. ერთ-ერთ ნიმუშში ტყვიის შემადგენლობა 2%-ია. ორ მონეტაში ოქროს მინარევიც არის (Арошидзе Т. В., 1950, с. 9), რაც იქნებ სხვადასხვა საბადოების მადნის გამოყენებაზე, მათ თავისებურებაზე მიგვანიშნებდეს (შეად. Магакьян И., 1956., с. 252-265). ხალასი, თვითნაბადი ვერცხლი ბუნებაში იშვიათობაა. მისი მოპოვება ხდება თანამგზავრ პოლიმეტალების შემცველ მადნებთან ერთად, როგორიცაა არგენიტი (Ag_2S), პრუსტიტი (Ag_3AsS_3) და სხვა. ის გვხვდება ე.წ. უანგულ მადნებში, სპილენძმინარევებთან ერთად ტყვია-თუთიის საბადოებში. ცხადია, ასეთი შეზღუდული მონაცემები არ არის საკმარისი შორს მიმავალი სერიოზული დასკვნების გასაკეთებლად, მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ სპილენძმინარევებიანი ვერცხლისაგან ამზადებდნენ კოლხური თეთრების გარკვეულ სერიებს (Braund D., 1994, p.121), რასაც ხელი უნდა შეეწყოს ინფლაციური პროცესების განვითარებისათვის კოლხეთის სამეფოში. ჯერ კიდევ ე. პახომოვი აღნიშნავდა, რომ კოლხური თეთრების “ვარიანტების არაჩვეულებრივი სიმრავლე გეაძლევს ყველა საფეხურს მშვენივრად დამზადებული ცალკებიდან უხეშად შესრულებულ ტიპებამდე. ამავე დროს ისინი მოჭრილია სხვადასხვა სინჯის ვერცხლისაგან, რაც მიუთითებს მათი ემისიის ხანგრძლივობაზე” (Пахомов Е., 1910, с.6,8)

ცხრილი I

მონეტის დასახელება		კოლხური თეთრი ჩვეულებრივი ტიპისა			
		1	2	3	4
მონეტის კუთრი წონა და ქიმიური შემადგენლობა					
კუთრი წონა			8,10	7,17	8,75
Cu	% - ები	71,73	48,00	56,38(1)	55,81
Ag		28,42	51,17	40,97	39,51
PB		----	----	----	1,92
Au		0,36	----	----	0,709
Sn		----	0,30	0,05	0,18
Ni		----	----	----	----
Fe		----	----	----	----
Zn		----	----	----	----
Mn		----	----	----	----
Al		----	----	----	----
Co		----	----	----	----
Cr		----	----	----	----
Yn		----	----	----	----
SB	----	----	----	----	
As	----	----	----	----	
Cd	----	----	----	----	
Bi	----	----	----	----	
Ba	----	----	----	----	
S	----	----	----	0,10	
ჯამი		100,51	99,47	97,40	98,223

(1) ელექტროანალიზურად მიღებულია 56,31%

შესაძლოა, თ. აროშიძის ინფორმაციას ეყრდნობოდა პროფ. დ. კაპანაძე, როდესაც ე. პახომოვის მონოგრაფიის კომენტარებში არ ეთანხმებოდა კოლეგის შემდეგ დასკვნას: “კოლხური თეთრი, მართალია, სხვადასხვა ხარისხისაა, მაგრამ ყოველთვის საკმაოდ კარგი სინჯისააო” (იხ. Пахомов Е 1970, с. 10, 278). დ. კაპანაძის აზრით, კოლხური თეთრის ემისიის გამოშვების ხანგრძლივ პერიოდში მათი მასალა “მერყეობდა თითქმის სუფთა ლითონიდან, ძალზე დაბალ სინჯამდე; იშვიათ შემთხვევაში გეხედება სუბერატული ეგზემპლარები” (Капанაძე Д., 1955, с. 35). ასეთი სპილენძისგულიანი, ევრცხლის თხელი ფირფიტით დაფარული მონეტები ერგეთის გარდა ბარლების განძშიც ყოფილა შენიშნული და ჩვენს მიერ საანალიზოდ გადაცემულ მასალაშიც დადასტურდა (იხ. ცხრილი III).

ევიტრობთ, ეს მწირი მონაცემებიც ადასტურებს სპეციალისტების მიერ შენიშნულ იმ გარემოებას, რომ კოლხური თეთრების გარკვეულ სერიებში მართლაც შეიმჩნევა ევრცხლის სინჯის გაუარესება, რაც შესაძლოა შეგნებულად არის გაკეთებული. სუბერატული, პლანიკრებული მონეტების სერიული წარმოება, დამზადება შესაბამის ჩვევებს, ოსტატობას და განსხვავებულ სპეციფიკურ ტექნოლოგიას მოითხოვდა. მონეტის ნაშდს, სპილენძის გულგულას, რომლის დნობის ტემპერატურა 1083°C, ამოაგლებდნენ გადამდნარ ევრცხლში, რომლის დნობის ტემპერატურაა – 960°C. ამ პროცესის დროს ევრცხლი მას მჭიდროდ ეკეროდა, ფარაედა თხელი ფირფიტის სახით; შემდეგ ნაშადი მუშავდებოდა სიქის (შტამპი) მეშვეობით. ამიტომ მისი გარჩევა სრულფასოვანი მონეტებისაგან ძნელია. დროთა განმავლობაში, მიმოქცევის პროცესში მონეტა იცეითებოდა და სიყალბე მელაენდებოდა. ჩვენს ხელთ არსებული ქიმიური ანალიზის შედეგები (ცხრილი II-III) გვაფიქრებინებს, რომ ფასისის ზარაფხანაში ევრცხლის ზოდები სხვადასხვა ხარისხისა და წარმომავლობის მაღარო-საბადოდან იყრიდა თავს. ჯერჯერობით საქართველოში არ მოიპოვება თანამედროვე ხელსაწყოები – რენტგენული ანალიზატორ AP – 104 ტიპისა, რომელიც საშუალებას მოგვცემდა მონეტის დაუნიანებლად მიგველო მისი შედგენილობის სრული საქეტრი, მიკროელემენტების უმცირესი დოზის ჩვენებით; ჩვენ იძულებული ვართ კვლევის ამ ეტაპზე მაქსიმალურად შევზღუდოთ საანალიზო მონეტების რაოდენობა, ქიმიურად დავაიმუშაოთ არა მუსეუმების ფონდებიდან აღებული დოკუმენტირებული ნიმუშები, არამედ შემთხვევით აღმოჩენილი და კოლექციონერების მიერ ამ საქმისათვის შემოწირული მონეტები, სულ 20 ცალი (მათი ქიმიური ანალიზი ჩატარდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფ. თავაძის სახელობის მეტალურგიისა და მასალათმცოდნეობის ინსტიტუტის მასალათა ქიმიური შემადგენლობის კვლევის ლაბორატორიაში).

ცხრილი II

№ რიგზე	სარჯის დასახელება	სარჯის №	ელემენტების მასიური წილი %								
			Ag	Cu	Au	Sn	Bi	Ti	Ni	as	Pb
1	კლასური თიორები	№1	54,0	43,8	0,003	—	0,005	0,01	0,001	—	0,01
2	ნახევარდრაქ მები	№2	48,3	49,5	0,004	—	0,003	0,01	—	—	0,007
3	შემოხვევით მინასოუარი	№3	53,7	43,7	0,006	0,002	0,006	0,01	0,008	—	0,02
4	კრასიკოლექ ცვიდან	№4	54,8	41,7	0,004	—	0,02	0,01	—	—	0,03

ათი ცალის მიკრორენტგენოსპექტრალური ანალიზი აპარატ **Camebax micro-beam** -ზე ჩატარდა საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის გეოლოგიისა და მინერალურ ნივთიერებათა კვლევის, დიაგნოსტიკისა და გადამუშავების რესპუბლიკურ ცენტრში, ხელმძღვანელი გეოლოგიურ-მინეროლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ნოდარ ფოფორაძე.

კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა

№	სამოსის დასახელება	ნების დასახელება	ნების მდებარეობა	ნების მნიშვნელობა	ქაღალდის პროცენტული შემადგენლობა										
					Ag	Sb	Sn	Si	Cu	Pb	As	Fe	ჯამი		
1	კოლხური თეთრი	ზედაპირი	4	92.46	2.70	0.95	96.11			
			6	96.41	1.42	0.52	...	0.03	98.38			
			8	96.68	0.06	1.56	0.65	98.95			
			9	94.91	0.15	..	0.11	1.43	...	1.39	..	97.99			
			3	87.43	0.01	0.07	0.55	0.01	..	88.07			
			5	67.02	30.92	1.72	0.14	..	99.8			
			7	16.55	76.47	3.45	0.21	..	96.68			
			9	77.67	13.74	8.35	0.19	..	99.86			
			2	კოლხური თეთრი	ზედაპირი	11	91.74	..	0.09	0.02	3.89	0.83	2.40	0.10	99.07
12	93.93	..				0.06	0.04	3.89	1.57	...	0.04	99.53			
18	93.30	3.33	2.52	99.15			
13	51.76	0.03				..	0.08	47.58	...	0.03	..	99.48			
16	47.59	0.26	48.05	3.13	0.50	..	99.53			
17	57.59	0.09	31.34	8.66	1.20	..	98.88			
18	8.65	83.61	4.50	0.13	..	96.89			
3	კოლხური თეთრი	ზედაპირი				14	90.27	0.12	0.20	0.16	8.13	0.03	98.91
						15	90.56	0.02	0.08	..	8.74	0.35	..	0.01	99.76
			16	92.15	..	0.06	0.07	7.46	99.74			
			20	0.97	0.05	..	0.07	77.02	0.78	...	0.02	78.91			
			20	90.70	8.66	99.36			
			22	25.27	70.88	3.81	99.96			
			4	კოლხური თეთრი	ზედაპირი	25	70.63	0.21	..	0.05	26.08	2.66	99.63
						31	76.16	0.06	21.95	0.57	0.41	..	99.15
						6	90.34	6.90	..	2.67	0.03	99.94
8	91.32	0.06				7.83	0.01	99.22			
9	90.01	7.22	0.05	0.02	..	97.3			
6	12.91	66.51	79.42			
9	88.81	..				0.14	0.52	8.85	1.53	..	0.09	99.94			
32	89.01	0.12	6.96	1.67	97.76			
33	73.66	25.45	99.11			
5	კოლხური თეთრი	ზედაპირი	21	90.18	0.22	..	0.20	1.97	2.69	95.26			
			22	91.37	0.03	0.01	..	4.47	0.56	96.44			
			23	90.93	..	0.01	..	4.87	..	3.43	..	99.24			
			36	75.03	0.01	..	0.30	20.04	3.58	0.28	..	99.24			
			38	0.06	0.06	..	0.07	91.19	7.92	0.15	..	99.45			
			39	7.12	0.03	84.54	0.20	91.89			
			43	81.37	0.17	13.79	2.25	0.21	..	97.79			
			6	კოლხური თეთრი	ზედაპირი	1	90.92	0.07	3.98	1.52	2.91	0.02	99.42
						2	95.98	3.10	0.61	..	0.06	99.75
3	91.36	3.67	0.96	..	0.05	96.04			
47	79.43	0.02	0.03	79.48			
49	68.71	0.03	10.45	3.92	0.24	..	83.35			
50	29.41	0.06	67.78	2.01	0.36	..	99.62			
52	70.14	0.21	27.86	..	0.78	..	98.99			
53	11.41	0.22	71.95	2.05	0.05	..	85.68			

ცხრილი III კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა

№	სამარხის დასახელება	ბიჟოს დასახელება	ბიჟოს დეტალი	განსაცემის ადგილი	ელემენტის პროცენტული შემცველობა						
					Ag	Sb	Si	Cu	Pb	As	ჯამი
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7		კოლხური თეთრი	სუცობრი	2	92.11	---	---	4.61	2.45	0.35	99.52
				3	92.77	---	---	4.04	2.18	0.39	99.38
				5	92.07	---	---	3.26	---	0.15	95.48
			განუქმქეო	3	15.15	---	---	80.27	2.38	0.35	98.15
				6	17.40	---	---	80.69	0.97	0.45	99.51
				9	86.87	---	---	9.56	3.56	---	99.99
				12	85.10	---	---	9.60	0.48	0.24	95.42
8		კოლხური თეთრი	სუცობრი	6	94.18	---	---	2.67	2.18	---	99.03
				8	94.41	---	---	3.86	0.13	0.43	98.83
				9	92.71	---	0.04	4.50	---	---	97.25
			განუქმქეო	3	77.14	0.03	0.87	4.09	---	0.17	82.3
				16	18.08	---	0.02	79.91	---	0.06	98.07
				17	86.49	---	---	11.48	1.31	0.01	99.29
				19	91.09	---	---	6.84	0.54	0.30	98.77
9		კოლხური თეთრი	სუცობრი	8	90.87	---	---	6.49	---	0.39	97.75
				9	92.30	---	---	4.75	1.57	0.66	99.28
				11	90.94	---	---	5.79	0.68	0.53	97.94
			განუქმქეო	29	17.58	0.07	---	79.26	0.90	0.1	97.91
				31	85.85	---	---	11.35	1.72	0.49	99.41
				33	15.17	0.06	---	80.03	1.65	0.27	97.18
				34	87.17	---	---	10.26	2.27	---	99.7
10		კოლხური თეთრი	სუცობრი	17	89.05	0.03	---	5.09	2.18	---	96.35
				18	92.42	0.04	---	6.00	---	---	98.46
				19	96.51	---	---	1.89	---	---	98.4
			განუქმქეო	21	21.69	0.07	---	75.02	1.11	0.82	98.71
				25	60.48	---	0.14	39.09	---	0.02	99.73
				26	77.23	0.08	---	20.81	1.39	0.40	99.91
				28	90.86	---	---	8.81	---	---	99.67

I-III ცხრილებში წარმოდგენილი კოლხური თეთრების ქიმიური ანალიზი, მიუხედავად მათი რაოდენობრივი შესღუდულობისა, მაინც იძლევა სოგიერთი დასკვნის გაკეთების საშუალებას. მონეტების სინჯი ასახავს კონკრეტულ, რეალურად არსებულ სამონეტო პოლიტიკას, რის შედეგადაც სპილენძის წილი 50% აჭარბებდა. როგორ რეაგირებდა ამასუ კოლხეთის შიდა ბაზარი, ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ ფასის ამ პოლიტიკის წყალობით ორჯერ თუ მეტად არა, უნდა გაესარდა თავისი შემოსავალი. თუ რა დიდ როლს თამაშობდა ეს ქალაქი კოლხეთის ეკონომიკაში, ჩანს სტრაბონის ცნობიდან, რომლის თანახმადაც ფასისი კოლხთა სავაჭრო ადგილია [Strabo, XI, II, 17], მათი ემპორიონი, ხოლო ექსპინეს პონტოს აღმოსავლეთი მონაკვეთი “კოლხთა ზღვადაც” მოიაზრებოდა [Strabo, XI, I, 6]. კოლხეთის საზღვაო - სახმელეთო კომუნიკაციების მეშვეობით ძე.წ. V-III სს წინაურდება ფასისი და მისი საშუამავლო საგარეო ვაჭრობა. ნიშანდობლივია, რომ ქერსთან, ბოსფორის ნიშფონში, დემეტრას ტაძრის არქაულ ფენებში აღმოჩენილია ორი კოლხური ნახევარდრაქმა და კოლხური ქვევრები (Скудинова В. М., 1952, с. 238-242; შეად. Голенко К., 1974, с. 67, ამ მონეტებს ის ძე.წ. 420-375 წწ ათარიღებდა). ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ხშირად გვხვდება კოლხური ამფორები, ღვინის გადასასიდი ტარა, რაც კოლხეთის ეკონომიკაში, მის საგარეო ვაჭრობაში მიეყენახეობა-მედვინეობის მნიშვნელობასეც მეტყველებს. კოლხური ქვევრები ნაპოვნია პანტიკაპონში, მირმეციონში, ტირატიკში და სხვ. ვარაუდობენ, რომ ქვევრებით კოლხეთიდან გაქონდათ სელის ზეთი, ცვილი და თაფლი, ღვინო და სხვ. (ინაძე მ., 1962, გვ. 98,99).

როგორც ცნობილია, სოფლის მევენახე-მედვინე მოსახლეობას უკავშირდება დასავლეთ საქართველოში ძე.წ. IV-III სს ფართოდ გავრცელებული ქვევრსამარხები (სურ.5), რომლებშიც, როგორც წესი, კოლხური თეთრებიც არის წარმოდგენილი. მართალია, ეს კოლხური თეთრები ყოველთვის მიცვალებულების ქონებრივი შეძლების მანვენებელი როდია (თოლორდაეა ვ., 1980, გვ. 66), მაგრამ უდავოა ამ უშუალო მწარმოებლების მასის ჩართვის ფაქტი საბაზრო ეკონომიკაში, კომერციულ საქმიანობაში. მათ ტოპოგრაფირებაზე დაკვირვება გეჩვენებს, რომ მონეტები ქვეყანაში ვრცელდებიან არა მარტო ფასის-ყვირილას სავაჭრო მაგისტრალის მეშვეობით, არამედ სარეგიონთაშორისო (აფხაზეთი-სვანეთი-სამეგრელო-გურია, აჭარა, იმერეთი დასხვ.) შიდა საურმე გზებით. კოლხური თეთრები ნაპოვნია როგორც მაღალმთიან რაიონებში, მაგ. მესტიაში, ლენტეხსა და ონში, ასევე შიდა ქართლში ცხინვალთან და ბორჯომის ხეობაში, რაც ამ კომუნიკაციების აქტიური ფუნქციონირების, ამ გზებზე ფულისა და საქონლის ინტენსიური მოძრაობის დამადასტურებელია. ამ ფონზე გასვიადებულად არ უნდა მოგვეყენოს სტრაბონის ცნობა ქვეყნის მთავარ სავაჭრო, რიონ-ყვირილას მაგისტრალზე 120 ხიდის

არსებობის შესახებ [Strabo, XI, 3, 4]. კოლხური თეთრების გავრცელების საზღვარი ნათლად გვიჩვენებს ძვ.წ. V-III სს დასავლეთ საქართველოში ერთიანი ეკონომიკური სივრცის არსებობას, რასაც განაპირობებდა კოლხეთის სახელმწიფო. ამასთანავე კოლხური ფულის აღმოჩენის სიხშირე, მიუხედავად იმისა, თუ ვინ ჰრიდა მას, უდავოდ ქვეყნის კლასობრივი დიფერენციაციისა და სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაციის მაღალი ფორმის არსებობის დამადასტურებელია (კახიძე ა., ვიკერსი მ., 2004, გვ.47). არქეოლოგიური მასალების ანალიზის თანახმად, ძვ.წ. V-IV სს კოლხეთის ეკონომიკა დინამურად ვითარდებოდა შესაბამისი პოლიტიკური სტაბილურობის პირობებში.

ძვ.წ. V-IV სს იზრდება წარმოება, მეცხოველეობა, მიწათმოქმედება, ხელოსნობა. ქვეყანა დიდი რაოდენობით აწარმოებს სასაქონლო პროდუქციას, რომელიც აღარ არის გათვლილი მხოლოდ საშინაო მოხმარებაზე. წინაურდება საგარეო ვაჭრობა, შესაბამისად იზრდებოდა პირადი საკუთრების მასშტაბები, რაც კარგად ჩანს კოლხური თეთრების განქების მაგალითზე. კოლხური თეთრი რომელიც ძვ.წ. V ს მიწურულში მოიჭრა, როგორც ფასისის საქალაქო მონეტა, სულ მალე გადაიქცა მთელი ქვეყნის ძირითად საგადასახადო საშუალებად, წამყვან ფულად ერთეულად, თავისებურ ეროვნულ ვალუტად, რომელიც ნაკლები რაოდენობით, ინერციით ძვ.წ. III ს განაგრძობდა არსებობას, მიუხედავად ალექსანდრე მაკედონელის ოქროსა და ვერცხლის ფულის მოზღვევებისა. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ც. თოლორდავას მიერ ვანში გათხრილი №15 სამარხი, რომლის დასაკრძალავ ინვენტარში, გარდა ალექსანდრე მაკედონელისა და ფილიპე III მაკედონელის (ძვ.წ. 323-316წწ) ოქროს სტატერებისა, ორი ჩვეულებრივი ტიპის კოლხური თეთრი, ტრიობოლი აღმოჩნდა (ვანი, VIII, გვ. 84-85). ამასვე მოწმობს ქობულეთ - ფიჭვნარში, ჯერ კიდევ 1940 წელს შემთხვევით ნაპოვნი ორი კოლხური ნახევარდრაქმა და ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ.წ. 336-323წწ) სტატერი, რომლებიც საქართველოს ისტორიის ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის განიხების ფონდში ინახება.

ასეთია ჩვენი ხედვა კოლხეთის სამეფოს კულტურული ცხოვრების ეკონომიკურ მხარისა ძვ.წ. V-IV სს, კოლხური თეთრების კულტუროლოგიური ანალიზის საფუძველზე.

“კოლხური თეთრი” დასაველეთ საქართველოში VI-IV სს მოჭრილი ვერცხლის სამონეტო ჯგუფის სოგადი სახელია, რომლის სახელწოდება ჩვენს მიერ განხილული მრავალრიცხოვანი ჰემიდრაქმებით, ე.წ. ჩვეულებრივი II ტიპის ტრიობოლებით არის განაირობებული. მკვლევართა უმეტესობა მათ, ამ მონეტების რვავე ტიპს მიღეტის კოლონიის, ქალაქ – სახელმწიფოს, პოლისის სარაფხანას უკავშირებს. იმ ქალაქს, სადაც ეპიგრაფიკული მონაცემებით კოლონიისტების მფარველის, აპოლონ ჰეგემონის, აპოლონ წინამძღოლის კულტი და ტაძარი არსებობდა.

ჩვენ შეგნებულად აეუარეთ გეერდი ამ ცნობილი სამონეტო ჯგუფის მსხვილ ნომინალებს, ტეტრადრაქმებსა და დიდრაქმებს, მაღალმხატვრულ და მაღალსინჯიან მონეტებს, რომელთა შესახებ ბევრია დაწერილი, მაგრამ მასთან დაკავშირებული საკითხები კვლავ გადაუჭრელია (დუნდუა გ., 2003, გვ.33). მათი წონითი მონაცემები (10,40გრ., 12,72გრ., 12,8გრ., 8,6,8,9 –9,9გრ.) ჩვეულებრივი II ტიპის ნახევარდრაქმებისაგან განსხვავებით არ შეესაბამება ატიკურ სამონეტო წონით სისტემას. (ტეტრადრაქმა იქ იწონის 17,2გრ. დიდრაქმა 8,6გრ., ხოლო დრაქმა 4,3გრ., იხ. Sear R. David, 1996, p. XXXII). გამომდინარე კოლხური ჰემიდრაქმების საშუალო წონიდან, რაც ჩვენი მონაცემებით 2,1გრ. შეადგენს, ამ კოლხური თეთრის საფუძველი ატიკური დრაქმა ანუ ექვისი თბოლია. ამასთანავე, ჩვენი დაკვირვებით კოლხეთის შიდა ბაზარზე პრაქტიკულად არ მიმოიქცეოდა დრაქმა. რაც შეეხება ქუთაისის მუსეუმის უნიკუმს, ღომისა და ხარის თაიან 5,5 გრ ვერცხლის მონეტას, რომელიც კოლხურ დრაქმად იყო მიჩნეული (Капанадзе Д., 1955, с.33) ის სტატერსე დაფუძნებულ სხვა სამონეტო სისტემას უნდა ეკუთვნოდეს (დუნდუა თ., 2002, გვ.7). ჩანს ანტიკური ხანის დასაველეთ საქართველოში სამონეტო საქმის ორმაგი სისტემა, ოქროსე (სტატერი) და ვერცხლსე (დრაქმა) დაფუძნებული შკალა არსებობდა, რომლის კონიუქტურას გარე და შიდა ბაზარი განსაზღვრავდა. სპეციალისტების დაკვირვებით კოლხური თეთრების ამ კონკრეტულ ტიპოლოგიურ ფარგლებში იკეთება ნომინალის გაწვრილების მკაფიო ტენდენცია (დუნდუა თ., 2002, გვ.6). სამონეტო პოლიტიკის ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენდა დაბალი თვითღირებულების მქონე დიდი ნომინალების სერიული გამოშვებები, რასაც ვერ გხვდავთ ძვ.წ. V ს მორე ნახევრისა და ძვ.წ. IV ს კოლხეთში. ის გარემოება, რომ კოლხური თეთრების განძებში გვხვდება მონეტის ნამზადები, გლუსედაპირიანი ე.წ. სამონეტო რგოლები, ნახევარფაბრიკატები, კიდევ ერთხელ ადასტურებს ამ მასობრივი ემისიების რეგიონალური წარმოშობის ფაქტს. ისინი იმდენად გაერცვლებული ყოფილა, რომ გასეთ “ბანკი +”-ის ცნობით “ახლაც ბლომად პოულობენ დასაველეთ საქართველოს ტერიტორიაზე” (იხ. ჯ. ხუბულურის წერილი კოლხური თეთრიდან დაეთ აღმაშენებლის სარაფხანამდე, 1997, №33)

1. აბრამიშვილი თ., ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ბოლო წლებში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა, ნოქალაქევი, III თბ. 1993
2. აბრამიშვილი თ., ნოქალაქევი-არქეოპოლისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მონეტები 1978-1982წწ. ნოქალაქევი, II თბ. 1987
3. ბეტეხტინი ა., მინერალოგიის კურსი., თბ. 1957,
4. გამყრელიძე გ., ისტორიულ-ტოპოარქეოლოგიური ძიებანი, თბ. 1993
5. გვინიძე გ., ნოქალაქევის სამარხეული ძეგლები, ნოქალაქევი I, 1981 გვ. 170
6. გვინიძე გ., მდ. ტეხურას აუზის ძე.წ. IVს. ახ.წ. VIსს სამარხები; კრ. იბერია-კოლხეთი №1. თბ. 2003
7. გელაშვილი გ. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბ.1965
8. დუნდუა გ., კოლხური თეთრი, ძეგლის მეგობარი, 1970, XXIII
9. დუნდუა გ., ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის თბ. , 1972, მაცნე 1972, №1
10. დუნდუა გ. საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები. მაცნე, 1971, №1
11. დუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1 თბ. 2003
12. დუნდუა გ., კახიძე ა., კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები, მაცნე, №4, 1978
13. დუნდუა გ., კახიძე ა., კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები, მაცნე, 1979, №2
14. დუნდუა გ., ლორთქიფანიძე გ., მონეტები ვანიდან. ვანი III, თბ. 1977
15. დუნდუა თ., კოლხური თეთრი და კოლხეთის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი; თბ. 2002
16. დუნდუა თ., საქართველო და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, თბ., 1995
17. დუნდუა თ., ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997
18. ელიაია გ., აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსესანიშნაობანი; თბ. 1971
19. ენგელსი ფ., ბრუნო ბაუერი და ადრეული ქრისტიანობა. თბ. 1955
20. ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1969: თბ. 1972
21. ვანი VI, ჭყონია ა. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან; თბ. 1981
22. ვანი VIII, არქეოლოგიური გათხრები თბ. 1986
23. სუხბაია. ვ. ხვისტიანი რ., გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი თბ. , 2000

24. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობანი , I, თბ. 1907
25. თოლორდავა ე., დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში; თბ. 1980
26. ინაძე მ., ძველი კოლხეთის სასოგადოება; თბ. 1994
27. ინაძე მ., ანტიკური ხანის კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების თვითმმართველობის საკითხისათვის; საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XXI, №2, თბ. 1952
28. ინაძე მ. სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან კოლხეთში; კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, II თბ. 1962
29. კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969 (მეორე გამოცემა)
30. კაპანაძე დ., ლორთქიფანიძე გ.; ანტიკური ხანის მონეტები ეანის ნაქალაქარიდან, თბ. ცისკარი №8, 1967
31. კაჭარავა დ., მუავანაძე ზ. ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ნატარებული მუშაობის ანგარიში. ვანი VIII თბ. 1986
32. კახიძე ა., აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები. ბათუმი 1975
33. კახიძე ა., საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები. თბ. 1971
34. კახიძე ა., ვიკერსი მ., ფიჭვნარი, I, ბათუმი – ოქსფორდი, 2004
35. კიდურაძე ნ., მონეტები დაფნარის სამაროენიდან. ძეგლის მეგობარი, XXIII. თბ. , 1970
36. ლორთქიფანიძე ო., მდინარე-ღეთაება ფასისი, კოლხური დიდრამების I ტიპის იკონოგრაფიისათვის; ძიებანი, თბ. , 1998 №1
37. ლორთქიფანიძე ო. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ. 2002
38. ლორთქიფანიძე ო., “განძები” კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა). ძიებ. დამატება VI, გვ. 178-194, თბ. 2001
39. მიწიშვილი ნ., კოლხური თეთრის იკონოგრაფიის საკითხისათვის. თსუ, საქართველოს ისტორიის კათედრა. სამეცნიერო კონფერენცია, მოხსენებათა თეზისები. თბ. 2002, გვ. 5-6
40. მათიაშვილი ნ., ელინისტური ხანის კოლხეთის კულტურის ისტორიის საკითხები; დისერტაცია ისტ. მეცნ. დოქტ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2002
41. მათიაშვილი ნ., კოლხეთის წარმართული პანთეონის იკონოგრაფიისათვის. კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული XI, თბ. 2004
42. ნადირაძე ჯ., საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, I თბ. 1990
43. ნადირაძე ჯ., ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები თბ. 1975
44. საქართველოს არქეოლოგია; თბ. 1959
45. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I თბ. 1970
46. ფაილოძე ა., მატიანე ხონისა, თბ. 1999

47. ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი (მეორე გამოცემა), თბ. 2004
48. ხოშტარია ნ., ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში; საქართველოს არქეოლოგია, თბ. 1959
49. ჯიქია ლ., ქუთაისის მიდამოების ქვევრსამარხები; ქიემში, IV
50. ჯიქია ლ.-ქუთაისისა და მისი მიდამოების არქეოლოგიური ძეგლები; ქუთაისი 1993
51. ჭიჭინაძე ზ., მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები თბ. 1913
52. Арошндзе Т.В., Химический состав грузинских монет. Автореферат кандидатской диссертации. Тб.1950
53. Балтунова А.И. , Колхидки, ВДИ, №4, 1973
54. Бродель Ф., 1986., Структуры повседневности, возможное и невозможное, I М. 1986
55. Вермуш Г., Аферы с фальшивыми деньгами, пер. с немецкого, М. 1990
56. Голенко К., Заметки об обращении римской монеты в Закавказье., ВДИ, 1971, №4
57. Голснко К., Монеты из раскопок Нимфея 1939-1970гг. Н Э, XI, 1974
58. Голенко К., Денежное обращение Колхиды в римское время; Л. 1964
59. Голенко К., Капанадзе Д., Четыре клада Колхидок. Нумизматика и Эпиграфика, VI, М., 1966
60. Грамм М., История цивилизации в .зеркале мер, единиц и денег. Челябинск, 2004
61. Гребенкин В., Заганайло А., К вопросу о применении статистических методов при изучении Монетно-денежных систем. Нум. Прич., Киев, 1982
62. Дундуа Г.Ф., Нумизматика античной Грузии, Тб. 1987
63. Дундуа Г.Ф., Лорткипанидзе Г., Денежное обращение Центральной Колхиды, Тб. 1983
64. Дундуа Г. Ф., Еще раз о происхождении колхидок. ПГКСВП, Тб. 1970
65. Дундуа Г. Ф., Нумизматика Грузии античного периода, АЭФКА, Тб. 2004
66. Джикиа Л., Археологические памятники Кутаиси и его окрестностей. Автореферат канд. диссертации на правах рукописи Тб. 1979
67. Инадзе М., Причерноморские города древней Колхиды. Тб. 1968
68. Иессен А, Пасек Т., Золото Кавказа; ИГАИМК, вып. 110, 1935
69. Зограф А., Античные монеты; МИА М-Л 1951
70. Зограф А., Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела Гос. Эрмитажа I. Ленинград, 1945
71. Казамалова Л.Н., Введение в античную нумизматику, М. 1969

72. Капанадзе Д.Г., Грузинская нумизматика, 1955
73. Капанадзе Д.Г., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДИ, №4, 1957
74. Капанадзе Д., Шенгелиа И., Триморфная Геката с колхидской дидрахмы V в. до н.э., сб. Античная история и культура, Л. 1968
75. Кахидзе А., Восточное Причерноморье в античную эпоху. Батуми, 1981
76. Кигурадзе Н., Дапнарский могильник. Тб. 1976
77. Кигурадзе Н., Лорткипанидзе Г., Дапнарское селище и могильник (К проблеме сельских поселении Колхиды). КСИА АН СССР, 1977
78. Кошеленко Г. А., и др. Древние цивилизации. М. 1989
79. Лорткипанидзе Г., О колхидской весовой системе. Сб. Культура античного мира. М. 1966
80. Лорткипанидзе Г. А., Греко-колхидские взаимоотношения В VI-IV вв. до н.э. ВДИ, 1982, №2
81. Лорткипанидзе Г.А., О характере колхо-греческих взаимоотношений в VI-IV вв. до н.э., ПГКСВП, Тб. 1979
82. Магакьян И., Рудные месторождения, М. 1955
83. Минералы. т. I., Справочник. М. 1960.
84. Морков А.К., Древняя нумизматика, Спб. 1901.
85. Пахомов Е.А., Монеты Грузии, I Спб. 1910
86. Пахомов Е.А., Монеты Грузии, Тб. 1970 (მეორე გამოცემა)
87. Пахомовъ Е.А., Несколько слов о происхождении рисунка Колхидок , Батуми, 1911
88. Скуднова В.М., Находки колхидских монет и пифосов в Нимфее. ВДИ, 1952, №2
89. Хоштариа Н.В., Археологические раскопки в Вани, КБС, 2, Тб. 1964
90. Штруболь Г. Циммер Э. Х. Минералогический словарь., Перевод с немецкого. М. 1987. , с.309
91. Шелов Д.Б. Торговля и денежное обращение. Сб. Античная цивилизация. М. 1973
92. Braund D., Georgian in Antiquity, Oxford, London, 1994
93. Garland R., The greek way of Death. N.-Y., 1988
94. Dalton G., Primitive Money, "American Anthropologist", 1965, №1
95. Dundua T., Georgia within the European integration as seen in coinage. Тб. 1969.
96. Dundua T., Georgia within the European integration (short intercultural stories). Tbilisi 1999,
97. Dundua G., Les Kolkhidki dialogues d'histoire ancienne. Paris, 1982

98. Dundua G. Lordkipanidze G., Hellenistic coins from the site of Vani, in Colchis (Western Georgia) NC, vol XIX, 1979
99. Elsen J., Vente Publique veiling Auction. Auction 74, 2003, №230, 231, 100 Forbes R., Metallurg in the antiquity; Leiden, 1950, p.322
100. Elsen J., Le grain d'orge et le système pondéral et monétaire attique. Bruxelles 2001
101. Forbes R., Metallurg in the antiquity, Leiden, 1950,
102. Lang D. M., Studies in the Numismatic history of Georgia, New York, 1955
103. Lebanidze L., Le tresor monetaire de Sulori. La Mer Noire Zone Le Contacts, 1999
104. National Technical University of Athens. Lavrion technological cultural park. Athens, 2002
105. Robinson C.E. Everyday Life in Ancient Greece. Oxford, 1933
106. Sear D.R., Greek coins and their values, II Asia and North Africa. London, 1996
107. Selcuk Cür Ö., Daily Life in ancient times; İstanbul, 1998

ს უ რ ა თ ე ბ ი ს ა ლ წ ე რ ა

- სურ.1. კოლხური თეთრების გაერცვლების რუკა
- სურ.2. კოლხური თეთრები სხვადასხვა ტიპისა
- სურ.3. კოლხური თეთრების განძები
- სურ.4. ბერძნული ასო-ნიშნებიანი კოლხური თეთრები ძე.წ.IVს ბოლო მეოთხედი, კერძო კოლექციებიდან
- სურ.5. ქვეერსამარხების აღმოჩენის ადგილები
- სურ.6.ა კოლხური თეთრები კერძო კოლექციებიდან
- სურ.6.ბ კოლხური თეთრები კერძო კოლექციებიდან
- სურ.7. ოქროს ზოდი ვანის №6 სამარხიდან ძე.წ. IVს პირველი ნახევარი
- სურ.8.ა მოსახლეობაში გაბნეული კოლხური თეთრები სულორის განძიდან
- სურ.8.ბ მოსახლეობაში გაბნეული კოლხური თეთრები სულორის განძიდან
- სურ.9. რიონის შუა წელში არსებული ანტიკური ხანის დასახლებების სიტუაციური გეგმა
- სურ.10 –11. საქართველო XVII – XVIIIსს ვეროპულ რუკებში /გ. ჯანჯღავას კოლექციიდან /
- სურ.12.ა სულორის განძი (ძირითადი ნაწილი)
- სურ.12.ბ სულორის განძი (ძირითადი ნაწილი)
- სურ.13. III ცხრილის დამატება, კოლხური თეთრების ჭრილები
- სურ.14-17. კოლხური თეთრები ხონის განძიდან

შემოკლებათა სია

- АН Академия наук
АЭФКА Археология, этнология, фольклористика Кавказа
ВДИ Вестник древней истории
Груз. грузинский
ГЭ Государственный Эрмитаж
МИА Материалы и исследования по археологии СССР
СА Советская археология
ПГКСВП - Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья
ИИМК Институт истории материальной культуры
ИГАИМК - Известия государственного академического института материальной культуры
КСИА Краткие сообщения института археологии
КБС Кавказско – Ближневосточный сборник
НЭ Нумизматика эпиграфика
СБ Сборник
NC The Numismatic Chronicle
კრ კრებული
სსმმ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მონაბე
ქიემში ქუთაისის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმის მასალები
ქსე ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია

**Гурам Лорткипанидзе
Гоча Герадзе**

Колхидки – Культурологические аспекты

Редактор: Г. Джапджгава

**Рецензенты: проф. Марика Мшвиладазе
проф. Леван Гордезиани**

Тбилиси

От редактора

В последние годы, особенно после обретения независимости Грузии, существенно возрос интерес к её нумизматическим памятникам, в том числе - колхидкам (серебряным монетам – груз. “тетри” Колхидского государства) (106, 336, 338). Это отразилось в ряде аукционных каталогов, регулярно издаваемых в Западной Европе и Америке (См. Prof. Dr. H.Tronnier, “Munrkunst der Antiken welt” Кат. 94, Auk. 2004, p. 130, № 939 издания “Munzerhandlung” фирмы F.R.Kunder). Полудраховая колхская монета описана следующим образом:

“Серебро, гемидрахма, 400 г. до Р.Х.; 2,16 г, голова Артемиды - Дали, “голова быка” На двух фотокопиях - монеты, из них одна увеличена 1,5:1, другая - натуральная. Отчетливо виден правый профиль божества, с двумя рельефными точками в области шеи. По причине смещения штампа от центральной оси оттиснута правая часть точечного ободка. На лицевой стороне монеты, в круглом углублении справа - голова быка. Ее аукционная стоимость равна 200 евро. Во франкфуртском каталоге ноября 2004 года, “Auktion 380” Dr. Busso Peus Nacht-a (стр.65, № 440) описана еще одна полудраховая колхидка: “Серебряная гемидрахма. 2,29 г. IV в. до Р.Х., архаичная женская голова в круглой выемке/архаичная голова быка” Оценена в 150 евро. Если просмотреть англоязычные каталоги (напр. Baldwin's Auktion, 37, London, 2004, № 301-305), в многоликной А коллекции грузинских монет, с ссылкой на Д.Ланга рассмотрены пять колхидок, цена которых колеблется от 40 до 70 фунтов стерлингов.

301. Колхидка. 400 г. до Р.Х., гемидрахма, 2,02.

Av: женская голова справа, архаичного стиля, с тремя спущенными до шеи локонами, в точечном ободке.

Rv: голова быка справа, в линейном ободке. Очень хорошего качества.

302. Колхидка, 400 г. до Р.Х., гемидрахма, 2,2 г.

Av: женская голова справа, архаичного стиля, четыре локона до шеи, в точечном ободке.

Rv: голова быка справа, в линейном ободке.

303. Колхидка, 400 г. до Р.Х., гемидрахма, 2,3 г.

Av: женская голова справа, спущенные до шеи волосы.

Rv: голова быка справа, в линейном ободке. Очень хорошего качества.

304. Колхидка, 400 г. до Р.Х., гемидрахма, 2,2 г. Аналогична вышеописанной.

Высококачественная, изящная.

305. Колхидка, 400 г. до Р.Х., гемидрахма, 2,2 г. Аналогична 304-й.

Место находки этих монет не указано. Возможно, отличающиеся хорошей

сохранностью, они попали на торги из Турции, в частности - сектора Трапезунт - Макриали, где случаи их выявления весьма часты. Там их цена не выше пяти долларов. Видно, отсюда попали в археологический музей Стамбула пять беспаспортных колхидок. Исходя из зафиксированных в каталоге довольно высоких цен (см. 106, 338. №№ 3627, 3628), где статер с изображением "минотавра" оценен в 5000 фунтов стерлингов, а обычная, датированная V-IV вв. до н.э. гемидрахма - трибол в 90, следует заключить, что монетный рынок Запады испытывает в них нехватку, как и в новейшей литературе по грузинской нумизматике.

Выражаем надежду, что исследованные проф. Гурамом Лорткипанидзе и его коллегой Гочей Герадзе в культурологическом аспекте колхидские полудрахмы, в большом количестве чеканившиеся в Западной Грузии V-IV вв. до н.э., привлекут внимание специалистов и коллекционеров как у нас, так и за рубежом.

Георгий Джанджава,
чрезвычайный и полномочный посланник,
член американского географического и
ориенталистического нумизматического общества.

Тбилиси, 2005 г.

Предисловие

Настоящая работа представляет собой первую попытку культурологического осмысления монетной группы известной в нумизматической литературе под общим названием – «колхидки». Они широко обращались в Западной Грузии – исторической Колхиде со второй половины VI в. до н.э. по III в. до н.э.

Несмотря на то, что им посвящена обширная специальная литература, многие вопросы считаются нерешенными (11, с.38) и спорными. Несомненно, колхидки являются одним из составных элементов колхской культуры, становление которой приходится на позднебронзовую эпоху. В это время, также как в Европе, появляются многочисленные т.н. клады литейщиков, с которыми в какой-то мере могут соперничать клады колхских серебряных монет, V-IV вв. до н.э.

Известный специалист по античной металлургии Р.Форбс (100, с.322) характеризуя европейские клады литейщиков, выделял четыре категории: домашние (хозяйственные), votивно-культовые, коммерческие и индустриальные. С их ареалом совпадает топография кладов колхидок, однако по своей сути они принципиально отличаются друг от друга. Монетные клады являются итогом развитых товарно-денежных отношений характерных для классового общества и государства. При этом остается загадкой, почему не воспользовались хозяева кладов своими накоплениями? Ведь до нас дошло свыше пятидесяти невостробованных сбережений.

Подавляющее большинство кладов состоит из полудрагм, весом 1,3-2,3 гр. Н.В.Хоштария по находкам Даблагоми, предполагала наличие в данной монетной группе более мелких номиналов (44, с.230). Впоследствии это подтвердилось сенсационной находкой трех мельчайших серебряных монет в Пичвнарском, греческом погребении №12, второй половины V в. до н.э. На лицевой стороне этих монет изображено то же божество, что и на полудрагмах – триболах. На обороте – длинноногая птица. Весят они: 0,150; 0,111 и 0,110 гр. и составляют 1/4 или 1/8 обола. Наличие таких мелких делений монетной системы характерно для полисной чеканки, что подтверждает предположение Г.Дундуа об их выпуске фasisским (совр. Потли) монетным двором. Впоследствии они превратились в основное средство взаиморасчета в товарно-денежных отношениях, средством накопления богатств по всей стране.

Колхидки - культурологические аспекты

Западная Грузия, историческая Колхида, является одной из древнейших стран монетной цивилизации. В VI-IV вв. до н.э. здесь чеканились и в III-II вв. sporadически находились в обращении первые на Кавказе серебряные монеты, т.п. колхидки (29,9; 58, 10; 102, 5.6; 11, 33-45). Начиная с XIX века и по сегодняшний день колхидка не была обделена вниманием со стороны ученых (см. библ. 85, 4-9; 62; 3-9, 165, 181; 92, 118-121), хотя следует отметить, что при ее изучении мало уделялось внимания культурологическим аспектам.

Велика роль и значение этих монет в экономической жизни колхского общества, становлении и развитии географическо-хозяйственного комплекса, считающегося "жизненным пространством" страны (4, 17-19). Показателен тот факт, что ареал находок колхидок, в особенности же - мелких, т.п. II типа обычных триобол-полудрахм /1,2-2,6 г/ (73, 91; 29, 30), точно совпадает с вышеуказанным жизненным пространством, сферой политико-экономического влияния Колхиды (рис.1). Эти монеты практически не выходили за пределы Западной Грузии, на внутреннем же рынке их оборот шел интенсивно. Нет сомнения, что при каждодневных розничных торгово-товарных сделках, мелких денежных операциях они имели назначение разменной монеты. Обычные серии отчеканенных в греческой классической монетной технике колхидок, составляли основной монетный номинал тогдашней Западной Грузии, находясь, к тому же, в полном соответствии с социальной структурой конкретного экономико-географического региона (17, 41). В контексте местных верований следует рассматривать также реалистические изображения, гравированные, тисненые на этих монетах штампами разного художественного уровня (рис.2). Лицевая сторона монеты: справа - архаичного стиля голова божества с распущенными, ниспадающими волосами, в диадеме в точечном или линейном ободке. Обратная сторона: справа - голова быка, также обрамлена точечным или линейным ободком. Если эти монеты и в самом деле чеканились на монетном дворе Фасиса (Поти) (48, 224, 231; 9, 71; 62; 9-32; 65, 66; 53, 97-103; 11, 43), где по археологическим данным и греко-римским источниками подтверждается существование культов Леты и ее близнецов: Аполлона и Артемиды, также культов Гекаты и других божеств, в их числе и покровителя города Фасиса, то изображенных на монетах божеств следует связать с их кругом (см. 38, 45-49; срав. 74: 154-161; 80, 31-34; 39, 8; 41, 226-235). При исследовании семантики изображений, их иконографии, необходимо учесть сложившееся конкретное культурно-историческое положение страны. Колхидки, в течении более двухсот

лет, по меньшей мере, для восьми поколений, выполняли роль национальной валюты, они для населения Колхиды - составляющая часть их каждодневного быта. Следовательно, изображенное на монетах божество и его священное животное - символ культа плодородия, не должны были быть чужды колхам, а соответствовать их верованиям. Что это и в самом деле так, подтверждает и выявленный недавно Д. Качарава при раскопках в Ванн богатого погребения № 24 IV в. до н.э. перстень с серебряным щитком, аналогично гравированным изображением быка. Возможно, изображенное на монете божество - Аполлон или Фрикс (92, 119, прим. 200). Нельзя также исключить, что облик Аполлона иконографически слился с местным верховным божеством - Солнцем. По сообщению Аполлония Родосского (III в. до н.э.), верховным божеством колхов является Солнце-Геллий, отец Аэта и кудесницы Кирке Arg. III. 714-716/ Главнейшие святыни колхов - Небо (Уран) и Земля (Гея), которую он именует и "Великой Матерью" богов. Несмотря на контролируемые Фасисом внутренний рынок и торговой магистрали Ринон Киприда, его влияние на бытовую сторону жизни хинтерланда все-таки поверхностно. Это отразилось в том, что заметного изменения в археологической культуре VI-IV вв. не отмечается. Колхидский пантеон в основном хранит самобытность, засвидетельствованную многочисленными археологическими данными раскопок Вацского городища (Сурнум). Таким образом, изображенное на колхидских монетах солнечное божество плодородия вполне уместно в систему колхидских верований. Известно, что национальные божества были терпимы к присутствию богов иных народов рядом с собой, что в древних цивилизациях довольно распространенное явление. Вместе с тем, местные божества не признавали владычества иноземных; а если национальные божества не в силах защитить независимость и самостоятельность своей страны, то сами приходят в упадок и гибнут (19, 13). В греческой надписи IV-III вв. до н.э., сохранившейся на выявленной в Ванн в культурном слое IV-III вв. до н.э. бронзовой доске-стеле, упомянуты традиционные для Колхиды культы Солнца, Земли и Луны (47, 150).

Абсолютное большинство колхидок анонимны, безымянны, анемнографичны. Отмеченное обстоятельство, культурно-историческая ситуация вовсе не мешало ее эмиссиям в монополизации внутриколхидского рынка. В то время ее иконография была общеизвестна (сегодня же спорно, изображена на монете женская голова или мужская), знали, кто ее чеканил, ее реальную себестоимость, и, соответственно, с доверием относились к ней. Этим объясняется увеличение численности издатов V-IV вв. до н.э., изъятие монет из денежного оборота, тезаврация (рис.3). Колхидцы пользовались доверием среди местного населения наравне с находящимися вместе

с ними в обращении “паспортизованными” монетами с греческими надписями, такими как городские серебряные монеты Синопы (10, 144-147). Позже, к концу IV в. до н.э., видимо, в Колхиде тоже возникла необходимость (с целью контроля?) нанесения на них греческих надписей - буквенных знаков. Речь идет об обычного типа триобол-полудрахмах (рис.4). Сравнительно с другими безымянными монетами их количество значительно мало; помимо “клада Баргеби” и частных коллекций, зарегистрированная численность колхидских надписанных монет достигает лишь 150 (ср. 73, 89, прим. 6; 62, 22, 30, 189, прим. 17). Эти надписи (Α, Δ, Σ Ο/ΜΟ, Μ, Ε, Ο, ΠΦΨ), количество которых не превышает 7-8, связывают с монетным двором Колхиды или магистратов (48, 243; 27, 241; 61, 16, 22-26; 11, 39). По численности они намного превосходят найденные в Западной Грузии анонимные триобол-полудрахмы колхидок. К примеру, в фондах Государственного музея истории Грузии им. С.Джанашия на сегодняшний день их хранится несколько тысяч. В Московском музее истории и Петербургском Эрмитаже более 1500. Сотнями и тысячами представлены они в частных коллекциях (рис.5), в музеях наших провинций (напр. в музее Местии хранятся 20 колхидок) и зарубежья (86, 7; 73, 89; срав. 71, 9; 11, 39). Симптоматичны также частые случаи выявления колхских кладов, по неполным данным их более 50. Только лишь на тбилисской толкучке “Мшрალი Хиди” в 2003-2004 гг. зафиксировано появление четырех кладов “колхидок” из 1) Диди Джихаиши, 2) Поты, 3) Сенаки и 4) Хоби (село Хорга). Последний из них составляли обычные колхские триоболы (эту информацию любезно предоставили нам господа Севериан Туркия и Гога Габашвили).

Вспоминая открытый в 1910 г. в окрестностях Поты большой клад, привезенный для продажи в Тбилиси, Е.Пахомов писал, что сквозь его руки прошли сотни колхских монет и несколько кладов. В его же личной коллекции имеется лишь 500 колхских монет (87, 4). Еще в начале XIX века Е.Пахомов подчеркивал, что трудно найти на Западе Грузии мало-мальски пространный район, где не находили бы колхидку (86, 10). (В один лишь Кутанский государственный музей в 60-е годы XX века поступило два клада колхидок, из села Дгниориси - 80 шт., из Месхетини - 174 шт., № 7182, инв. № С-506; № 7430, инв. № С-507. По музейным описям, “некоторые покрыты зеленой патиной”, “некоторые - ржавчиной”, размер d=1,2 см.). Не исключено, что Э.Чичинадзе имел в виду колхидки, когда писал: “В Лазистане “от Макринала до Трапезунта” часто находят “закопанные в землю достопамятные деньги” (51, 243). С этой точки зрения, не менее интересна информация 1931 года другого известного русского нумизмата, А.Заграфа.

Объездив музеи Западной Грузии и Тбилиси с целью изучения коллекций античных монет, он, после их исследования, заметил, что им зафиксировано более 30-ти случаев выявления зачастую довольно больших кладов колхских монет! Их открытия чаще регистрировались в Мингрелии, Гурии и Имеретии; открыты клады в Аджарии и Абхазии. Ссылаясь на директора музея Колхиды В. Гиголашвили, он добавил, что в Мингрелии их так часто находили, что местными охотниками использовались как картечь (70, 35). По-видимому, в античный период денежно-торговые отношения приняли такой характер, что мнение об экономическом росте страны в V-IV вв. до н.э. представляется вполне приемлемым (17, 43).

На существенное, с этой точки зрения, заключение, наводит анализ фактов выявления колхидок по отдельным регионам Грузии. Интересными данными располагает краеведческий музей Хопи. В этом регионе открыто, по меньшей мере, 4 клада колхидок, а общая численность при обретенных монет достигает 1270 (46, 22). Пример этого, сравнительно малого сельскохозяйственного края, ясно показывает, насколько активно были включены в экономическую жизнь страны отдельные сельские общины. Степень стертости колхских монет подтверждает, что торговые договоры не ограничивались масштабом одного лишь собственного малого селения, деревни; денежно-товарные взаимоотношения охватывали намного более широкое экономическое пространство, отдаленные друг от друга регионы, что соответственно, является показателем стабильности и безопасности в стране. Интенсивностью монетного обращения отличаются города Колхиды, в особенности - приморские. В этом аспекте поразительны археологические данные одного из значительнейших центров античного мира Кобулет-Пичвнари, где по сей день продолжают археологические раскопки (34, 16). В Кобулет-Пичвнари зарегистрировано четыре больших клада колхидок (32, 7.116). Из них особого внимания заслуживает открытый в 1948 году клад в несколько килограммов, по свидетельству очевидцев, лишь в 1/10 части достигший музейных хранилищ. Сразу же после начала раскопок в 1953 году, в культурных слоях на "Напурвала", Н. Хоштария зафиксировала несколько колхидок. Нередки случаи выявления колхидок на городище Пичвнари, как в колхских, так и греческих ямных погребениях V-IV вв. до н.э., чаще - на могильнике эллинистической эпохи. В захоронениях найдено более 353 монет, имеющих назначение "обола Харона" (34, 38.102; 92, 115-116). Эти монеты клали покойнику в рот или левую руку, как плату для перевозчика душ.

18 монет и один т.н. клад "Поцхо" связаны с Нокалакеви - Археополос и ее "хорой" (2, 75; 1, 270.275). Колхидки зафиксированы в кувшинном захоронении

№ 24 II в. до н.э. (5, 170). Часты случаи их выявления в погребениях бассейна р.Техура (6, 23-26). Уникальные нумизматические памятники, в том числе, три клада колхидок (Саберно, Набакеви (400 штук) и Баргеби) хранились в разрушенном при абхазо-грузинском конфликте краеведческом музее Гали. Путеводитель гальского музея сохранил важные данные (23, с. 27, 28; 67-75), перепроверить которые теперь нет возможности. Особенно интересен открытый в 1982 году в с.Баргеби Гальского района клад колхидок (387 шт.). Вес составляющих этот клад монет колеблется от 1,1 до 1,9 граммов. Часть изображений была выполнена художественно тонко, остальные же грубы и схематичны. На 160 монетах клада нанесены греческие буквы, преимущественно - МО. На одном из них у шеи быка нанесена буква А, на другом же - буква Ф у горла быка.

По интенсивности обращения колхидок особо отличаются селения Колхидской долины, обонх берегов Риони, где также выявлены кувшинные погребения IV-III вв. до н.э. с колхскими полудрахмами (рис. 5, 9).

В краеведческой литературе часто встречаются сведения об их находках. В одном источнике, к примеру, сказано, что "в местности Опачапе Абашского района, в кувшинном погребении среди местной денежной коллекции найдены и колхидки. Это - полудрахмы, на которых все еще различимы изображения, хотя лицевая и оборотная стороны довольно стертые" (18, 64).

Достоинно внимания и сравнительно небольшое захоронение села Дапнари Самтредийского района: здесь в кувшинных погребениях IV-III вв. до н.э. открыто до 50 колхидок, имеющих назначение "обола Харона" Большинство из них зафиксировано у зубов погребенного (35, 15-19). Такие же 14 монет и 109 в серебряной чаше, среди них - с надписями найдено и в соседней деревне Даблагоми (89, 154). В селе Мтисдзпри "хоры" Вани выявлены разрозненные колхидки и один клад, впоследствии рассеянный среди населения.

Таким образом, распространение и оживленный оборот колхидок на внутреннем рынке страны в V-IV вв. до н.э., не подлежат сомнению, являясь конкретной реальностью, свидетельствующей об интенсивности экономической жизни и высокой политической организации страны. Денежный оборот, со своей стороны, представляет собой достоверный признак существования экономической структурированности, консолидированности такого сложнейшего организма, как классовое общество. Деньги всегда и везде служат орудием эксплуатации. Они являются способом управления для государства, политические границы и сферы экономического влияния которого, как было отмечено, точно ограничено территорией распространения колхидок. По выражению Ф.Броделя: "Сообразно

с денежным оборотом любое общество принимает новый облик” (54, 466).

Начиная с ямных погребений V в. до н.э. и до кувшинных захоронений II в. до н.э., в каждом случае они и в виртуальной, виртуальной, загробной жизни имели свою функцию, в данном случае - “оболы Харона” А это является достоверным признаком существования глубоко укорененных, развитых денежно-товарных взаимоотношений в этом обществе, в греко-грузинской городской и сельской общине. Производство здесь имело, бесспорно, товарный характер, в соответствии с определенным уровнем организации торговли (37, 206). По заключению ученых, мы имеем дело с “экономически значительно высокоразвитым обществом” (26, 171), о том же гласят и наши данные.

По археологическим материалам ясно видно, насколько большую роль играла колхидка в экономической жизни Вапи (Сернум). Еще Е.Такашвили отмечал факт выявления мелких серебряных монет с изображением головы быка, в процессе раскопок в 1896 году Ванского городища. По его наблюдениям, “они имели широкое хождение в древней Грузии” (24, 7), что вполне соответствует объективной действительности. Колхидки, общей численностью - более 210, встречаются на городище как в культурных слоях IV-II вв. до н.э. так и богатых погребениях IV-III вв. до н.э. (14, 120). В этом смысле показательно богатое погребение № 16, датированное второй половиной IV в. до н.э. и началом III в. до н.э., в котором выявлено 80 колхидок (31, 22). Также широко должна была быть представлена колхидка и в разграбленном погребении № 17, где грабители обронили два трибола. 90 колхидок было выявлено в раскопанном в 2004 г. Д.Качарава погребении №22, датированном второй половиной IV в. до н.э. По наблюдению археологов, создается впечатление, что в обоих случаях монеты находились в кисете, вложенном в руки покойника. Для нас особо важен тот факт, что в богатых погребениях Ванского городища, которое хронологически умещается в рамки V-III вв. до н.э., наряду с золотыми и серебряными монетами бывают случаи выявления золотых слитков (захоронения №№6, 11, 16, 24), лишняя раз подтверждая назначение мелких номиналов колхидок как разменных денег. Крупные внешнеторговые сделки, видимо, совершались на эти золотые слитки и монеты. Золотой слиток, найденный в богатом женском погребении № 6 IV в. до н.э. (рис.7) весит 21,46 г, в №11 - 52, в № 16 - 24,72, что должно указывать на существование метрологического стандарта. Золотой слиток зафиксирован и в богатом захоронении V в. до н.э. в Саирхе. В 1896 г. в селе Чубурхинджи вместе с драгоценными украшениями были выявлены слитки из золота и серебра со специальными насечками (68, 173, 174). Научное изучение найденных слитков

сможет пролить свет на тайну колхской монетной системы, домонетной формы денег, а затем - и соотношение ratios золотого статера с серебряной драхмой. По ratios IV-IV вв. до н.э. золотой статер в 8,1 г равнялся 108 граммам серебра, а 8,4 граммовые "дарники" - 112 граммам серебра (69, 42; 60, 35, 36, 43). Каково было реальное соотношение золота с серебром в Колхиде нам неизвестно, нет сомнения, что оно конкретно определялось внутренним рынком. Исходя из общего веса колхидок (160 г и 180 г), выявленных в богатых погребениях №16 и №22 IV в. до н.э. в Вани, их следует рассмотреть в контексте золотого слитка (22,22), лежащего у изголовья покойника, что лишний раз демонстрирует нам их практическое, каждодневное назначение. С точки зрения основной монетной единицы, колхские полудрахмы в II-I вв. до н.э., по-видимому, уже не выполняли своего назначения. Но факт выявления в культурных слоях, связанных с т.н. большим храмовым комплексом Вани-Суриума, около пяти колхидок (40, 250-255), среди них - с пометкой Σ O, требует специального исследования.

В связи с Ванским городищем (город Суриум) надо рассмотреть и находку в селе Сулори в ущелье реки Сулори, левого притока Риони (рис. 19, 20), где проходил отрезок значительного торгового пути, ведущего в Месхетию. В 1990 году на кукурузном поле был открыт клад, из которого музей Вани получил 694 штук (103, 156), остальное же рассеялось среди населения. Нами собрана информация еще о 150 колхидках (рис. 8), со следующим весовым показателем: 1,4 г - 3 шт.; 1,7 г - 3 шт.; 1,8 г - 4 шт.; 2 г - 32 шт.; 1 г - 91 шт.; 2,2 г - 39 шт.; 2,3 г - 12 шт.; 2,4 г - 2 шт.; общий вес - 314 г. Вес хранящихся в музее монет колеблется между 1,48 и 2,7 граммами (103, 157), общий же вес клада - 1,041 кг. В первой публикации разница в весе колхидок объяснена своеобразием технологических процессов, поскольку "монетные кольца" отдельных изделий якобы не взвешивались (срав. 69, 40). При мелкой торговле такая разница была практически незначительна, но при солидных торговых сделках необходимо было бы взвешивать серебряные деньги. Возможно этим объясняется наличие в Сулорском кладе в древности же разрезанных монет, как и в открытом под Нокалакеви "кладе Поцхо". А на Ванском городище и Кобулет-Пичвнари выявлены свинцовые гири аттической весовой системы (79, 131-134), основанной на драхме. Видимо, формирование Сулорского клада происходило в два этапа. Владелец сначала зарыл маленький кувшинчик, где наряду с десятью колхидками представлены также три иноземные монеты. Если клад считать отражением характера денежного оборота во временном отрезке ее накопления, то ясно, отчего на колхидском рынке сравнительно в меньшем количестве, но, все-таки, имели хождение иноземные деньги. Все три местные

монеты, как и обычные колхские полудрахмы, анэпиграфичны:

1) Крезид, лицевая сторона: голова льва и быка друг против друга; оборотная - два втиснутых квадрата (*quadratum incusum*), вес - 5,37 г, Лидия, эпоха царя Креза (561-564 гг. до н.э.) (87, 165; 96, 108) или поздний его вариант, отбитый после эпохи Креза, припл. 500 г. до н.э. (37, 206).

2) Сикл, лицевая сторона: коленопреклоненный лучник, справа; оборотная сторона: втиснутый квадрат (*quadratum incusum*), вес - 5,25 г, отчеканена в Сардах, приблизительно около 490 г. (37), хотя описанные т.н. ахеменидские сиклы с аналогичными изображениями чеканились и во времена наследников Дария I (523-486 гг.) в V-IV вв. до н.э. (69, 42; 100, 20, № 230).

К этому времени основу денежного оборота Малой Азии, Ионийского приморья составляли ахеменидские сиклы, которые морскими торговыми путями должны были попасть в Колхиду. Сулорский клад подтвердил правдивость сообщения о находке в середине XIX века в Сурамн ахеменидского сикля вместе с колхидками (70, 35).

3) Лицевая сторона: голова льва справ; оборотная: во втиснутом квадрате (*quadratum incusum*) 4 звездообразно выгравированных цветка лотоса. Вес - 1,22 г, отчеканена между 540-530 гг. до н.э. (17, 53; 37, 206; срав. 11, 42).

Эти иноземные VI-V вв. до н.э. монеты еще раз выявляют значение Фасиса в посреднической торговле с Колхидой, которая, возможно, и в действительности осуществляла "монетную экспансию" в V-IV вв. до н.э. (17, 32), вроде бы подтвержденную и химическим анализом (см. табл. I-III) колхидок.

Рядом с этим небольшим, общим весом 32 граммов, кладом (по курсу той эпохи, в соотношении к золоту "дариков" Дария I - 8,4 г), составляющим 1/3 его стоимости, был найден клад, также в глиняном кувшине, весом 1,321 кг, сравнительная стоимость его рации должна равняться 12-ти золотым статерам, образующим значительную сумму. Если формирование первого клада происходило за сравнительно короткий отрезок времени, о чем гласит совокупность колхидок I и II серии триобол-полудрахм раннего V в. до н.э., второй - итог долгосрочного накопления. Здесь представлены не только известные серии колхидок (особенно часты V-VI серии Голенко-Капанадзе), но и неизвестные прежде варианты. Особенно следует подчеркнуть то обстоятельство, что в кладе выявлена одна колхидка с пометкой "А", позволяющая датировать второй клад концом IV в. до н.э. Знаменательно, что среди колхидок, выявленных в богатых захоронениях Вани, относящихся ко второй половине IV в. до н.э., нет ни одного экземпляра с графеммой! Что касается малого клада, если дата ахеменидского сикля определена

верно, его можно отнести к V-IV вв. до н.э. Невозможно будет связать их с одним владельцем, не допустив, что упомянутые лидийские монеты VI в. до н.э. долго, по меньшей мере, в течение 100 лет, были в обращении в Колхиде. Не стоит исключать также, что, возможно, мы имеем дело с двумя кладами, механически объединенными впоследствии.

Главное для нас, разобраться в механизме накопления многочисленных кладов колхидок, имеющих место в V-IV вв. до н.э., в условиях колхского экономического бума. Связать его с опасностью войны или каким-то религиозно-культурным действием (срав. 38, 178-194) невозможно; это - чисто социально-экономическое явление, в первую очередь связанное с внутренним рынком страны, единой политической системой, ее товарным производством и торговлей. С целью безопасности их хранили вне дома, зарыв в землю, в надежде на лучшее будущее.

Вместе с тем, каждый клад колхидок, является ли он итогом кратковременного накопления или же долговременного, в основном состоит из сбережений хозяина. Эти денежные единицы имеют свою внутреннюю объективную стоимость, всегда связанную с рыночной экономикой страны, где цена серебра в данном конкретном случае должна была быть высокой. Следует полагать, что, в конечном итоге, это определило изъятие колхидок из денежного оборота и долгий процесс их перемещения в клады в масштабе всей страны, повсеместно. Широкое распространение таких разменных денег, мелких серебряных монет характерно для греческой городской экономики. На рынок их носили держа во рту и отсюда берет начало и обычай класть покойнику в рот монету (105, 92), т.н. "обол Харона", также распространенный в Грузии в течении всего античного периода. Более того, в некоторых уголках Западной Грузии он сохранился и поныне. Это была плата старику Харону, на лодке переправлявшему души усопших через реку Стикс на другой берег. Отсюда происходит и грузинское выражение - "Отошел на тот берег".

В установке приблизительной покупательной способности т.н. второго типа колхидок, возможно, помогут зафиксированные в Аттике V-IV вв. до н.э. цены на товары и услуги. Ежедневная плата чернорабочему, к примеру, составляла 6 оболов - одну драхму. Квалифицированный мастер брал в день 2-2,5 драхмы (105, 94), таким образом, владельца Сулорского клада можно считать довольно богатым, по тем временам зажиточным человеком.

Согласно закону Грешема (XVI в.), при ежедневной торговле более дешевая монета вытесняет из денежного обращения более дорогие. По причине этого феномена, в кладах монет из дорогих металлов практически не встречаются медные деньги, т.е. кредитные монеты. По изъятию из обращения они тотчас

обесценивались, превращаясь в простой маталлолом. Неприятие их внутренним рынком Колхиды VI-II вв. до н.э., который совершенно не признавал их, может служить показателем возможно низкого уровня денежного хозяйства, хотя оборот колхидок "в необыкновенно большом количестве" (30, 186), их "невероятное множество" (37, 206), является подтверждением своеобразности, специфичности экономического положения в стране, высокого уровня денежного хозяйства, организованности торговли. (Интересное наблюдение о денежном обороте Западной Грузии во второй половине XVIII века сделал Иоганн Гюльденштедт. По его сведениям, в то время в Имеретинском царстве и княжествах Гурии и Самегрело не чеканили денег и не было приисков. Здесь обращались лишь турецкие серебряные и золотые монеты. Медной мелочи не было вовсе, ее функцию выполняли мелкие серебряные монеты плохой пробы, они были "самыми распространенными" (65, 263). Одна "пара" весила 8 гран (около 1,2 г, по российскому курсу равные 1,5 копейкам), что не может не вызвать ассоциацию с античной Колхидой).

Каждый из случаев выявления клада колхидок в точности отражает характер денежно-товарного обращения, присущий культурно-исторической эпохе, конкретному региону. Ведущей денежной единицей в них всегда предстают серебряные монеты мелкого номинала (триобол-полудрахмы), которые в течение долгого времени пользовались доверием среди населения, в V-III вв. до н.э. их хранили в домах и клали в могилу усопшим. Чем более весом клад, тем большим должна быть ее рыночная стоимость. При крупных сделках, как отмечалось, их взвешивали, при мелких - необходимости в этом не было, поскольку протертый, с изъясном номинал обесценивался и терял покупательную способность. Как было сказано, установлены цены, существующие в Аттике V-IV вв. до н.э., в том числе, и на предметы широкого потребления. В античном мире, к примеру, цена амфоры вина колебалась от 4 до 10,5 драхм, 1 метретес или 40 литров оливкового масла стоил 12 драхм, стоимость козы не превышала 10 драхм, а коровы - 50-70 драхм. Цена хорошего коня была высокой, намного превосходя рыночную цену раба - от 60 до 360 драхм. Железный топор стоил не более 2 драхм, одежда - 20 драхм, а обувь - 8 драхм (107, 48, 49). Рацион суточного хлеба стоил полоболо, столько же обходились рыба, овощи (91, 64). Приблизительно таковы должны были быть цены на ремесленные товары в Колхиде, а что касается пищевых продуктов, они, должно быть, стоили дешевле. Видимо, в этом выражались экономические интересы Фасиса, который за выпущенные им серебряные монеты дешево скупал и вывозил колхское сырье. Наверное, это были дорогие сорта древесины, воск, льняные и

пеньковые изделия и другие сельскохозяйственные продукты /Strabo, XII, 2,17, металл и т.п. Во внешней торговле колхидки заменялись международной валютой, интерлокальными монетами из электриума (клизикны) и золотыми монетами, случаи паходок которых зафиксированы в Пичвнари и Вани.

В античном мире, там, где развивались денежно-товарные отношения и с большой интенсивностью обращались монеты из драгоценного металла - золота и серебра, отмечались оживление общественной жизни и экономический подъем, эволюция общественного сознания, и деньги становились механизмом инкультурации и социализации. Монета везде заменяет "престижные и примитивные ценности" (94, 97), поскольку монетное серебро, благородный металл, сам является носителем реальной потребительской стоимости. Не случаен и факт украшения колхидок высокохудожественными изображениями реалистического облика, религиозного характера. Их эстетическая сторона находится в соответствии со вкусами общества, потребляющего монету, уровнем его культурного развития. Вместе с тем, колхские монеты являются изделием высокопрофессиональных и не обязательно греческих мастеров (срав. 92, 118, 119). В наличии таких специалистов были заинтересованы государственные институты, соответственно, высок был бы и их социальный статус. Такое широкое распространение монет в Колхиде гласит и о потребности этого общества в деньгах, везде и во всем. В классовом обществе "повсеместно слышен звон серебряных монет" (54, 464), он - его индикатор и средство эксплуатации. Там, где обращается монета, появляются налоговые институты, налогоплательщики и сборщики налогов, государственные чиновники, накопители капиталов, в данном случае - кладов. К тому же эти последние должны продать как можно больше товаров и меньше приобретать, чтобы создать сбережения - капитал. В Колхиде V-III вв. до н.э. собиране монет, их изъятие из оборота гласит именно о таких товаро-денежных взаимосвязях. Следует принять во внимание взгляд Д.Капанадзе и К.Голенко в связи возникновением колхских кладов. По их мнению, в процессе формирования кладов предпочтение всегда отдавалось старым монетам, если они были высокопробны, качественны. Это ясно видно на примере "Кобулетского клада", в котором скоплены полноценные, полновесные, тщательно подобранные монеты, через "руки их владельца прошло колоссальное количество колхидок" (59, 45, 46, 48). То же можно сказать и о Сулорском кладе. Следовательно, оборот колхидок следует рассмотреть на фоне быденной жизни колхидского общества, поскольку денежно-товарные взаимоотношения повлияли одинаково глубоко на каждую социальную группу, правящие слои и непосредственно производителей, виноградарей и виноделов сельской общины. Лишь столь развитые,

долгие денежно-товарные взаимосвязи могли изменить такую консервативную сферу идеологии и верований, как ритуалы погребения с их строго регламентированным похоронным инвентарем. С V в. до н.э. серебряные колхидки становятся обязательным элементом погребальных принадлежностей, не только на морском побережье, но и во внутренних регионах, например, в ущелье Квирилы, Сачхере и Сапирхе (Сареке-Птолемея). Здесь в ямных погребениях V-IV вв. до н.э. зафиксированы колхские полдрахмы-триболы (43, 34, 35 таб. XVI; 42, 38 таб. VI), в кувшинном захоронении № 4 второй половины V в. до н.э. в Модинахе выявлено 4 колхидки, такая же монета была найдена и в погребении V в. до н.э. в Хашури. Таким образом, обычай класть в могилу “обол Харона” (как отмечалось, по греческой мифологии это - плата старику Харону за переправу душ в мир иной) (93, 23, 49, 54), видимо, произошел на местной почве (срав. 31, 22). Это предположение тем более следует учитывать, что мелкие номиналы колхидок выявлены в культурных слоях VI-V вв. до н.э., при проведении Т.Ланчава археологических раскопок в Кутаиси, на “горе Габашвили” (37, 207) селе Лихети Амбролаурского района в погребении V в. до н.э. (раскопки Г.Гобеджишвили, 59, 32). К этому времени, как уже было отмечено выше, культурное влияние греческих поселенцев на хинтерланд, могло быть лишь поверхностным; оно, в условиях ограниченных контактов, не могло повлечь глубоких изменений в местных верованиях, тем более, архаичном ритуале погребения. Для этого требовались иные условия, долговременный период контакта.

В стране, где в большом количестве обращались мелкие разменные монеты, несмотря на их регулярное изъятие из оборота, не оставалось места для простого примитивного обмена. Сформированным на основе внутреннего вместительного рынка страны, видится единый экономико-географический регион, где “колхидка является монетным воплощением локального юридического субъекта” (15, 10), охраняемого и управляемого государственными органами. Племенно-родовое общество не ведает институтов долгов и займа, ростовщиков и т.д. Некоторые ученые не исключают, что на колхидках изображен “бюст правителя” Колхетии (78, 174).

В VI-IV вв. до н.э. практически все греческие города-государства чеканили полисные монеты, основу системы которых, обычно, составляла драхма (4,36 г). Они чеканились, как правило, их хорошего серебра.

Известен сырьевой источник города Синопы, его серебряные рудники открыты на нижнем течении реки Кизил Ирмак (Галлиса), в окрестностях современного Мерзифона, т.е. рудники Гюмишханэ. Большие доходы приносили Афинам

расположенные в 40 км южнее известные серебряные копи Лавриона, проба, химический состав которого известны. Соответственно, следует установить и химический состав колхидки, источник сырья для ее многочисленных эмиссий, экономическую базу. Предполагают, что в коммерческих успехах фасисцев определяющая роль отводилась находящимся в их владениях серебряным рудникам. Они превратились “в базу для широкомасштабной монетной эмиссии” (17, 43). Необходимо определить местонахождение серебряных копей Фасиса (92, 120, 121), если таковые вообще существовали, что пока не установлено. Неизвестно также, используемое серебро доставлялось морским путем из Афин и Синопы, или же употреблялось местное дешевое сырье. По замечанию З.Чичинадзе, в Юго-Западной Грузии, в долине Мургули еще в античные времена разрабатывали цинк, медь и железо, следы их производства “видны и поныне” (51, 211). По сведению И.Гюльденштедта, Ираклию II дешево обходилась эксплуатация личных царских серебряных рудников, и “из этого хорошо кованного серебра царь чеканил государственные деньги” (7, 283, 285, 313). Вполне возможно, что поставщиком дешевого сырья, серебряных слитков для монетного двора Фасиса была юго-восточная Грузия. По геологическим данным серебряные рудники неизвестны в горном районе Кавказа (92, 121). Согласно Страбону, “на восточном берегу Понта”, на землях мосиников и халиб-халдов, жители города Фарнакии (поздний Керасунт, близ современного турецкого города Гиресун), “рудокопы жили за счет добывания металла” Они “доставали металлы из земли... прежде - серебро” /Strabo, XII, 3, 19/ К тому времени серебряная руда здесь уже была исчерпана /Strabo, XII, 3, 21/, что возможно объяснить их долгой эксплуатацией. Страбон не сомневается в том, что ископаемые богатства: золото, серебро, железо и медь были, поводом для похода аргонавтов” /Strabo, XII, 3, 39/

Внимание специалистов привлекло то обстоятельство, что колебание веса (ремиднум) колхидки дает существенное отклонение между 1,1-2,8 гт (69, 30). Налицо “позатное ухудшение” пробы и веса колхидок, тенденция их деградации” (16, 40), что следует рассматривать в связи с кризисными событиями в Колхиде эллинистической эпохи, конкретным политико-экономическим состоянием; как и проблема т.н. суберативных с медной сердцевиной, покрытых серебряной пластинкой - т.е. фальшивых колхидок. По замечанию Д.Капанадзе, на Ванском городище обнаружены две колхидки “изготовленные полностью из меди” (30, 143). Причины их появления следует искать в преднамеренной экономической политике государственных институтов, как и в Афинах при пелопоннесском

кризисе. А в случае, если это лишь проявление частной инициативы фальшивомонетчиков, проблема трудно решаема. В обоих случаях, экономический эффект от этой незаконной деятельности, полученный за счет широких слоев населения, вероятно, был немалым, самое меньшее - 1:5 (срав. 55, 13), а если их эмиссия носила массовый характер, то авторитет колхидок в своем же экономическом пространстве, соответственно, вскоре бы упал, лишившись доверия среди населения. Возможно, в конечном итоге, этот фактор и определил ее дальнейшую судьбу - прекращение эмиссий в последней четверти IV в. до н.э. Определенная часть колхидок по причине их долгого обращения настолько потерта, что их вес ополовинен, в отдельных случаях колеблясь между 0,60-0,80 граммами. Соответственно сократилась бы и их покупательная способность. Из-за этого на рынке сделка должна была состояться не только сообразно с курсом номинала, но и по весу серебряных денег, по их реальной себестоимости, поскольку, как и во всем античном мире, в Колхиде самым надежным менными товаров, ее эквивалентом оставались драгоценные металлы, золотые и серебряные монеты. Проба массовых эмиссий колхидки, подчиненной стабильной и надежной денежной системе греческой серебряной драхмы (полудрахмы со средним весом 2,1 г), по-видимому, постепенно ухудшилась.

Традиционно, определение пробы серебра колхидских монет происходила визуально. В путеводителе краеведческого музея Гали, к примеру, в связи с кладом Баргеби, сказано: "Заметна разница в пробе серебра. Часть монет чеканена из сравнительно высококачественного серебра, часть же - низкопробного" (23, 69). Устанавливалось качество пробы и по интенсивности патины. Наблюдение за колхидками показывает, что по насечкам на гурте уже в старину проверяли их достоверность. Как было отмечено, среди колхидок попадаются т.н. планкированные, с медной сердцевинкой, покрытые тонкими пластинками серебра монеты (рис.13). Для нас наиболее интересен клад колхидок из села Эргета Зугдидского района, лишь в малой части (79 шт.) дошедший до государственного музея истории Грузии. На каждой из них нанесены связанные с именем греческого магистрата буквы, чаще - "Σ Ο", конкретно указывающие на хронологическую группу, несмотря на разноликость штампов (62, 30). "Абсолютное большинство" монет этого клада, среди них - 11 обломленных, "покрыты красноватым налетом, некоторые и вовсе должны быть изготовлены из меди". К тому же, одиннадцать кусков монет, по-мнению Г. Дундуа, суберативны.

В 1950 году химик Т.Арошидзе т.н. капельным методом изучил структурный состав лишь четырех колхидок и, несмотря на это, получил весьма показательный

результат (см. табл. I). В этих монетах количество меди колебалось в пределах 48,00-71,72%, а содержание серебра, соответственно, достигало 28,42-51,17%. В одном из образцов состав свинца - 2%, в двух монетах имеется и примесь золота (52,9), что, возможно, указывает на использование руды из разных копей, на их своеобразия (ср. 82, 252-265). Чистое, самородное серебро в природе встречается редко. Его добыча происходит вместе с сопровождающими рудами, с содержанием полиметаллов, таких как аргенит, лрустит и др. Он встречается в т.н. окисленных рудах, вместе с медными примесями на коях свинца и цинка. Естественно, такие ограниченные данные недостаточны для далеко идущих, серьезных выводов, но можно предположить, что из такого, с медными примесями, серебра, готовились определенные серии колхидок (92, 121), способствующие развитию инфляционных процессов в Колхидском царстве. Еще Е.Пахомов отмечал, что колхидки своим необычайным множеством дают нам все ступени от прекрасно изготовленных единиц до грубо выполненных типов. К тому же, они отчеканены из серебра разной пробы, указывающей на продолжительность их эмиссии (85, 6, 8).

Таблица I

Название монеты Удельный вес и состав монеты		Копилцы обычного типа			
		1		3	4
Удельный вес			8.10	7.17	8.75
Cu	% - Ы	71.73	48.00	56.38(1)	55.81
Ag		28.42	51.17	40.97	39.51
PB		---	---	---	1.92
Au		0.36	---	---	0.709
Sn		---	0.30	0.05	0.18
Ni		---	---	---	---
Fe		---	---	---	---
Zn		---	---	---	---
Mn		---	---	---	---
Al		---	---	---	---
Co		---	---	---	---
Cr		---	---	---	---
Yn		---	---	---	---
SB	---	---	---	---	
As	---	---	---	---	
Cd	---	---	---	---	
Bi	---	---	---	---	
Ba	---	---	---	---	
S	---	---	---	0.10	
Сумма		100.51	99.47	97.40	98.223

Вероятно, на информацию Т.Арошидзе полагался проф. Д.Кападзе, когда в комментариях к монографии Е.Пахомова не соглашался со следующим заключением коллеги: "Колхидки, хоть и бывают разного качества, но всегда довольно высокой пробы" (86, 10, 278). По мнению Д.Кападзе, за долгий срок выпуска эмиссий колхидок, их материал "колебался от почти чистого металла, до низкой пробы; в редких случаях попадаются суберативные экземпляры" (72, 35). Такие монеты с медной сердцевинной, покрытые тонкой пластиной серебра, кроме Эреты были выявлены и в кладе Баргеби и зафиксированы также в переданном нами для анализа материале (см. таб. III).

Следует полагать, даже эти скудные данные подтверждают то отмеченное специалистами обстоятельство, что среди определенных серий колхидок и в самом деле замечается ухудшение пробы серебра, что, возможно, сделано умышлено. Серийное производство и изготовление суберативных, планкированных монет требовало соответствующих навыков, мастерства и специфической, особой технологии. Монетную болванку, медную сердцевину с температурой плавления 1083°C, окунали в расплавленное серебро с температурой плавления 960°C. При этом серебро плотно облегалось медь, покрывая ее в виде тоненькой пластины; затем заготовку обрабатывали штампом. Поэтому отличить ее от полноценных монет затруднительно. С течением времени, в процессе обращения, монета стиралась и фальшь выявлялась.

Имеющиеся у нас результаты химического анализа (табл. II-III) позволяют предположить, что серебряные слитки монетного двора Фасиса прибывали из рудниковых копей разного качества и месторасположения. Пока что в Грузии не имеется современных приборов рентгеноанализатора типа AP-104, позволяющего без повреждения монет получать полный спектр состава, с показом мельчайших доз микроэлементов; на данном этапе исследования мы вынуждены максимально ограничить количество анализируемых монет, химически обрабатывать не документированные экспонаты из фондов музеев, а случайно открытые и пожертвованные коллекционерами для этого монеты, всего - 14 штук.

Химический анализ четырех штук проведен в лаборатории исследования химического состава материалов Института металлургии и материаловедения им. Ф.Тавадзе АН Грузии.

Таблица II

№	Наименование пробы	№ пробы	Доля масс элементов в %								
			Ag	Cu	Au	Sn	Bi	Ti	Ni	as	Pb
1	Кольцадки	№1	54,0	43,8	0,003	—	0,005	0,01	0,001	—	0,01
2	Полудрагмы	№2	48,3	49,5	0,004	—	0,003	0,01	—	—	0,007
3	Случайные находки	№3	53,7	43,7	0,006	0,002	0,006	0,01	0,008	—	0,02
4	Из частных коллекций	№4	54,8	41,7	0,004	—	0,02	0,01	—	—	0,03

Микрорентгеноспектральный анализ десяти штук проведен на аппарате Camebax microbeam в Республиканском центре геологии и исследования, диагностики и переработки минеральных веществ Технического университета Грузии, руководитель - доктор геолого-минералогических наук, профессор Нодар Попорадзе.

Таблица III.

Химический состав коллидов

№	Наименование препарата	Наименование лекарственной формы	Действующее вещество	Место отбора	Процентный состав элемента														
					Ag	Sb	Sn	Si	Cu	Pb	As	Fe	Сумма						
					6	7	8	9	10	11	12	13	14						
1			Коллидоид	Плавильный стержень	4	92.46	--	--	--	2.70	0.95	--	--	96.11					
					6	96.41	--	--	--	1.42	0.52	--	0.03	98.38					
					8	95.58	--	--	0.06	1.36	0.65	--	--	98.95					
					9	94.91	0.15	--	0.11	1.43	--	1.39	--	97.99					
					3	87.43	--	--	0.01	0.07	0.55	0.01	--	88.07					
					5	67.02	--	--	--	10.92	1.72	0.14	--	99.81					
					7	16.35	--	--	--	76.47	3.45	0.21	--	96.68					
					9	77.67	--	--	--	13.74	8.35	0.19	--	99.86					
					2			Коллидоид	Плавильный стержень	11	91.74	--	0.09	0.02	3.89	0.83	2.40	0.10	99.07
12	93.93	--	0.06	0.04						3.89	1.37	--	0.04	99.53					
18	93.30	--	--	--						3.33	2.52	--	--	99.15					
13	51.76	0.03	--	0.08						47.58	--	0.03	--	95.48					
16	47.59	--	--	0.26						48.05	3.13	0.50	--	99.53					
17	57.59	--	--	0.09						31.34	8.66	1.20	--	98.80					
18	8.65	--	--	--						83.61	4.50	0.13	--	96.89					
3			Коллидоид	Плавильный стержень						14	90.27	0.12	0.20	0.16	8.13	--	--	0.03	98.91
										15	90.56	0.02	0.08	--	8.74	0.35	--	0.01	99.76
					16	92.15	--	0.06	0.07	7.46	--	--	--	99.74					
					20	8.97	0.05	--	0.07	77.02	0.78	--	0.02	78.91					
					20	90.70	--	--	--	8.65	--	--	--	99.36					
					22	25.27	--	--	--	70.88	3.81	--	--	99.66					
					4			Коллидоид	Плавильный стержень	23	76.43	0.21	--	0.03	28.98	2.46	--	--	99.63
										31	76.16	--	--	0.06	21.95	0.57	0.41	--	99.15
										6	90.34	--	--	--	6.90	--	2.67	0.03	99.94
8	91.32	0.06	--	--						7.83	--	--	0.01	99.22					
9	90.01	--	--	--						7.22	0.05	0.02	--	97.3					
6	12.91	--	0.16	--						66.51	--	--	--	79.42					
9	88.81	--	--	0.52						8.81	1.53	--	0.09	99.94					
32	89.01	--	--	0.12						6.96	1.87	--	--	97.76					
33	73.66	--	--	--						25.45	--	--	--	98.11					
5			Коллидоид	Плавильный стержень	21	90.18	0.22	--	0.20	1.97	2.49	--	--	99.26					
					22	91.37	0.03	0.01	--	4.47	0.56	--	--	96.44					
					23	90.93	--	0.01	--	4.87	--	3.43	--	99.24					
					36	75.03	0.01	--	0.30	20.04	3.58	0.28	--	99.24					
					38	8.06	0.06	--	0.07	81.19	7.92	0.15	--	99.45					
					38	7.12	--	--	0.03	44.94	8.70	--	--	91.89					
					43	81.37	--	--	0.17	13.79	2.25	0.21	--	97.79					
					6			Коллидоид	Плавильный стержень	1	90.92	0.07	--	--	3.98	1.52	2.91	0.02	99.42
										2	95.98	--	--	--	3.10	0.41	--	0.06	99.75
3	91.36	--	--	--						3.67	0.96	--	0.05	96.04					
47	79.43	--	--	0.02						0.03	--	--	--	79.48					
49	68.71	--	--	0.03						10.45	3.92	0.24	--	83.35					
50	29.41	--	--	0.06						87.78	2.01	0.36	--	99.62					
52	76.14	--	--	0.21						27.86	--	0.78	--	98.99					
53	11.41	--	--	0.22						71.95	2.05	0.85	--	95.88					

Таблица III

Химический состав коллидов

№	Название погрешности	Использование предмета	Деталь предмета	Место определения	Процентный состав элемента						
					Ag	Sb	Si	Cu	Pb	As	Сумма
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7		Коллидка	Поверхность	2	92.11	---	---	4.61	2.45	0.35	99.52
				3	92.77	---	---	4.04	2.18	0.39	99.38
				5	92.07	---	---	3.26	---	0.15	95.48
			Поперечное сечение	3	15.15	---	---	80.27	2.38	0.35	98.15
				6	17.40	---	---	80.69	0.97	0.45	99.51
				9	86.87	---	---	9.56	3.56	---	99.99
12	85.10	---	---	9.60	0.48	0.24	95.42				
8		Коллидка	Поверхность	6	94.18	---	---	2.67	2.18	---	99.03
				8	94.41	---	---	3.86	0.13	0.43	98.83
				9	92.71	---	0.04	4.50	---	---	97.25
			Поперечное сечение	3	77.14	0.03	0.87	4.09	---	0.17	82.3
				16	18.08	---	0.02	79.91	---	0.06	98.07
				17	86.49	---	---	11.48	1.31	0.01	99.29
19	91.09	---	---	6.84	0.54	0.30	98.77				
9		Коллидка	Поверхность	8	90.87	---	---	6.49	---	0.39	97.75
				9	92.30	---	---	4.75	1.57	0.66	99.28
				11	90.94	---	---	5.79	0.68	0.53	97.94
			Поперечное сечение	29	17.58	0.07	---	79.26	0.90	0.1	97.91
				31	85.85	---	---	11.35	1.72	0.49	99.41
				33	15.17	0.06	---	80.03	1.65	0.27	97.18
34	87.17	---	---	10.26	2.27	---	99.7				
10		Коллидка	Поверхность	17	89.05	0.03	---	5.09	2.18	---	96.35
				18	92.42	0.04	---	6.00	---	---	98.46
				19	96.51	---	---	1.89	---	---	98.4
			Поперечное сечение	21	21.69	0.07	---	75.02	1.11	0.82	98.71
				25	60.48	---	0.14	39.09	---	0.02	99.73
				26	77.23	0.08	---	20.81	1.39	0.40	99.91
28	90.86	---	---	8.81	---	---	99.67				

Химический анализ представленных на I-III таблицах колхидок, несмотря на количественную ограниченность, все-таки дает возможность заключения некоторых выводов. Проба монет отражает конкретную, реально существующую монетную политику, вследствие которой доля меди превышала 50%. Как реагировал на это внутренний рынок Колхиды, для нас неизвестно, но Фасис, благодаря этой политике, вдвое, если не более раз увеличил бы свои доходы. Насколько значительную роль играл этот город в экономике Колхиды, видно из сообщения Страбона, согласно которому, Фасис - торговое место колхов /Strabo, XI, 1, 6/

Благодаря колхским морским и сухопутным коммуникациям в V-III вв. до н.э. выделяется Фасис со своей посреднической торговлей. Знаменательно, что у Керчи, в босфорском Нимфее, в архаических слоях храма Деметры выявлены две колхские полудрагмы и колхские винные кувшины (88, 238-242; срав. 57, 67, К. Голенко датирует их 420-375 гг. до н.э.). В Северном причерноморье часто встречаются колхские амфоры, тара для перевозки вина, подчеркивая значение виноградарства и виноделия в экономике Колхиды, ее внешней торговли. Колхские кувшины найдены в Пантикапее, Мирмекки, Тиритике и т.д. Предположительно, в них из Колхетии кроме вина вывозилось льняное масло, воск, вино и другие продукты. (28, 98, 99).

Как известно, с сельским винопроизводящим населением связаны широко распространенные в IV-II вв. до н.э. на западе Грузии кувшинные погребения (рис.5), в инвентаре которых, как правило, представлены и колхидки. Эти монеты, хоть и не всегда, являются показателем материального благосостояния погребенного (25, 66), но бесспорен факт включения массы свободных общинников, непосредственных производителей в рыночную экономику, коммерческую деятельность. Наблюдение над их топографированием показывает, что монеты распространяются по стране не только по торговой магистрали Фасис-Квирила, но и межрегиональными (Абхазия-Сванети - Самегрело - Гурия, Аджара, Имерети и др.) внутренними гужевыми дорогами. Колхидки, найденные как в высокогорных районах Местиа, Лентехи и Они, так и в Шида Картли - около Цхинвали, и в Боржомском ущелье, служат подтверждением активного функционирования этих коммуникаций, интенсивного движения по этим дорогам денег и товаров. На этом фоне нам не кажется преувеличением сообщение Страбона о наличии на главной, Рион-Квирильской торговой магистрали страны 120 мостов /Strabo, XI, 3, 4/ Ареал колхидок ясно указывает на существование единой экономической зоны в Западной Грузии V-III вв. до н.э., что определялось наличием колхского государства. К тому же, частные находки колхских монет, независимо от того,

кем они чеканились, служат бесспорным доказательством наличия классовой дифференциации и высокой формы государственной консолидированности страны (34, 47). Согласно анализам археологических материалов, экономика Колхиды V-IV вв. до н.э. динамично развивалась в условиях соответствующей политической стабильности.

В V-IV вв. до н.э. возрастают производство, развиваются животноводство, земледелие, ремесла, в том числе златокузнечество. Страна в избыточном количестве производит товарную продукцию, рассчитанную не только на внутреннее потребление. На передний план выходит внешняя торговля, соответственно, растут масштабы личного имущества, отразившись на росте количества колхидок. Колхидки, чеканенные на исходе V в. до н.э. как городские монеты Фасиса, вскоре превратились в средство платежа по стране в целом, в ведущую денежную единицу, своеобразную национальную валюту. Они вероятно в меньшем количестве, продолжали обращаться и в III в. до н.э. Показательно в этом отношении погребение №15 из Ванского городища (Сури – Суриум), где были найдены две колхидки обычного типа с золотыми статерами Александра Македонского Филиппа III (323-313 гг. до н.э.). Кроме того, в Кобулет-Пичвари еще в 1940 году был найден, вероятно совместный клад статеров Александра Македонского и колхидок, часть которого хранится в ГМГ.

Таково наше видение экономической стороны культурной жизни Колхидского царства V-IV вв. до н.э., основанное на культурологическом анализе колхидок.

ПОСЛЕСЛОВИЕ

Колхидки, по грузински «колхури тетри» общее название монетной группы чеканенных в западной Грузии в V-IV в.в. до нашей эры. Данное название предопределено самими многочисленными эмиссиями колхидок т.н. II обычного типа серебряных триоболов. Большинство исследователей их выпуск (выделенно 8 типов) связывают с монетным двором милетской колонии- города-государства Фасиса. По эпиграфическим данным в Фасисе находился храм Аполлона Гегемона-Предводителя, покровителя колонистов. Мы сознательно обошли крупные номиналы данного чекана, высококачественные и высокохудожественные тетрадрахмы и дидрахмы, так как, несмотря на многочисленные публикации о проблеме их генезиса, связи с метрополией и др. остаются нерешенными (11.33). Их вес, ремидиум (10.40гр; 12.72; 12.80; 8.6 гр. 8.9гр. 9.9гр.) в отличие от обычных колхидок, гемидрахм не укладывается в аттическую весовую систему с драхмой весом 4,3гр. (106,р. ХХХII). Средний вес колхидок обычного типа 2,1гр. вместе с тем, по нашим данным, в Колхиде практически не обращалась драхма. Относительно единственной колхской драхмы Кутаисского музея, весом 5.52гр. с изображением головы льва и головы быка в квадрате инкусум (72.,33), можно сказать что она чеканена по совершенно другой весовой системе (15., 7), основой которого служила не драхма, а статер. По мнению специалистов, в Колхиде явно проявляется тенденция уменьшения номиналов, хотя для развитого денежного обращения более характерен выпуск крупных номиналов по низкой себестоимости. То обстоятельство, что в кладах Колхидок встречаются т.н. монетные литые кружки без следов чеканки, полуфабрикаты еще раз подтверждают факт их регионального, местного происхождения. Колхидки обычного типа так широко были распространены по всей Грузии, что по словам сотрудника газеты «Банк+» (1997 №33), Д. Хубулури: «их по сей день в большом количестве находят на территории западной Грузии».

Описание рисунков

- Рис.1. Ареал колхидок
- Рис.2. Колхидки разных типов
- Рис.3. Клады колхидок
- Рис.4. Колхидки с греческими буквами, последняя четверть IV в. до н.э.
- Рис.5. Места выявления кувшинных погребений
- Рис.6.а Колхидки из частных коллекций
- Рис.6.б Колхидки из частных коллекций
- Рис.7. Золотой слиток из погребения № 6 в Ваши, первая половина IV в. до н.э.
- Рис.8.а Колхидки из Сулорского клада
- Рис.8.б Колхидки из Сулорского клада
- Рис.9. Ситуационный план поселений античного периода в среднем течении р.Риони.
- Рис.10-11. Грузия на европейских картах XVII-XVIII вв. /из коллекции Г.Джаиджгава/
- Рис.12.а Сулорский клад (основная часть)
- Рис.12.б Сулорский клад (основная часть)
- Рис.13. Дополнение III таблицы, разрезы колхидок
- Рис.14-17. Хонский клад колхидок

**Guram Lortkipanidze
Gocha Geradze**

**Colchis - Colchuri Tetri:
Culturological Aspects**

Editor: G. Janjgava

**Readers: prof. Marika Mshvildadze
prof. Levan Gordeziani**

tbilisi

Editorial

Lately, especially after Georgia has gained its independence, the growing interest in Georgian numismatic materials, including Colchian tetri coin is noticeable (Sear D.R., 1996, pp. 336, 338). This fact has been reflected in numerous auction catalogues, which are regularly published in the Western Europe and the USA (see “Munzenhandlung” edition published by F.n. Kunker W. Company, prof. Dr. H. Tronnier, “Munzkunst der antiken Welt”. Kat. 94, Auk. 27, 2004, p. 130, N 939). Description of Colchian hemi-drachma coin is as follows:

“silver, hemi-drachma, 400 B.C., 2.16 gr. Artemida – head of Dali, bull head, on two photographs of the coin, out of which one is zoomed 1:5 and another is of its natural size. The right profile of the god is clear and one can see two relief dots on the neck. Because of the decline from the central axis only the right part of a dotted arch is visible. On the right of a round hollow on the coin forehead there is bullhead. Its auction price is 200 Euro. in the catalogue “Auktion 3 80” of Dr. Busso Peus Nacht, Frankfurt November 2004 (p. 65, N 440) another Colchian hemi-drachma tetri described: “silver hemi-drachma, 2.29 gr. IV c B.C. Archaic period woman head /archaic bullhead”; estimated 150 Euro. In the English catalogues of the same period (Baldwin’s auction, 37, London, 2004, N301-305) in a rich collection A of Georgian coins, based on D. Lange, five Colchian tetri coins are described, the price of which ranges within £40-70.

301. Colchian. 400 B.C. hemi-drachma, 2.0 gr.

Av: Head of woman on the right, Archaic style, three curls to the neck, included into dotted arch.

Rv: Bullhead on the right, linear arch, high quality.

302: Colchian. 400 B.C. hemi-drachma, 2.2 gr.

Av: Head of woman on the right, Archaic style, four curls to the neck; dotted arch.

Rv: Bullhead on the right, linear arch.

303: Colchian. 400 B.C. hemi-drachma, 2.3 gr.

Av: Head of woman on the right, flowing hair to the neck.

Rv: Bullhead on the right, linear arch, high quality.

304: Colchian. 400 B.C. hemi-drachma, 2 gr. Similar to a.m., high quality.

305: Colchian. 400 B.C. hemi-drachma, 2 gr. Similar to 304.

No place of their discovery is specified. Supposedly these coins got to the auction from Turkey, particularly from Trapezund –Makriali section, where the coins are found very often. Their price does not exceed \$5. Allegedly, the five coins, which are kept at Istanbul archaeological museum and have no passports, got there through the same way. According to the rather high prices indicated in the catalogues (see Sear D.R., 1996, p. 338, N3627, N3628),

where the price of stater with head of Minotaur is £5,000 and that of an ordinary hemidrachma trioboli of V-VI c. B.C. is £90. Therefore, the western monetary market faces the lack of coins as well as the Georgian latest numismatic literature.

We remain hopeful that the researches of Guram Lortkipanidze and his colleague Gocha Geradze covering Colchian hemidrachma, which were minted in the West Georgia in of V-VI c B.C. will attract the attention of the specialists not only in Georgia, but also beyond its borders.

Giorgi Janjgava
Envoy Extraordinary and Plenipotentiary,
Member of the National Geographic and
Oriental Numismatic Societies

Foreword

The present publication deals with the culturological aspect of the Colchian tetri coins minted in Ancient Colchis and the history of their degradation. Despite the fact that numerous works have been dedicated to the study of this coin (Dundua G., 1987, 33), culturological aspect of Colchian Tetri has been so far neglected in numismatic studies. Our goal is to reconsider some well-known facts and archaeological evidences as well as to throw light upon unknown numismatic material.

Colchian Tetri was so wide-spread in ancient Colchis that it became an inseparable component of Colchian culture just as wine-jug, clay vessels, golden and silver jewelry etc. Multiple Colchian treasures belonging to late Bronze Age also constitute an integral part of this culture. In terms of the level of cultural development similar situation is noticeable in Europe. A prominent specialist of ancient metallurgy, English archaeologist R. Forbes (Forbes R., 1960, p. 322) classified these treasures into several categories: household, votive, commercial and industrious. Unlike treasures of these metallurgists, professional blacksmiths, financial treasures of Colchian tetri are results of commercial activities. However, it is unclear why a considerable part of these treasures remained in the earth unused.

N. Khoshtaria supposed that alongside with Colchian hemi-drachma smaller money units must have existed (Georgian Archaeology, 1963, p.230). The miraculous discovery of three small coins in Pichvnari burial confirms this. On the avers of these coins the same deity as on trioboles is engraved. It has a long-foot bird on the reverse (Dundua G., Kakhidze A., 1978, p. 66-69). In our opinion, this discovery gave preference to the status of city coin for royal emissions of antique age are not characterized with such small money units. On the basis of G. Dundua's explorations carried out during many years we share the idea that Colchuri tetri was minted in the mint of coastal city-state Phasis according to traditional century-tried scheme (Dundua G., 2003, p.39). As we'll see, it soon became a major means of trade and money relations with local inhabitants, assuming the function of national currency in the 5th-4th c. B.C. We think that this accounts for the wide circulation of Colchian tetri in mountainous regions as well as lowlands of Colchis, in its towns and villages. This coin system proved to be so vital in economic terms that remained in circulation even in the 2nd c. B.C.

G. Lortkipanidze, G. Geradze

Colchis - Colchuri Tetri: Culturological Aspects

West Georgia, historical Colchis is one of the most ancient countries of coin civilization. On its territory the first silver money in Caucasus, the so-called "Colchuri Tetri" (Colchian coins) was issued as far back as in the 6th-4th cc. B.C. and was in circulation in the 3rd-2nd cc. B.C. (Kapanadze D., 1969, p.9, 27-31; Golenko K., 1964, p.10; Lang D., 1955, p.5, 6). From the 19th century up to the present day "Kolchis Tetri" has been the subject of scientists' research (Pakhomov E.A., 1910, p.4-9; Dundua G., 1987, p.3-9, 165-181). However, its culturological aspects have been so far either neglected or overlooked to a certain extent in numismatic studies. The significance of these coins in the economic life of Colchian community can hardly be overestimated. They played a decisive role in the formation and development of the geographic-agricultural complex considered to have been the "vital area" of the country (Gamkrelidze G., 1993, p.17-19). It is to be mentioned here that the spread area of low value coins (especially of trioble-halfdrachmas /1,5-2,8gr./ of the so-called II type) coincides with this vital area, the sphere of Colchida political and economic dominion. As a matter of fact, they were not in use outside the borders of West Georgia, but intensively circulated within the domestic market of the country. It is unquestionable that they were used as change money in the everyday trade deals and trade operations. Ordinary series of "Colchuri tetri" issued according to classical Greek coin technique constituted the then prevalent coin nominal being in conformity with the social structure of the concrete economic-geographical region (Dundua T., 1997, p. 11). Realistic images engraved on these coins also reflect local beliefs (pic. 2). Coin averse: deity's head of archaic style with untied, down hanging hair set in the diadem on the right is framed in a dotted or linear circle. The reverse: the head of the bull placed also in the dotted or linear circle on the right. If the afore-mentioned coins were struck in Phazisi (Poti) mint (Dundua G., 1972, p. 71; Dundua G., 1987, p. 9-32; Baltunova A., 1973, p. 97-103; Lang D., 1955, p. 6) where the existence of the cults of Apollo, Artemides, Hecates etc., including the cult of Phazisi, the town protector, is confirmed by archaeological materials and Greek-Roman sources, it seems reasonable to connect the deities engraved on these coins with these cults (Lortkipanidze O., 1997, p. 15-34; Lortkipanidze O., 2001, p. 45-49; Kapanadze D., Shengelia G., 1986, p. 154-161; Lortkipanidze G., 1982, p. 31-34; Mitsishvili N., 2004, p. 226-235).

In the course of semantic and iconographic study of these images concrete cultural and historical circumstances must be taken into account. "Colchuri tetri" played a role of national currency for over 200 years for at least six generations

and used to be an indispensable part of their everyday life. Correspondingly, the deity and

its sacred animal, a symbol of the cult of fertility engraved on the coins must not have been alien and unacceptable to the Colchian faith. Similar image of a bull engraved on a silver ring found in a luxurious burial '24 recently excavated by D. Kacharava in Vani further testifies to this. It is also quite possible that the image of Apollo or Phrische engraved on the coin (Brand D., 1994, p. 119) iconographically merged into that of the local supreme god-the Sun. According to Apollo of Rodosi (III c.B.C.) (Arg.III, 1714-1716), the supreme god of the Colchians is Helios, the father of the king Aiet and Circe, the witch.; the heaven (Uranus) and the earth(Gea), the latter also being called a great mother of all gods, are also mentioned as primary objects of worship. Despite close cultural and economic interrelation with Phazisi, which maintained control over the domestic market of Colchida and the trade route of the rivers Rioni-Kvirila, the Colchian pantheon on the whole retained its distinctive characteristics and originality. Archaeological excavations carried out in Vani (Surium) confirm this fact. Thus, the deity of the sun and fertility engraved on Colchian coins fits well in the system of Colchian beliefs. It is a common knowledge that national deities could tolerate with alien deities in compliance with a wide-spread rule in ancient civilizations, though they did not allow them to take leading/domineering positions. If national deities are unable to protect the independence of their country and nation, they die out themselves (Angels F., 1955, p. 13). The Greek inscription of the 4 th-3rd c. B. C. preserved on the bronze stella-board discovered in the cultural stratum of IV-III c. B. C. in Vani traditional Colchian cults are mentioned: The sun, the earth and the moon (Kaukhchishvili T., 2004, p. 150). The absolute majority of "Colchuri Tetras" is anonymous, without epigraphs. The afore-mentioned cultural-historical situation could not prevent its emissions from monopolizing domestic market of Colchida. They were familiar with its iconography and the people these coins had been minted by. Correspondingly, they considered it as a reliable money entity. This fact accounts for the increase of the quantity of treasures and extraction/removal of coins from circulation, tezavration (pic.3). The population placed as much reliance on it as on the "pasportized" silver coins of the city Sinope with Greek inscriptions, circulating alongside with them (see Dundua G., 1971, p. 144-147). Later, by the end of the 4th c. B.C. in Colchida also emerged the need of making Greek inscriptions on triobole-halfdrachmas (pic.4) for control purposes. In comparison with other anonymous coins, their number is noticeably small. Not counting the "Barghebi Treasure" and private collections, registered number of Colchian coins having letter-symbols on them amounts to 115 (Kapanadze D., 1987, p. 89; Dundua G., 1987, p. 22, 30, 189). These symbols (A, Ä, ΣΟ, ΜΟ, Ε, Ο, Π Φ Ψ), the number of which equals to 7 or 8(Shamba S., 1987, p. 19), are associated with the mints of coastal towns and magistrates (Inadze M., 1959, p.241; Dundua G., 1987, p. 16, 22-26). A greater amount of triobole-

halfdrachmas of anonymous "Colchuri Tetras" has been found in west Georgia. For instance, in the funds of S. Janashia State Museum of Georgia 3000 coins are kept, in Moscow Historical Museum and Hermitage in St. Petersburg over 1500 coins are preserved. Dozens and hundreds of them can be found in private collections (pic.5), in the museums of our province and abroad (Kapanadze D., Golenko K., 1957, p. 89; Karmanova A. N., 1969, p. 9). Increasing number of Colchian treasure findings is also symptomatic. According to incomplete data, its number exceeds 50. Only at Tbilisi open market "Mshrali Khidi" four large treasures appeared in 2003-2004: 1) from Didi Jikhaishi; 2) from Poti; 3) from Senaki; 4) from Abasha (village Khorga). The latter was composed of 1200 Ordinary Colchian trioboles (We would like to take the opportunity of expressing our sincere gratitude to Mr. Severian Turkia and Mr. Goga Gabashvili for providing us with this information).

Recalling a rich treasure discovered in Poti in 1910 and brought to Tbilisi for sale E. Pakhomov noted that he had come across hundreds of Colchian coins and a number of treasures. He claimed he kept 500 Colchian coins in his collection (Pakhomov, 1911, p. 4). At the beginning of the 19th c. E. Pakhomov emphasized the fact that it was by no means an easy task to find in west Georgia a region where no "Colchuri Tetri had been found" (Pakhomov E. A., 1970, p.10). (Just to mention Kutaisi State Museum, its funds in 1960s were enriched by two large treasures from village Dgnorisa (80 coins) and from Meskheti (174 coins).¹ 71182, inv. 'c-506; '7430, inv. 'c-507. According to museum descriptions, some of them are covered with green patina and others with rust. Size: d=1,2cm.). It is not excluded that Z. Chichinadze meant "Colchuri Tetri" under the statement that "memorable coins are being frequently unearthed in Lazistani from "Makriali to Trapizone" (Chichinadze Z., 1913, p. 243). In this respect the information given by a Russian numismatist A. Zograff in 1937 is of no less interest. Having visited the museums of west Georgia (Poti, Zugdidi, Kutaisi) and Tbilisi with the purpose of studying antique coin hoards, he counted over 30 cases of discovery of large hoards of Colchian coins. These discoveries turned out to have been predominantly registered in Samegrelo, Guria and Imereti, Treasures have also been discovered in Ajara and Abkhazia. Referring to the director of Colcheti museum R. Gigoshvili, he added that these findings occurred so frequently in Samegrelo that hunters used coins as bullets (Zograff A. N., 1945, p. 35). As we see, the nature of money and trade relations in antiquity gives sufficient grounds to speak about economic growth of the country (Dundua T., 1977, p. 43).

From this point of view the analysis of coin findings in accordance with various parts of Georgia gives us basis for drawing valuable conclusions. In this connection the data of Khoni Area Studies Museum is particularly interesting. In this region at least 4 treasures of Colchuri Tetri have been discovered. The total number of the coins found here amounts to 1270(Pailo-

dze A., 1999, p.22). The example of this comparatively small agricultural district points to the fact that the village communities are actively involved in the economic life of the country. The degree to which Colchian coins are worn out ascertains that trade deals were not restricted to local settlements or villages. Trade relations covered a much more extensive economic space, thus testifying to the fact of stability and security. Coin circulation was especially intensive in Colchian towns of coastal zone. In this connection archaeological evidences from Kobuleti-Pichvnari, where successful archaeological excavations are still in progress, are very impressive (Kakhidze A., Vickers, 2004, p. 16). From 1941 to 1950 four large treasures of Colchuri tetri were registered in Kobuleti (Kakhidze A., 1971, p. 7, 116). Among them a treasure discovered in 1948, weighing several kilos, deserves special attention. According to eyewitnesses, only one tenth of this treasure reached the museum reservations. At the very start of archaeological excavations in the town remains N. Khoshtaria discovered a number of Colchuri tetri in the cultural strata of "Napurvala" in 1953. Colchuri coin findings occur frequently in the burials of Pichvnari town remains (the 5 th-3rd c. B. C.). About 353 cases of coin findings have been registered in the Colchian as well as Greek burial places, mostly in those belonging to the Hellenistic period. In Prof. A. Kakhidze's opinion, they had a function of Caron's Oboli (Braund D., 1994, p. 115-116). These coins were placed in the mouth or left hand of the dead.

18 coins and the so-called "Potskho" treasure are associated with Nokalakevi and its "country". (Abramishvili T., 1987, p. 75; 1993, p. 270, 275). Colchuri tetri was also found in the burial #24 dating as far back as II c. B. C. (Gvinchidze G., 1981, p. 170). Unique numismatic hoards including three treasures of Colchuri tetri (Saberio, Nabakhev (400 coins) and Bagrebi) had been kept in Gali Area Studies Museum destroyed during the Georgian-Abkhazian conflict. The information preserved by the Gali museum guide (Zukhbaia V., Khvistani R., 2000, p. 27, 28, 67-75) is impossible to check now. The treasure of Colchian coins (387 coins) discovered in village Bargebi of Gali district in 1982 evokes much interest. The weight of the coins included in this hoard varies from 1,1 gr. to 1,9 gr. A certain part of images seems to have been engraved with artistic taste and craftsmanship, while others are rough and schematic. On 160 coins Greek letters, predominantly-MO-are inscribed. On one of them the letter "A" is placed by the neck of the bull and on another the letter "Φ" is set at the same place. The most intensive circulation of Colchuri tetri is traceable in the settlement located on both banks of the river Rioni where the burials of the 4 th -3 rdc B. C. containing Colchian half-drachmas have been unearthed.

Comparatively small burial discovered in the village Dapnari of Samtredia district is also worthy of attention: in the burials of the 5 th - 3 rd c. B. C. about 50 Colchuri tetri having the

function of Caron's Oboli have been discovered. Most of them have been found near the teeth of the dead (Kiguradze N., 1970, p. 15-19). 14 similar coins and 109 Colchuri tetri placed in a silver bowl have been found in the neighbouring village of Dablagomi (Khoshtaria N., 1977, p. 154). Single coins of Colchuri tetri and one treasure have been unearthed in the village Mtsidziri of Vani district. The treasure has been scattered among the population.

Thus, the popularity and intensive circulation of Colchuri tetri at the domestic market of the country in the 5th-3rd c. c. B. C. is unquestionable. It is a concrete reality pointing to the intensive economic life and highly-developed political organization of the country. Money circulation in its turn is a reliable evidence of the existence of complex economic system and complicated organism of consolidated class society. Money is a means of exploitation everywhere and governing principle of the state, political and economic border of which coincides with the spread area of Colchuri tetri. As F. Brodel puts it, "With money circulation any society assumes a new character" (Brodel F., 1986, p.466).

All coins found in the burials dating between the 5th c. B. C. and the 2nd c. B.C. had a function of "Caron's Oboli". This undoubtedly reflects the highly developed money and trade relations in the Greek-Georgian town and countryside. Scholars unanimously come to the conclusion that in this case we have to deal with an economically highly developed society (Inadze M., 1994, p.171).

Archaeological evidences testify to the great role Colchuri tetri played in the economic life of ancient Vani (Surium). According to E. Takaishvili, during the archaeological excavations of Vani remains in 1896, alongside with other coins he found small silver coins with images of a bull's head engraved on them. His observation that they extensively circulated in ancient Georgia is in complete agreement with objective reality (Takaishvili E., 1907, p.7). Colchuri tetris (total quantity of which equals to 210 coins) occur in the cultural strata of town remains (the 4th-2nd c. B. C.) as well as in rich burials of the 4th-3rd c. B.C.(Dundua G, Lortkipanidze G., 1977, p. 120). In this connection a luxurious burial #16, dating as far back as the second half of IV c. B.C. and the beginning of the 3rd c. B.C. is worth mentioning here. 80 coins of Colchuri tetri have been discovered there (Kacharava D., Mjavanadze Z., 1986, p.22). A great quantity of Colchuri tetri coins must have been kept in the burial #17 which has been robbed but the robbers dropped two trioboles. 90 coins were found in the burial #22(the second half of IV c. B.C.) unearthed by D.Kacharava in 2004. According to the observations of the archaeologists, in both cases the dead seemed to be holding purses containing coins. The discovery of golden stones alongside with golden and silver coins in rich burials of Vani (the 5th-3rd c. B.C.) acquires great importance (burials #6, 11,16,14). It testifies once again to the function of small value nominals of Colchian coins. Golden coins and stones, it seems,

were used in large-scale international trade deals. Golden stone (pic.7) discovered in the rich burial (#6) Of a Colchian female weighs 21, 6 gr. (#11-5gr., #16-247gr.) pointing to the existence of a certain metrological standard. Golden stone was also found in a rich burial of Sairche(V c. B. C.). The study of the discovered stones might throw light upon the mystery of Colchian monetary system and interrelation between premonetary forms of money and later-upon the interrelation between the ratio of golden staters and silver drachma. According to the ratio of 6 th-7 th c. B.C., golden stater weighing 8, 1 gr. equaled to the 108gr. of silver, while 8.4gr. of Dariks had the same value as 112gr. silver. (Zograff A., 1952, p. 42; Gramm M., 2004. p. 35, 36. 43). The real relative value of gold in relation to silver is unknown in Colchida but it is beyond doubt that it was determined by the country's inner market.

In connection with Vani town remains (town Surium) must be studied the treasure discovered in the maize garden of the village Sulori located in the valley of the river Sulori. From this treasure Vani Museum received 694 coins (Lebanidze L., 1999, p. 156), and the rest was scattered among the population. We have obtained information about 150 Colchuri tetri (pic.8) the weights of which come as follows:1,4gr.-3 coins; 1,7gr.-3coins; 1,8gr.-4coins; 1,9gr.-4coins; 2gr.-32coins;2,1gr.-91 coins; 2,2-39 coins; 2,3gr.-12coins;2,4gr.-2coins. Total weight amounts to 314 gr. The weight of the coins kept in the museum varies from 1, 48 to 2, 72 gr. (Lebanidze L., 1999, 157). The total weight of the treasure equals to 1,041kg. Differences in the weight of these coins in the first publication is explained by the peculiarities of technological processes. In small trade deals this difference did not have any practical significance, but in large scale trade operations it was necessary to weigh the silver money. This might account for the fact that in Sulori treasure as well as in "Potskho" treasure discovered near Nokalakevi there occur cut coins. In Vani and Kobuleti-Pichvnari lead scales of Attic weighing system have been found (Lortkipanidze G., 1966, p. 131-134), the basis of which is drachma. The formation of Sulori treasure must have been divided into two levels. At first the owner buried a small pot in which three silver foreign coins have been found alongside with ten coins of Colchuri tetri. If the treasure reflects the character of money circulation in the period when it was buried, then it is evident that foreign money in small amounts was in circulation alongside with local coins. All of three foreign coins like ordinary Colchian half-drachmas are anonymous:

1 Crezoid, averse: heads of a lion and a bull placed opposite each other.

Reverse: two quadratum incusum; weight: 5, 37 gr.; Lydia, epoch of King Krezi(561-564 B.C.) (Lebanidze L., 1999, p.165; Dundua G, Dundua T., 1999, p. 108) or its later variant struck in the times of Darios I, about V c. B.C. (Lortkipanidze O., 2002, p.206).

2) Dariki, evrese: an archer kneeling down, on the right side.

Reverse: quadratum incusum; weight: 5,25 gr. Sardi(!) Achaemenian Sikila issued approximately in 490 (Lortkipanidze O., 2002), though Achaemenian Sikila with above-described images were being struck in the times of the descendants of Darios I (523-486)(V-IV c. B.C.). (Zograff A., 1951, p.42; Elsen J., 2003, p.20, #230).

By this period Achaemenian Sikilas form basis for money circulation in Asia Minor and coastal zone of Ionia. They penetrated into Colchida via naval trade routes through Phazisi. Sulori treasure confirms the information concerning the discovery of Achaemenian Sikila alongside with Colchuri tetri in Surami in the middle of the the 19 th century (Bartlomeau Gr., 1843, pp.23, 63; Zograff A., 1945, p. 35).

3) Miletian Oboli, avers: the head of a lion on the right.

Reverse: Image of 4 Lotus flowers of star-like shape placed in a square; weight: 1, 22 gr. Issued between 540-530 years B.C. (Dundua T., 1997, p. 53; Colbi R., 1978, tab. 60, #1058, 166; Lortkipanidze o., 2002, p.206; J. Price, 1989 and J. Garrzadice, 1987)

These foreign coins show once again the significance of Phazisi in intermediated trade with Colchida which was perhaps really engaged "monetary expansion"(Dundua G, Dundua T., 1977, p. 32) in the 5 th-4 th c.c B.C. Alongside with this small treasure total weight of which equals to 32 gr. (According to the currency rates of the epoch in question, in relation to the gold. "Darikis" of Darios I (8,4gr.), it constitutes one third of its real value. A large treasure hidden in a clay pot weighing 12kg has also been discovered here. Its value equals to 12 golden staters. If the formation of the first treasure took a relatively short time, the latter is a result of a long collection process. There occur not only well-known series here (Golenko-Kapanadze series of V-VI are especially frequent), but so far unknown variants are also presented. It should be noted that in the treasure one Colchuri tetri with "A" symbol was found. This fact gives basis to date the second large treasure as far back as the end of the 4 th c. It is noteworthy that among the Colchuri tetri coins discovered in Vani rich burials of the second half of the 4 th c. there is not a single Colchian coin with letter- symbols! As far as the small treasure is concerned, if we have determined the date of Achaemenian Sikila correctly, then it can also be dated as far back as the 4 th c. B.C. Without taking the assumption that the above mentioned coins had circulated in Colchida for a long time, it would be impossible to ascribe them to one owner.

It is most important for us to find out the mechanisms of treasure collecting taking place in the 5 th-4 th c.c B.C. Provided that economy was highly-developed in Colchida, they cannot be connected with danger of war or some concrete religious-ritual acts (Lortkipanidze O., 2001, p. 178-194). It is a purely economic phenomenon connected in the first place with the inner market of the country, unified economic system, production of goods and trade.

At the same time each of the treasures of Colchuri tetri is a result of either long or short process of collection and is composed of savings of its owner. These coins possess their own internal objective value. It was permanently tied to the internal market economy where the value of silver in this concrete case must have been high. In our opinion, this fact in the final analysis caused the extraction of Colchuri tetri from circulation and a long process of its preservation in treasures throughout the whole country, be it mountainous regions or lowlands. (In Mestia museum 20 coins of Colchuri tetri discovered in this region are kept).

According to Gresham law (14 th c.), in everyday trade small value coins eliminate more valuable ones from monetary circulation. Due to this phenomenon in treasures composed of precious metals hardly ever occur the so-called credit coins. They used to lose their value as soon as they were removed from circulation. They were not recognized by the inner market of Colchida in the 6 th – 2 nd c. B.C. This fact might have pointed to the low level of the development of money system if not the circulation of Colchuri tetri in unusually great amounts (Kapanadze D., 1967, p.186). Their "extraordinary multitude" (Lortkipanidze O., 2002, p. 206) points to the specific economic conditions, high level of the trade organization existing in the country. (An interesting observation on money circulation in west Georgia in the second half of the 18 th century belongs to Iohann Giuldenschedt. According to his report, money was not issued in Imereti Kingdom and the principedom of Guria-Samegrelo and there were not any layers either. Only Turkish silver and gold coins were in circulation here. Copper change money was not in circulation at all, being replaced by small silver coins of low probe. They were most wide-spread coins (Gelashvili G., 1962, p. 263). They weighed 8 grannies (approximately 1, 2 gr.) and equaled to 1,5 kopeck according to Russian currency rates.

Every case of the discovery of Colchuri tetri treasures reflects exactly the nature of money circulation characteristic to a concrete region in a concrete cultural-historical epoch. Silver coins of small nominal (triobol-halfdrachmas) occupied leading position everywhere. The population placed its reliance on them and kept them with the hope of better future. Needless to say, the heavier the treasure is, the higher would be its market value. In large-scale trade deals, as mentioned above, they were weighed, while in small trade deals there was no necessity for that because defective or worn-out nominal lost its value and purchase capacity. The prices of articles and items of wide use in the 5 th- 4 th c. have also been established. For example, in antique world the price of a jug of wine varied from 4 drachmas to 10,5 drachmas; 1 metretes (40 liters) of olive oil cost 12 drachmas; the price of a goat did not exceed 10 drachmas and that of a cow varied from 50 drachmas up to 70 drachmas; a good horse was expensive, much more expensive than a slave-its price varied between 60 and 360 drachmas; an axe cost no more than 2 drachmas; the prices of other items of primary necessity come as

follows: clothes-up to 20 drachmas; shoes-no more than 8 drachmas(Selcuk Gur, o, 1998, p.48-49). The daily ration of bread was half Oboli; the same was the price of fish, vegetables (Shelov D., 1973, p.64). Approximately the same must have been the prices of hand-made things in Colchida; as for food, its prices were supposedly lower. In this fact found their expression economic interests of Phazisi selling for low prices Colchian raw materials. According to Strabo, they included precious wood, wax, products made of various materials etc. (Strabo, XII, 2, 17). In foreign trade international currency, inter-local, electrum (kizikins) and gold coins were used. They have been discovered for many times in Pichvnari and Vani. Gold stones discovered in burials of Vani and Sairkhe(5 th-4 th c.) also point to this fact. In antique world, wherever money and trade relations were highly-developed, gold and silver coins of precious metal were in intensive circulation. Activisation of social life and economic growth, evolution of social consciousness is noticeable everywhere. The money turns into a mechanism of its culturization or socialization. The coin replaced old primitive and prestigious values (Dalton G., 1975, pp.97) for the silver of a coin itself as a precious metal contained real consumer value. It is not an accident either that Colchuri tetri is distinguished with high-quality artistic images of religious character. Its aesthetic side corresponds to the taste and the level of cultural development of the society using this coin. In addition to this, Colchian coins were minted by highly-qualified professionals, not necessarily by Greek masters (Brund D., 1994, p.118, 119). The state institutions were interested in such specialists. Accordingly, their social status must have been high. The large-scale coin circulation in Colchida shows that money had become a necessity in every sphere of social life because in class society "tinkling of silver coins can be heard everywhere" (Brodell F., 1986, p.464). They are its indicators and a means of exploitation. Taxation institutions, tax collectors, taxpayers, state officials, owners of treasures emerge where coins are in circulation. At the same time treasure owners have to sell as much goods as possible and buy much less in order to make savings. In Cholchida of the 5 th-3 rd c.c c. B.C. gathering of coins and their removal from circulation points to this kind of money and trade relations. The observations of D.Kapanadze and T.Golenko on the formation of Colchian treasures are worth mentioning here. In their opinion:" In the process of the formation of treasures preference was given to older coins if they were of high probe and quality. The "Kobuleti treasure" containing perfect, deliberately selected coins confirms this opinion. "Its owner must have dealt with colossal amount of Colchuri tetri.(Golenko K., Kapanadze D., 1968, p.48, 45,46). The same can be said about Sulori treasure. Accordingly, the circulation of Colchuri tetri must be considered against the background of daily life of Colchian community for the money and trade relations made equally deep influence on each social group of settlements, governing circles or producers, vine-

growers etc. Developed money and trade relations replaced such conservative sphere of ideological and religious beliefs as burial ceremonies with established burial inventory. Colchian silver coins of the 5 th c. B.C. are necessary elements of burial inventory not only in coastal zone, but in inward regions of the country as well, in particular, in Kvirila valley, Sachkhre and Sairkhe. In burial pits of 5 th-4 th c. B.C. located there 34 Colchian halfdrachma-triobol coins have been found. (Nadiradze J., 1975, p.34-35, tab. XIV; Nadiradze J., 1990, p.38, tab. IV). In a hunter's burial pit '4 belonging to the second half of the V c. B.C. 4 Colchuri tetri have been discovered. Colchuri tetri has also been unearthed in Khashuri burial of 5 th c. B.C. Thus, a rule of burying Caron's Oboli with the dead (according to Greek mythology, money compensation paid to Caron for transferring spirits to the other world) (Carland R., 1998, pp.23, 49, 54) seems to have originated on local grounds (Kacharava D., Mjavanadze Z., 1986, p. 22). This supposition is further supported by the fact that small nominals of Colchian tetri were found in Kutaisi in cultural strata of 6 th-5 th c.c B.C. during the archaeological excavations carried out by O.Lanchava on Gabashvili Hill (Lortkipanidze O., 2002, p.207) and in the burial of the 5 th c. B.C. in the village Sairkhe of Ambrolauri district. (V.Gobejishvili's excavations; Golenko K., Kapanadze D., 1966, p.32). By this time cultural influence of Greek new-settlers on Hiterland could be only superficial. Under the condition of restricted relations it was unable to cause deep changes in local beliefs, to leave alone funeral-related rituals. In the country where small value change money circulated in so large amounts despite their regular extraction from circulation, needless to say, there was no place left for primitive exchange. On the basis of the country's inner market unified economic-geographic region was formed where "Colchuri tetri is a monetary realization of local juridical subject" (Dundua T., 2002, p.10) protected by state institutions.

Almost all Greek polices of the 6 th-4 th c.c B.C. issued police coins. The basis of this coin system was drachma (4,36gr.). As a rule, they were made of high-quality silver. The source of the material Sinope coins are made of has been found. Silver ore has been detected on the downstream current of the river Kizil Irmak (Halisa), near the place where today Merziphon, the so-called ores of Giumiushkhane are situated (Maksimov M., 1981, p.18). Famous silver ores of Lavrion situated in 40 kilometers from Athens was an inexhaustible source of city's income. Accordingly, chemical ingredients of Colchuri tetri, the source of material of multiple emissions, its economic basis are to be identified. The city's silver ore is supposed to have played a special role in the commercial success of Phazisi. It became a "basis for a large-scale monetary emission of silver" (Dundua T., 1997, p. 43). The location of silver ores of Phazisi, if they existed at all, has not been detected yet. It is not clear whether silver was imported from Athens or Sinope via naval routes or emissions of Colchuri tetri entirely depended on

cheap local materials(According to Z.Chichinadze's report, in Murguli gorge zinc, copper and iron were being mined as far back as antique period. The traces of their mining can be still seen (Chichinadze Z., 1913, p.211). For example, a famous traveller and scientist of the 18 th c. Giuldenschet remarked that it was cheap for Erekle II to exploit royal silver ores and "out of this high-quality silver the king made state money" (Gelashvili G., 1962, p.283, 285,313). It is quite possible that south-east Colchida provided Phazisi mint with cheap materials, silver stones. According to geological data there are no silver ores in mountainous part of Caucasus (Braund D., 1994, p. 121). According to Strabo, "On the east coast of Ponto, the territory of Mosiniks and Khalib-Caldeans, the inhabitants of the town Farnakia (later Kerasunt, today situated near the Turkish town Giresun) earned their living by metal mining." They obtained metals; first of all silver, from the earth" (Strabo, XII, 3, 21). This fact can be explained by their long exploitation. Strabo had no doubts that the reason of Argonauts' campaign was the rich gold and silver ores of Colchida (Strabo, 1, 2, 39).

Specialists paid attention to the fact that variations in the weight of Colchuri tetri (remidium) show noticeable deviations between 1,1-2,8gr (Kapanadze D.,1969,p.30). Gradual decrease of the weight and devastation of the probe of Colchuri tetri, the tendency of its degradation is evident (Dundua T., 1995, p.40). This fact must be considered in connection with a concrete political-economic situation existing in Colchida of Hellenistic period just as well as the problem of fake Colchian coins. According to the observation of D.Kapanadze, two Colchuri tetri coins made of copper have been discovered in Vani town remains (Kapanadze D., Lortkipanidze G., 1967, p.143). The reasons of their emergence must be searched for in economic policy of state institutions as it was in Athens during the Peloponnesian crisis. If this is a case of private initiative of coin forgers, then it is very difficult to find solution to this problem. In both cases the effect achieved on the expenses of the population seems to have been great (at least 1:8) (Vermush G., 1990, p.13) and if their emission had a massive character, then the authority of Colchuri tetri in its economic space would have decreased rapidly. It is quite possible that this factor also contributed to suspending its emissions in the last quarter of the 4 th c. though as we have already mentioned they still kept circulating in 3 rd c. A certain part of Colchian coins is so worn-out due to their long circulation that their weight has decreased twice, varying from 0,60 to 0,80 gr. Accordingly, the purchase capacity of these coins must have decreased. Due to this fact in the market trade deals were to be arranged not only according to the rate of the nominal, but also by the weight of silver coins and their value. In Colchida just as in the whole antique world precious metals, gold and silver coins remained as the most reliable exchange goods. In our conclusion, mass emissions of Colchuri tetri(hemi-drachmas weighing 2,18 on the average) was tied to the stabile and reliable Greek

money system of silver drachma.

Traditionally the quality of probe of the quality of silver was identified visually. For example, in the guidebook of Gali Area Studies Museum about the Barghebi treasure we read: "Difference in the probe of silver is noticeable. A part of the coins are made of comparatively high-quality silver, the rest are made of low-quality silver" (Zukhbaia V., Khvistani R., 2000, p.69). Specialists often find out the quality of the probe according to patina. The observation on Colchuri tetri coins shows that their authenticity was checked by means of the circles made on the coin core even in ancient times. As we have already mentioned, among coins of Colchuri tetri there occur copper coins covered with thin layer of silver (pic.9). The treasure of Colchian coins discovered in the village Ergeta of Zugdidi district only a small part of which (79 coins) reached the State Museum of Georgia is of special interest for us. All of them have Greek letter-symbols, mostly "ΣΟ", pointing to a concrete chronological group. According to the observation of G. Dundua, the absolute majority of the coins of this treasure including 11 bits and pieces "are covered with reddish bronze, some of them are entirely made of copper."

In 1950 a chemist T. Aroshidze with the so-called method of drops studied the ingredients of 4 coins of Colchuri tetri and obtained a very considerable result (see table I): the quantity of copper in the coins examined varied from 48, 00% to 71,73 %. Accordingly, the amount of silver varied from 28, 42% to 51,17 %. One of the coins contains only 2% of silver. Two coins do not contain gold (Aroshidze T.V., 1950, p.9), thus pointing to the fact that materials from various ores had been used (Magakian I., 1956, p. 252-265). Nugget silver is rare in nature. It is obtained together with accompanying natural resources containing polymetals such as Argeniti(Ag₂S), Prustiti(Ag₃AsS₃) and etc. It can also be found in the so-called rusty natural resources, in the lead-zinc ores with copper ingredient. Needless to say, these restricted data are not sufficient to draw far-going conclusions but it can be supposed that certain series of Colchuri tetri were made of silver mingled with copper (Braud D., 1994, p.121).

Table I

The Name of the Coin		Colchuri tetri of Ordinary Type			
		1		3	4
Weight and Chemical Ingredients of the Coin					
Weight			8.10	7.17	8.75
Cu	0.012	71.73	48.00	56.38(1)	55.81
Ag		28.42	51.17	40.97	39.51
PB		----	----	----	1.92
Au		0.36	----	----	0.709
Sn		----	0.30	0.05	0.18
Ni		----	----	----	----
Fe		----	----	----	----
Zn		----	----	----	----
Mn		----	----	----	----
Al		----	----	----	----
Co		----	----	----	----
Cr		----	----	----	----
Yn		----	----	----	----
SB		----	----	----	----
As		----	----	----	----
Cd		----	----	----	----
Bi		----	----	----	----
Ba		----	----	----	----
S		----	----	----	0.10
Sum Total		100.51	99.47	97.40	98.223

It is quite possible that Prof. D.Kapanadze took T.Arashidze's information as a starting point when in his commentaries on E.Pakhomov's monograph he did not agree to the following conclusion of his colleague:" Though it is true that Colchuri tetri coins are of different quality, but is always of a rather good probe"(see Pakhomov E., 1970, p. 10, 278). In Kapanadze's opinion, in the course of the long process of the emission of Colchuri tetri coins "their probe varied from pure metal to a very low level" (Kapanadze D., 1995, p. 35). This kind of copper coins covered with thin silver layer can be found in Barghebi treasure and was also discovered in the material handed in by us for proper analysis (see table III).

In our opinion, even these scanty data will suffice to confirm that in certain series of Colchuri tetri coins the devastation of the probe of silver is noticeable, perhaps done on purpose. The mass production of suberative coins requires proper mastery, skills and different technologies. A copper core coins the melting temperature of which equaled to 1083C was put in melted silver the melting temperature of which equals to 960C. During this process silver tightly embraced and covered it with a thin plate; after that the product was further elaborated by means of a punch. It is by no means an easy task to distinguish them from normal coins. Little by little in the process of circulation a coin was getting more and more worn out and the forgery was eventually revealed. The results of chemical analysis at our disposal(see table I-III) gives us basis to assume that silver stones arrived at Phazisi mint from ores, mines and sources of different quality and origin. Besides, there are no modern tools in Georgia –X-ray analyzer of AP-104 type. This tool would enable us to get its complete spectrum and even show microelements without damaging coins. At this stage of research we are compelled to reduce the quantity of the coins to be analyzed; not to take chemical analysis of museum exhibits but accidentally discovered coins and those given by collectors for this purpose (total of 10 coins). (Their chemical analysis has been carried out at the Laboratory of Chemical Analysis of the Georgian Technical University by the doctor of technical sciences O. Phophoradze. We would like extend special thanks to him for that).

Table II

№	The Name of the Probe	Probe №	Massive Share of Elements %								
			Ag	Cu	Au	Sn	Bi	Ti	Ni	as	Pb
1	Cholchuri Tetri	№1	54,0	43,8	0,003	—	0,005	0,01	0,001	—	0,01
2	Hemi-drachmas	№2	48,3	49,5	0,004	—	0,003	0,01	—	—	0,007
3	Accidental Findings	№3	53,7	43,7	0,006	0,002	0,006	0,01	0,008	—	0,02
4	From Private Hoards	№4	54,8	41,7	0,004	—	0,02	0,01	—	—	0,03

Table III

Chemical Ingredients of Silver Coins

№	Name of the Brand	Name of the Item	Date of the Item	Place of the Definition	Percentage of Chemical Elements									
					Ag	Sb	Sn	Si	Cu	Pb	As	Fe	Sum Total	
					6	7	8	9	10	11	12	13	14	
1	Chelchun Ten	Surface	4	92.46	--	--	--	2.70	0.95	---	--	--	96.11	
			6	96.41	--	--	--	1.42	0.52	---	0.03	--	98.38	
			8	96.68	--	--	0.06	1.56	0.65	---	--	--	98.93	
			9	94.91	0.15	--	0.11	1.43	---	1.39	---	--	97.99	
			3	37.43	--	--	0.01	0.07	0.55	0.01	---	--	88.07	
		Width	5	67.02	--	--	---	30.92	1.72	0.14	---	--	--	99.8
			7	16.55	--	--	---	76.47	3.45	0.21	---	--	--	96.68
			9	77.67	--	--	---	13.74	8.35	0.19	---	--	--	99.86
			11	91.74	--	0.09	0.02	3.89	0.83	2.40	0.10	--	--	99.07
			12	93.93	--	0.06	0.04	3.89	1.57	---	0.04	--	--	99.53
2	Chelchun Ten	Surface	18	93.30	--	--	--	3.33	2.52	---	---	---	99.15	
			13	51.76	0.03	--	0.08	47.58	---	0.03	---	--	99.48	
			16	47.59	--	--	0.26	48.05	3.13	0.50	---	--	99.53	
			17	57.59	--	--	0.09	31.34	8.66	1.20	---	--	98.88	
			18	8.65	--	--	---	83.61	4.50	0.13	---	--	96.89	
		Width	14	90.27	0.12	0.20	0.16	8.13	--	--	0.03	---	--	98.91
			15	90.56	0.02	0.08	--	8.74	0.35	---	0.01	---	--	99.76
			16	92.15	--	0.06	0.07	7.46	---	---	---	---	--	99.74
			20	0.97	0.05	--	0.07	77.02	0.78	---	0.02	---	--	78.91
			20	90.70	---	---	---	8.66	---	---	---	---	--	99.36
3	Chelchun Ten	Surface	22	25.27	---	---	---	70.88	3.81	---	---	---	99.96	
			25	70.63	0.21	---	0.05	26.08	2.66	--	---	--	99.63	
			31	76.16	---	---	0.06	21.95	0.57	0.41	---	--	99.15	
			6	90.34	---	---	---	6.90	---	2.67	0.03	---	99.94	
			8	91.32	0.06	---	---	7.83	---	---	0.01	---	99.22	
		Width	9	90.01	---	---	---	7.22	0.05	0.02	---	---	--	97.3
			6	12.91	---	---	---	66.51	---	---	---	---	--	79.42
			9	88.81	---	0.14	0.52	8.85	1.53	---	0.09	---	--	99.94
			32	89.01	---	---	0.12	6.96	1.67	---	---	---	--	97.76
			33	73.66	---	---	---	25.45	---	---	---	---	--	99.11
4	Chelchun Ten	Surface	21	90.18	0.22	---	0.20	1.97	2.69	---	---	---	95.26	
			22	91.37	0.03	0.01	---	4.47	0.56	---	---	---	96.44	
			23	90.93	---	0.01	---	4.87	---	3.43	---	---	99.24	
			36	75.03	0.01	---	0.30	20.04	3.58	0.28	---	---	99.24	
			38	0.06	0.06	---	0.07	91.19	7.92	0.15	---	---	99.45	
		Width	39	7.12	---	---	0.03	84.54	0.20	---	---	---	--	91.89
			43	81.37	---	---	0.17	13.79	2.25	0.21	---	---	--	97.79
			1	90.92	0.07	---	---	3.98	1.52	2.91	0.02	---	--	99.42
			2	95.98	---	---	---	3.10	0.61	---	0.06	---	--	99.75
			3	91.36	---	---	---	3.67	0.96	---	0.05	---	--	96.04
6	Chelchun Ten	Surface	47	79.43	---	---	0.02	0.03	---	---	---	---	79.48	
			49	68.71	---	---	0.03	10.45	3.92	0.24	---	---	83.35	
			50	29.41	---	---	0.06	67.78	2.01	0.36	---	---	99.62	
			52	70.14	---	---	0.21	27.86	---	0.78	---	---	98.99	
		Width	53	11.41	---	---	0.22	71.95	2.05	0.03	---	---	--	85.68

Table III

Chemical Ingredients of Silver Coins

N	Name of the Bural	Name of the Item	Detail of the Item	Place of the Definition	Percentage of Chemical Elements						
					Ag	Sb	Si	Cu	Pb	As	Sum Total
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7		Cholchun Tetri	Surface	2	92.11	---	---	4.61	2.45	0.35	99.52
				3	92.77	---	---	4.04	2.18	0.39	99.38
				5	92.07	---	---	3.26	---	0.15	95.48
				3	15.15	---	---	80.27	2.38	0.35	98.15
			Width	6	17.40	---	---	80.69	0.97	0.45	99.51
				9	86.87	---	---	9.56	3.56	---	99.99
				12	85.10	---	---	9.60	0.48	0.24	95.42
8		Cholchuri Tetri	Surface	6	94.18	---	---	2.67	2.18	---	99.03
				8	94.41	---	---	3.86	0.13	0.43	98.83
				9	92.71	---	0.04	4.50	---	---	97.25
					77.14	0.03	0.87	4.09	---	0.17	82.3
			Width	16	18.08	---	0.02	79.91	---	0.06	98.07
				17	86.49	---	---	11.48	1.31	0.01	99.29
				19	91.09	---	---	6.84	0.54	0.30	98.77
9		Cholchuri Tetri	Surface	8	90.87	---	---	6.49	---	0.39	97.75
				9	92.30	---	---	4.75	1.57	0.66	99.28
				11	90.94	---	---	5.79	0.68	0.53	97.94
				29	17.58	0.07	---	79.26	0.90	0.1	97.91
			Width	31	85.85	---	---	11.35	1.72	0.49	99.41
				33	15.17	0.06	---	80.03	1.65	0.27	97.18
				34	87.17	---	---	10.26	2.27	---	99.7
10		Cholchuri Tetri	Surface	17	89.05	0.03	---	5.09	2.18	---	96.35
				18	92.42	0.04	---	6.00	---	---	98.46
				19	96.51	---	---	1.89	---	---	98.4
				21	21.69	0.07	---	75.02	1.11	0.82	98.71
			Width	25	60.48	---	0.14	39.09	---	0.02	99.73
				26	77.23	0.08	---	20.81	1.39	0.40	99.91
				28	90.86	---	---	8.81	---	---	99.67

The chemical analysis of Colchuri tetri coins presented in tables I-III despite their small amount, gives basis to draw some conclusions. The probe of the coins reflects rally existent monetary policy in the result of which the share of copper exceeded 50%. We have no idea how Colchian inner market reacted to this but that Phasis increased its income at least twice is for certain. Strabo's statement shows the great role the city played in the economy of Colchis. According to him, Phasis is a market place of the Colchians (Strabo, XI, II,17), while the east part of Pontus Euxinos was also considered to be the Colchian sea. (Strabo, II,1,6). Via these naval routes in the 5 th-3 rdc. B.C. Phasis and its mediatory foreign trade take leading position. It is not accidental that in Panticapaeum, in Nymphaeum two Colchian hemi-drachmas have been discovered in Archaic level of Demetra Temple. (Skudniva B.M., 1952, p.238-242). On the north coast of the Black Sea Colchian wine containers are to be found frequently. This demonstrates the great significance of vine-growing for the economy of Colchis.

Colchian amphorae have been discovered in Panticapaeum, Mirmekion, Tyratika etc. It is to be supposed that oil, wax, honey, wine etc. were exported from Colchis (Inadze M., 1962, p.98-99). As it is known, wine-jug burials spread in west Georgia in the 5 th -2 nd c B.C. are associated with wine-growers inhabiting villages. In these burials Colchuri tetri coins have been discovered. The observation on their topography shows that they spread throughout the country not only via trade route of Phasis-Kvirila but also via interregional (Abkhazia, Samegrelo, Guria, Ajara, Imereti etc.) roads. Colchuri tetri coins have been found in mountainous districts (Mestia, Lentekhi, Oni) as well as in Shida Kartli, Near Tskhinvali and in the Borjomi valley. These coin findings confirm intensive circulation of money and goods and active functioning of communications. Provided this background Strabo's information about the existence of 120 bridges on the main trade route of Rioni-Kvirila sounds fairly convincing. (Strabo, XI,3-4). The spread area of Colchuri tetri ascertains the existence of unified economic space in west Georgia in the 5 th- 3rd c.c B.C provided by Colchian statehood. At the same time the frequency of coin findings testify to the class differentiation and high level of state consolidation (Kakhidze A. Vickers M., 2004, p.47). According to archaeological evidences, the economy of Colchis was dynamically developing due to the political stabilization in the 5 th- 4 th c B.C. Colchuri tetri minted at the end of 6 th B.C. as a Phasis city coin turned into the leading money entity, national currency which continued circulation in the 2 nd c B.C. by inertia.

This is our view of economic and cultural life of Colchis in the 5 th- 4 th c. B.C. based on the culturological analysis of Colchuri tetri.

Afterword

“Colchuri Tetri” (Colchian coins) is a general name for a silver coins struck in western Georgia in the 6th - 4th centuries B.C. This denomination is conditioned by numerous hemidrachmas, so-called ordinary II type triobols which have been the subject of our review. Connection of all the eight types of these coins with the mint of Phasis (Poti), the city-state, Milesian colony is attested by large majority of scholars. according to epigraphic data the cult of colonists protector, Apollo Hegemon-existed in this city.

Here we intentionally by-pass big nominals of the famous monetary groups-tetradracmas and didrachmas, high probe and high-artistic coins, which have been widely discussed. However, some problems they raised still remain unsolved (Dundua G. 2003.p.33). Unlike the ordinary II type half-drachmas, their weight data (10.40gr, 12 72gr, 12, 8gr, 8.6.8.9 9, 9gr) do not correspond to the Attic monetary weight system (tetradrachma there weight 17, 2gr, didrachma-8, 6gr, drachma 4, 3gr. See Sear R. David. 1996 p. XXX II). Since the average weight of Colchian hemidrachmas, which according to data at our disposal must have constituted 2, then it follows that the basis of this Colchuri tetri is an Attic drachma-i.e. six obols. It should also be said, that drachma, according to our observations, was not practically circulated within the inner (home) market of Colchis. As regards 5, 5gr silver coin with a lion and bull's head, the unique type of the Kutaisi museum, believed to be a Colchian drachma (Karanadze D. 1955. c. 33) , it might have belonged to another monetary system based on stater. (Dundua g. 2002. p.7) It seems likely, that in ancient Georgia existed the double system of coin minting, a definite scale might have been adopted (worked out) based on gold (stater) and silver (drachma) with its conjuncture determined by home and foreign market. According to the specialists observations within this concrete typological limits of Colchian tetri, the distinct tendency of nominal decrease is apparrent (Dundua G. 2002 p.6). Serial emissions of big nominals with low self-cost served as an economic basis of monetary policy. However, they are not traced in Colchis of the late 5th – 4th centuries.

The existence of coins with smooth surfsace, so called coin circles, half-finished coin types in the treasures of Colchuri tetri testifies once again the fact of mass emissions of regional origin. They were so widely spread, that according to the newspaper “Bank +” they still remain abundant on the territory of Western Georgia (See Khubuluri 's letter “From colchuri tetri to the mint of King David Agmashenebeli “ 1997.N33).

Bibliography

- Abramishvili T., Numismatic Materials Discovered by Nokalakevi Archaeological Expedition in Recent Years. Nokalakevi, III Tbilisi, 1993.
- Abramishvili T., Coin Findings by Nokalakevi-Archeopolis Archaeological Expedition. 1978-1982. Nokalakevi, II Tbilisi, 1987
- Archaeological Monuments of Antique Period in West Georgia. Georgian Archaeology Tbilisi 1959
- Aroshidze T.V., Chemical Ingredients of Georgian Coins. Auto reference of Doctoral Dissertation. Tbilisi, 1950
- Baltunova A.I., Colchian Coins. MAH.'4, 1973
- Betekhtin A., A course on Minerology., Tbilisi, 1957.
- Brodel F., Structures of Everyday Life, Possible and Impossible. I. M.1986
- Braund D., Georgia in Antiquity, Oxford, London, 1994
- Dalton G., Primitive Money, "American Anthropologist", 1965, '1
- David R Sear., Greek coins and Their values, II Asia and North Africa. London, 1996
- Dundua G., Colchuri Tetri (A General Survey). Iberia-Colcheti.'1 Tbilisi, 2003
- Dundua G., Colchuri Tetri. Dzeglis Megobari, 1970, XXIII
- Dundua G., On the Genesis of Colchuri tetri with the Head of a Lion. Tbilisi, 1972, Matsne, 1972, '1
- Dundua G., Sinopian coin Findings in Georgia. Matsne, 1971, '1.
- Dundua T., Colchuri Tetri and Some Issues from the History of Colchida. Tbilisi, 2002
- Dundua G., Kakhidze A., Issues of Genesis of Cholchuri Tetri. Matsne, '4, 1978
- Dundua G., Kakhidze A., Issues of Genesis of Cholchuri Tetri. Matsne,1979, 32
- Dundua T., Georgia within the European Integration as seen in Coinage. Tb. 1969, pp. 7,8
- Dundua T., Georgia within the European Integration (Short Intercultural Stories). Tbilisi, 1999
- Dundua T., Georgia and the West According to Numismatic Materials. Tbilisi, 1995
- Dundua T., Georgian Ethno-cultural Evolution and the West According to Numismatic Materials. Tbilisi, 1997
- Dundua G.H., Lortkipanidze G., Money Circulation in Central Colchida. Tbilisi, 1983
- Dundua G.F., One more Time on the Genesis of Colchian Coins. PGCNECBS Tbilisi, 1970.
- Dundua G F, Numismatics of Ancient Georgia. Tbilisi, 1987
- Dundua G Lordkipanidze G., Hellenistic coins from the site of Vani, in Colchis (Western Georgia) NC, vol. XIX, 1979
- Eliava G., Historical Monuments From the Gorges of Abasha and Tekhura. Tbilisi, 1971
- Forbes R., Metallurgy in the antiquity; Leiden, 1950, p.322
- Gamkrelidze G., Historical-typological Studies. Tbilisi, 1993
- Gvinchidze G., The Burial Monuments of Nokalakevi. Nkalakevi I , p.170
- Gvinchidze G., The Burials of IV B.C.-VI B.C. from the Basin of the River Tekhura. Iberia-

Colcheti. '1. Tbilisi, 2003

- Gelashvili G., Giuldenschedt's Travel in Georgia, I, Tbilisi, 1965
- Georgian Archaeology; A. Apakidze, N. Berdzenishvili
- Georgian Aracheology; G. Gobejishvili, A. kalandadze, G. Lomtadize, O. Japaridze; Tbilisi, 1959
- Golenko K., Notes on the Circulation of Roman Coins in Trans-Caucasus MAH, 1971, '4, p.47
- Golenko K., Coins From Nimfea Excavations. Nimfea 1939-1970, XI, 1974
- Golenko K., Kapanadze D., Four treasures of Colchian Coins. Numismatics and and Epi-
graphics. VI, M., 1966
- Golenko K., Money Circulation In Colchida in Roman Times., L.1964
- Grebenkin V., Zaganailo A., On the Question of the Use of Statistic Methods in the Study of
Monetary Systems. Num. Prich, Kiev, 1982
- Iessen A., Pasek T., Gold of Caucasus. MSAIMC, ed. 110, 1935
- Inadze M., The Society of Ancient Colchida. Tbilisi, 1974
- Inadze M., The Question of Self-Government of Coastal Cities in Ancient Colchida. Geor-
gian Academy of Sciences. Moambe, v. XXI, '2, Tbilisi, 1952
- Inadze M., From the History of Trade Relations in Colchida. Caucasian-Near East Collection. II 1962
- Inadze M., Coastal Cities in Ancient Colchida. Tbilisi 1968
- Jikia L., Wine-Jug Burials From Kutaisi Surroundings. MKEM IV
- Jikia L., Archaeological Monuments of Kutaisi and its Surroundings. Kutaisi 1993
- Jikia L., Archaeological Monuments of Kutaisi and its Surroundings. Auto Reference of
Doctoral Dissertation. Tbilisi, 1979
- Kapanadze D., Georgian Numismatics. Tbilisi, 1969(Second Edition)
- Kapanadze D., Lortkipanidze G., Coins of Antique Period from Vani Nakalakari. Tbilisi, Tsiskari, '8, 1967
- Kapanadze D.G., Georgian Numismatics. 1955
- Kapanadze D.G., Golenko K., On the Question of the Genesis of Colchian Coins. MAH '4 1957
- Kacharava D., Mjavanadze Z., The Account of the work Carried out on the Upper Terrace of
Nakalakari. Vani VIII Tbilisi, 1986
- Kiguradze N., Coins from Dapnari burial. Dzeglis Megobari. Tbilisi, 1970
- Kiguradze N., Dapnari Burial. Tbilisi, 1976
- Kiguradze N., Lortkipanidze G., Dapnari Village and the Burial. KSIA AN USSR, 1977
- Lang D. M., Studies in the Numismatic history of Georgia, New York, 1955
- Lortkipanidze G., On the Colchian Weighing System. Culture of Antique World. M., 1966
- Lortkipanidze G., Greek-Colchian Interrelations in VI-IV c. B.C. MAH 1982 '2
- Lortkipanidze G., Greek-Colchian Interrelations in VI-IV c. B.C. PGCNECBS Tbilisi 1979
- Lortkipanidze O., Phazisi as a River Deity. For the Iconography of the I Type of Colchian
Great Drachma. Studies. Tbilisi, 1998,'1

- Lortkipanidze O., *At the Beginnings of Ancient Georgian Civilization*. Tbilisi, 2002
- Lortkipanidze O., "Treasures' in Bronze Culture of Colchida. (An Attempt of the Definition of the Function and Cultural-Sociological Interpretation). *Studies, Addition VI*, p. 178-194, Tbilisi, 2001
- Magakian I., *Ore Deposits*. Moscow. 1955
- Matiashvili N., *Issues of the History of Colchida of Hellenistic Period*. Post-doctoral Dissertation. Tbilisi, 2002
- Matiashvili N., *On the Iconography of Colchian Pagan Pantheon*. Caucasian-Near East Collection. XI, Tbilisi, 2004
- Minerals. VI, *A Guide*. M., 1960
- Mitsishvili N., *On the Question of the Iconography of Colchuri tetri*. TSU, History of Georgia Department. Proceedings of Scientific Conference. Tbilisi, 2002, p.5-6
- Morkov A.K., *Ancient Numismatics*. SPB, 1901
- Nadiradze J., *Saikhe-the Most Ancient Town of Georgia*. I, Tbilisi, 1990
- Nadiradze J., *Archaeological Monuments of Kvirila Gorge*. Tbilisi 1975
- National Technical University of Athens. *Lavrion Technological cultural park*. Athens, 2002
- Pailodze A., *Matiane of Khoni*. Tbilisi, 1999
- Pakhomov E.A., *Georgian Coins*. I SPB, 1910
- Pakhomov E.A., *Georgian Coins*. Tbilisi, 1970
- Pakhomov E.A., *Some Words About the Genesis of Pictures of Colchian Coins*. Batumi, 1911
- Pakhomov E., A., *Georgian Coins*, Tbilisi, 1970 (Second Edition)
- Selcuk Cür Ö., *Daily Life in ancient times*; İstambul, 1998
- Skudnova V.N., *Colchian Coin Findings in Nimfee*. MAH, 952 '2
- Shtrubol G., Zimmer Z.Kh., *Minerological Dictionary*. M., 1987
- Shelov D. B., *Trade and Money Circulation*. Antique Civilisation. M., 1973
- Tolordava V., *Funeral Rites in Georgia of Hellenistic Period*. Tbilisi, 1980
- Vani I, Tbilisi, 1972
- Vani VI, Tbilisi, 1981
- Vani VIII, Tbilisi, 1986
- Zukhbaia V, Khvistani R., *Gali Museum of Area Studies*. Tbilisi, 2000
- Zograff A., *Distribution of Antique Coin Findings in Caucasus*. Proceedings of the Numismatic Department of Hermitage., Leningrad, 1945
- Zograff A., *Antique Coins*. M-L 1951
- Dundua G., *Les Kolkhidki dialogues d'histoire ancienne*. Paris, 1982
- Jean Elsen., *Le grain d'orge et le système pondéral et monétaire attique*. Bruxelles 2001
- Jean Elsen., *Vente Publique veiling Auction*. Auction 74, 2003, #230, 231 p.20
- Lebanidze L., *Le tresor monetaire de Sulori*. La Mer Noire Zone Le Contacts, 1999

Illustration

- Pic.1. Spread area of colchis tetri
Pic.2. Diferent tips of cholchian tetris
Pic.3. The treasures of colchuri tetri
Pic.4. Colchuri tetri coins with Greek letter-symbols (the last quarter of IV c. B. C.)
Pic.5. Locations of wine-jug burials
Pic.6.a Colchuri tetri coins from private hoards
Pic.6.b Colchuri tetri coins from private hoards
Pic.7. Golden Stone from Vani burial '6(the first half of IV c. B.C.)
Pic.8.a Colchuri tetri coins from Sulori treasure
Pic.8.b Colchuri tetri coins from Sulori treasure
Pic.9. Situational plans of antique settlements on the middle waist of the River Rioni
Pic.10-11. Georgian European maps from the 17 th-18-th centuries (from Collection of G Janjgava).
Pic.12.a The Sulori treasure (from the main part).
Pic.12.b The Sulori treasure (the main part).
Pic.13. Edition to Table III, parts of Kolkhuri Tetris.
Pic.14-17. The Khoni treasure (from the main part).

A List of Abbreviations

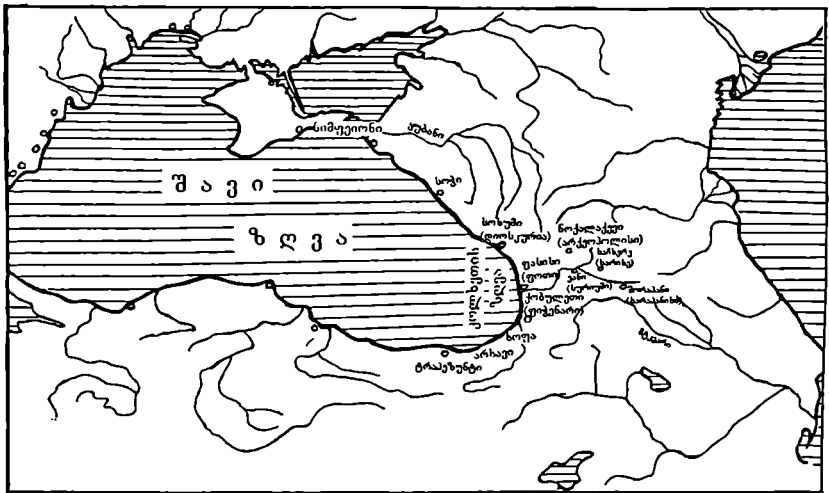
- MAH - Messenger of Ancient History
MSSA – Materials and Studies in Soviet Archaeology
SA-Soviet Archaeology
PGCNECBS– Problems of Greek Colonization of North and East Coast of the Black Sea
IHMC – Institute of the History of Material Culture
MSAIMC – Messenger of State Academic Institute of Material Culture
NE - Numismatics and Epigraphics
NC - The Numismatic Chronicle
MKEM- Materials of Kutaisi Ethnographic Museum
GSE-Georgian Soviet Encyclopaedia

Thin layer of silver
stratum of copper-silver mingle
thin layer of silver
stratum of copper-silver mingle

სურ.1. კოლხური თეთრების გავრცელების რუკა

Рис.1. Ареал колхидок

Рис.1. Spread area of colchis tetri

- 1.სოკი 2. სოხუმი 3. ჩობანლუკი 4. გულრიფში 5. გალი 6. ოჩამჩირე 7. დარჩელი
- 8.ზუგდიდი 9.აბაშა 10.მარტვილი 11.სენაკი 12.ნოქალაქევი 13.ისულა 14.ორულუ
- 15.ნოსირი 16.პალური 17.ხედობანი 18.გოგრეტი 19.ბუკისციხე 20.დაფნარი
- 21.საჯავახო 22.ქემოხეთა 23.ნიგორზღვა 24.ბერძინსწყარო 25.დაბლაგოში
- 26.მთისძირი 27.ციხესულორი 28.გორა 29.ეანი 30.ხონი 31.დიდიჯიხაიში 32.ქუთაისი
- 33.ვარსული 34.ბანოჯა 35.ოფჩა 36.მალდაკი 37.ზესტაფონი 38.ქვიტირი 39.კაცხი
- 40.ფარცხანაყანევი 41.ოდილაური 42.სანხეუე 43.ქორეთი 44.კეიხი 45.სოხტა

სურ.2. კოლხური თეთრები სხვადასხვა ტიპისა

Рис.2. Колхидки разных типов

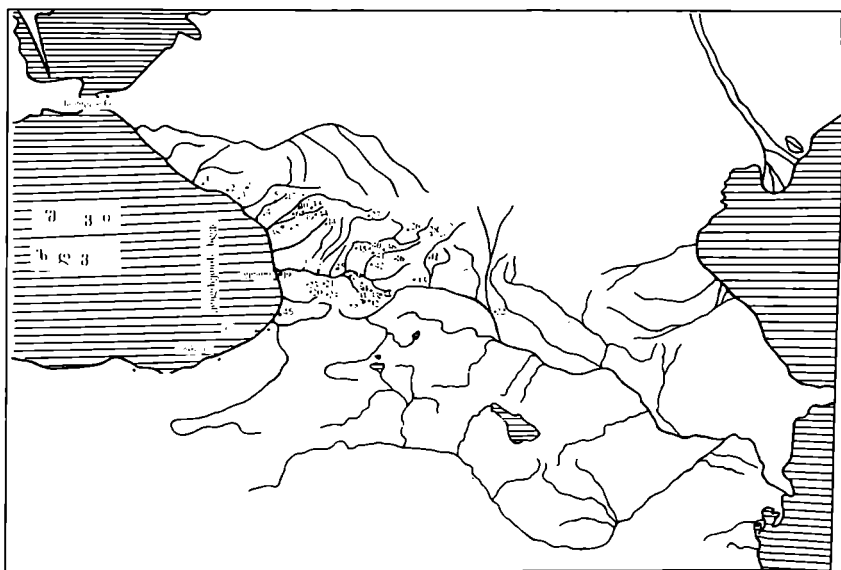
Pic.2. Different tips of cholchian tetris

სურ.3. კოლხური თეთრების განძები

Рис.3. Клады колхидок

Рис.3. The treasures of colchuri tettri

1.გუდაუთა(ფხირცხა) 2.ეშერა 3.სოხუმი 4.გუგლიფში(პარნაუტი) 5.გალი
6.საბურიო(არი განძი) 7.ნაბაკევი 8.ახალი აბასთუმანი 9.რუხი 10.'სუგდიდი
11.კითაწკარი 12.ანაკლია 13.ურტეკა 14.ქარიეტა 15.აბაშა 16.ჯულია 19.ფოთი(სამი
განძი) 20.ჯუმათი-ნიგეზიანი 21.ნიგოეთი 22.ნორიო 23.ჩიბათი 24.ჩოჩეთი
25.მური(მურის ციხე) 26.ონი 27.კაკერი 28.სოხთა 29.საჯავახო 30.დაბლაგომი
31.მთისიბრი 32.მიქელეფონი 32.ბზეანი 34.სულორი 35.ხინი(ოთხი განძი)

სურ.4. ბერძნული ასო-ნიშნებიანი კოლხური თეთრები ძვ. წ. IV ს. ბოლო მეოთხედი

Рис.4. Колхидки с греческими буквами, последняя четверть IV в. до н.э.

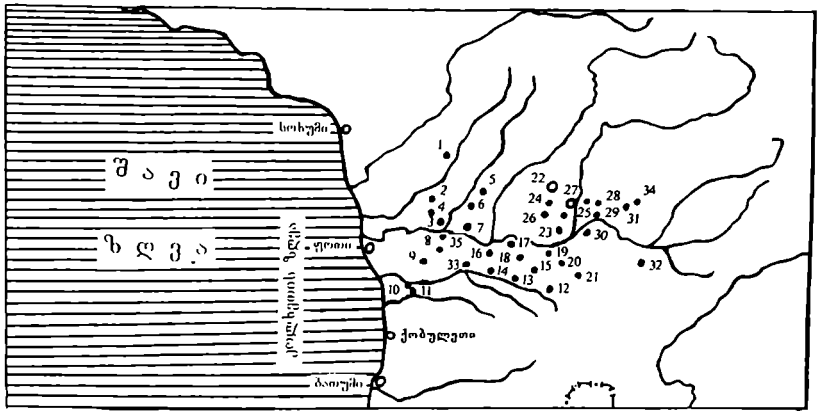
Pic.4. Colchuri tetri coins with Greek letter-symbols (the last quarter of IV c. B. C.)

სურ.5. დასავლეთ საქართველოში ქვეერსამარხების გავრცელების რუკა ძვ.წ. IV II სს

Рис.5. Места выявления кувшинных погребении

Pic.5. Locations of wine-jug burials

1.სხორეუკუ 2.თეკლათი 3.ოსულა 4.ბატნაოხურე 5.ბანისა 6.ნოქალაქევი 7.სენათი 8.დანსუეთი 9.ნიბათი 10.ხედობანი 15.ქეეძოსეთი 16.საჯავახო 17.დაფნარი 18.დაბლაგომი 19.მთისძირი 20.ციხესულორი 21.ტყელეანი 22.წყალტუბო 23.ბანოჯა 24.მალლაკი 25.ქიტირი 26.ფარცხანაყანევი 27.ქუთაისი 28.გოდოგანი

სურ.6.ა კოლხური თეთრები კერძო კოლექციიდან

Рис.6.а Колхидки из частных коллекций

Рис.6.а Colchuri tetri coins from private hoards

სურ.6.ბ კოლხური თეთრები კერძო კოლექციებიდან

Рис.6.б Колхидки из частных коллекций

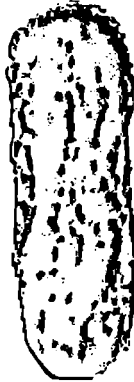
Pic.6.b Colchuri tetri coins from private hoards

სურ.7. ოქროს ზოლი ვანის №6 სამარხიდან ძვ. წ. I სს. I ნახევარი

Рис.7. Золотой слиток из погребения № 6 в Вани, первая половина IV в. до н.э.

Pic.7. Golden Stone from Vani burial №6(the first half of IV c. B.C.)

წონა: 21,46 გრ.

სურ.8.ა მოსახლეობაში გაბნეული კოლხური თეთრები სულორის განძიდან. ავერსი

Рис.8.а Колхидки из Сулорского клада

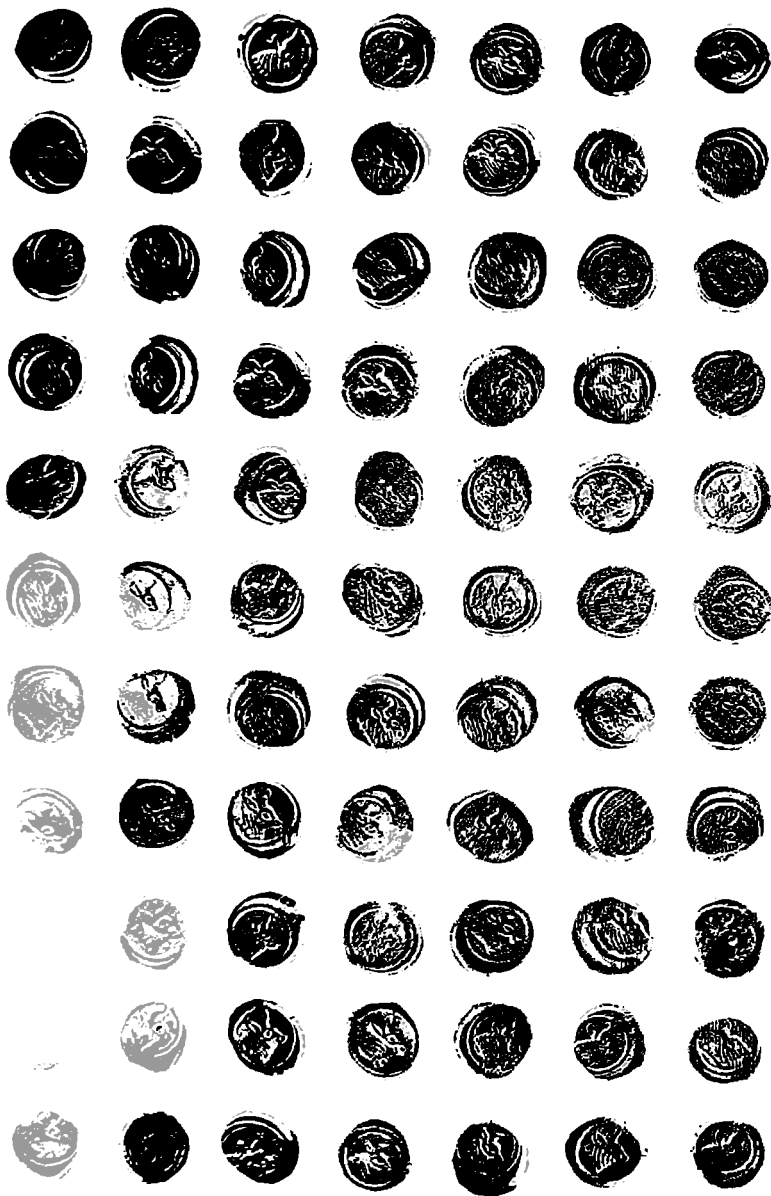
Pic.8.a Colchuri tetri coins from Sulori treasure

სურ.8.ბ მოსახლეობაში გაბნეული კოლხური თეთრები სულორის განძიდან. ავერსი

Рис.8.б Калхидки из Сулорского клада

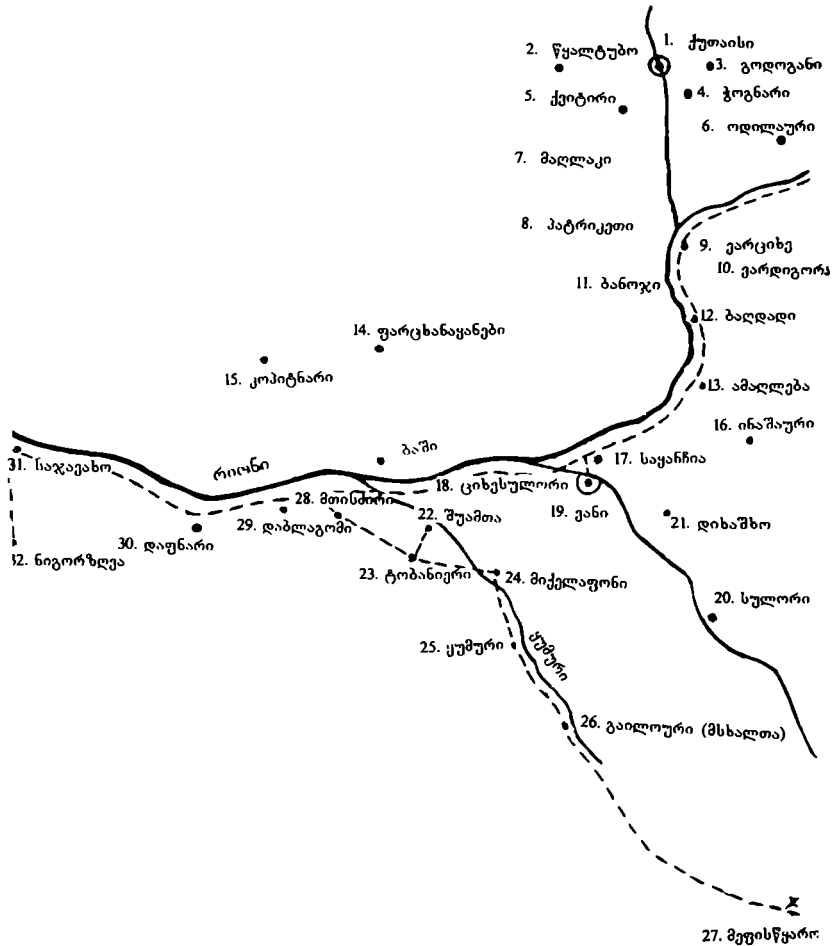
Fig.8.b Colchuri tetri coins from Sulori treasure

სურ.9. მდინარე რიონის შუა წელში ანტიკური ხანის დასახლებების სიტუაციური გეგმა

Рис.9. Ситуационный план поселений античного периода в среднем течении р.Риони

Pic.9. Situational plans of antique settlements on the middle waist of the River Rioni

სურ.10. საქართველო XVIII ს. ევროპულ რუკაზე

Рис.10. Грузия на европейских картах XVIII в. /из коллекции Г Джанджгава/

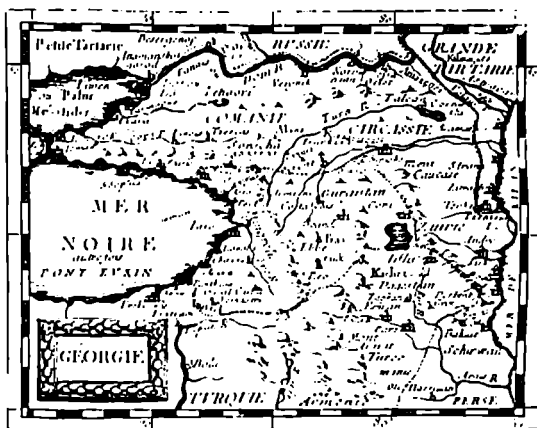
Рис.10. Georgian European maps from the 18-th centurie (from Collection of G. Janjgava)

სურ.11. საქართველო XVII ს. ევროპულ რუკაზე

Рис.11 Грузия на европейских картах XVII в. /из коллекции Г. Джанджгава/

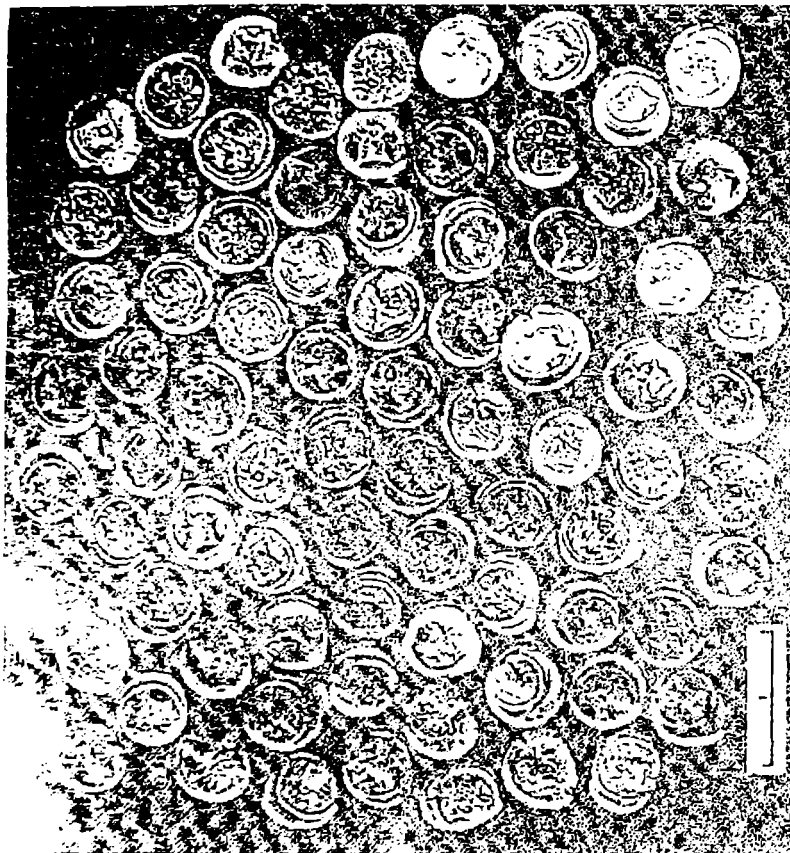
Pic.11. Georgian European maps from the 17-th centurie (from Collection of G. Janjgava)

სურ.12.ა სულორის განძი (ძირითადი ნაწილიდან)

Рис.12.а Сулорский клад (основная часть)

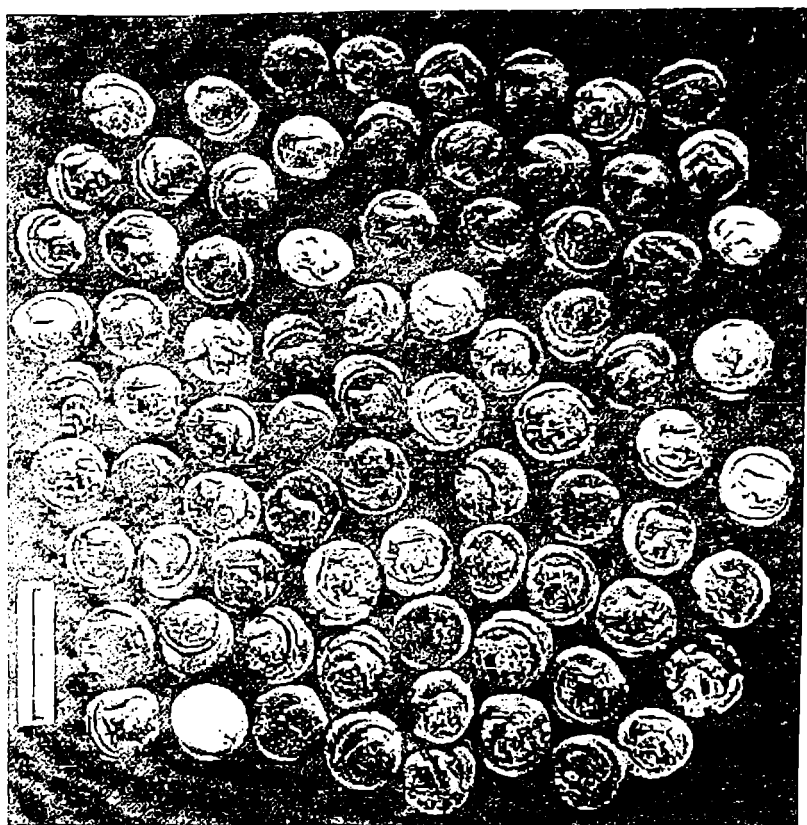
Pic.12.a The Sulori treasure (from the main part)

სურ.12.ბ სულორის განბი (ძირითადი ნაწილიდან)

Рис.12.6 Сулорский клад (основная часть)

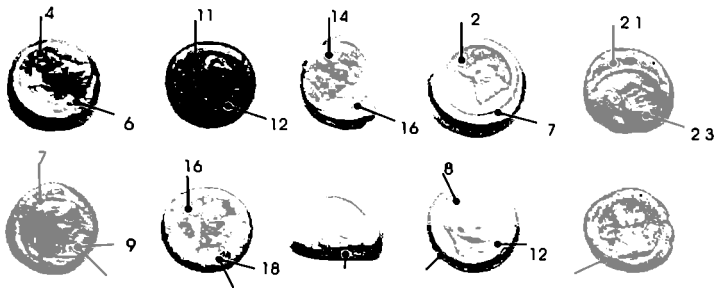
Pic.12.b The Sulori treasure (the main part)

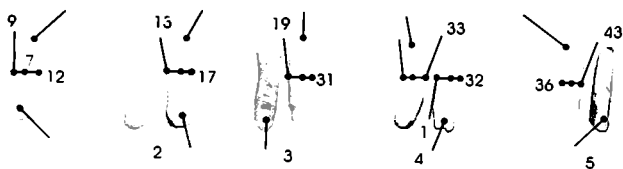
სურ.13. III ცხრილის დამატება. კოლხური თეთრების ჭრილები

Рис.13. Дополнение III таблицы, разрезы колхидок

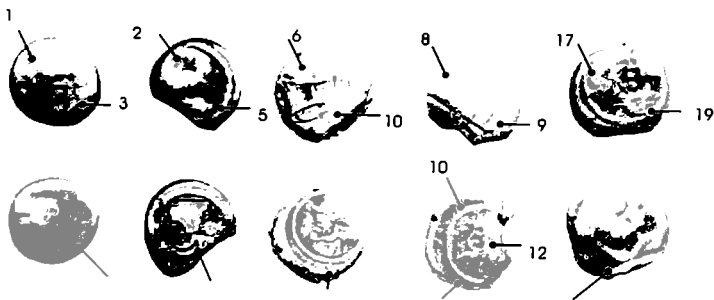
Pic.13. Edition to Table III, parts of Colchuri Tetris

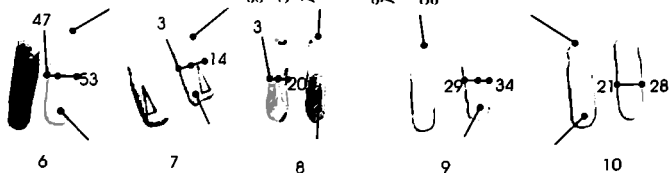
ვერცხლის თხელი ფენა

საილუნო-ვერცხლის შენადნობის შრე

ვერცხლის თხელი ფენა

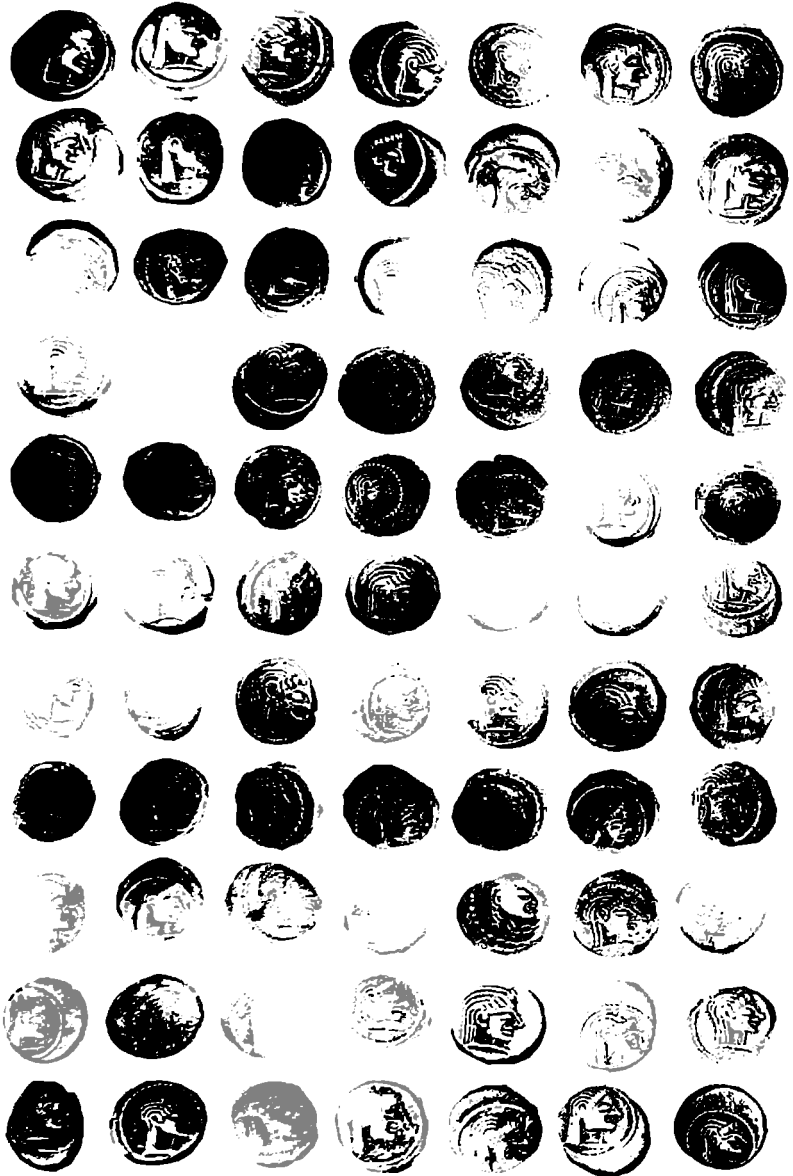

საილუნო-ვერცხლის შენადნობის შრე

სურ.15. კოლხური თეთრები ზონის განძიდან

Рис.15. Хонский клад колхидок

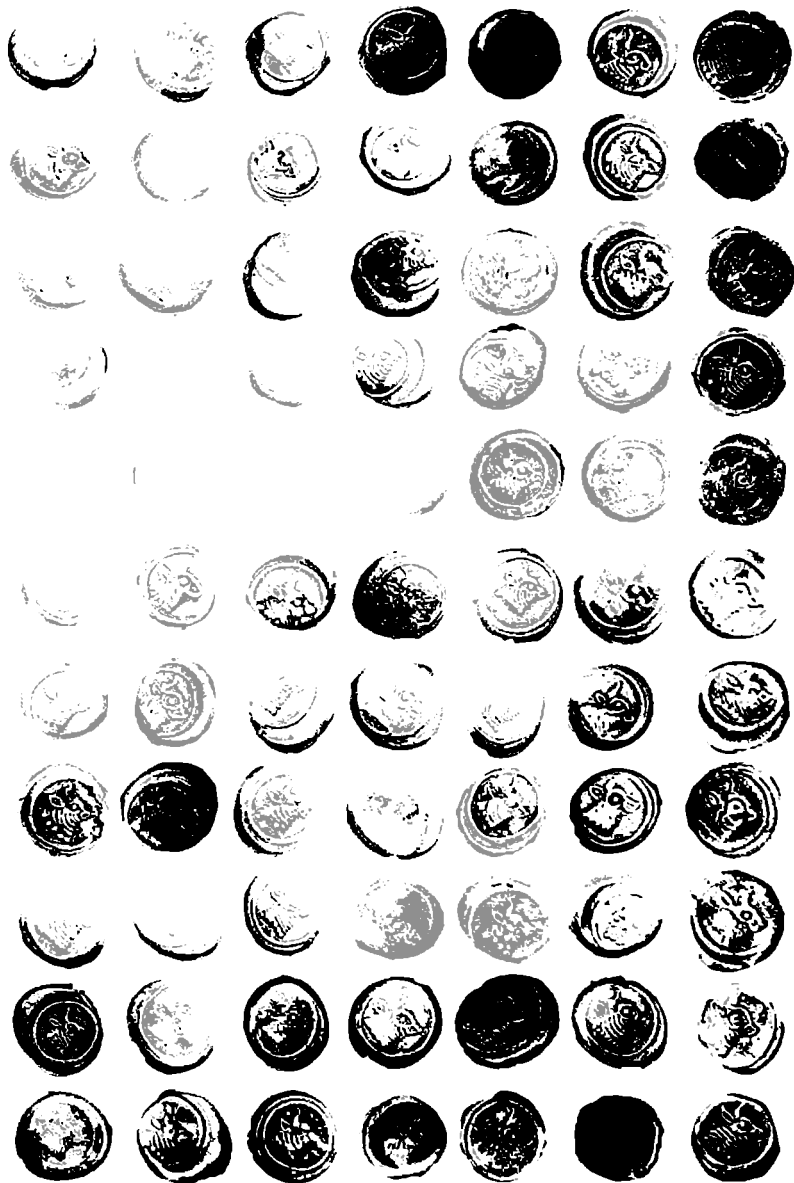
Pic.15. The Khoni treasure (from the main part)

სურ.16. კოლხური თეთრები ზონის განძიდან

Рис.16. Хонский клад колхидок

Pic.16. The Khoni treasure (from the main part)

სურ.17. კოლხური თეთრები ხონის განძიდან

Рис.17. Хонский клад колхидок

Рис.17. The Khoni treasure (from the main part)

